

ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

SÜREKLİLİK VE DÖNÜŞÜM SEMPOZYUMU-2: DİJİTAL SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER BİLDİRİ KİTABI

SÜREKLİLİK VE DÖNÜŞÜM SEMPOZYUMU-2: DİJİTAL SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER BİLDİRİ KİTABI

Editör

Prof. Dr. Selim Ferruh Adalı

Doç. Dr. Hasan Çağatay

•

Editör Yardımcıları

Arş. Gör. Doğucan Bayram

Arş. Gör. Sümeyra Koçin

Süreklilik ve Dönüşüm Sempozyumu-2: Dijital Sosyal ve Beşeri Bilimler

Bildiri Kitabı

Editör

Prof. Dr. Selim Ferruh Adalı

Doç. Dr. Hasan Çağatay

Editör Yardımcıları

Arş. Gör. Doğucan Bayram

Arş. Gör. Sümeyra Koçin

ASBÜ Yayınları

Bildiri Kitabı

Ankara, Temmuz 2026

ISBN: 978-625-90674-0-7

Kapak Tasarım: ASBÜ Basın

Dizgi: Arş. Gör. Doğucan Bayram

ASBÜ Yayınları

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Hükümet Meydanı No: 2 06050 Ulus/Altındağ/Ankara

bilgi@edu.asbu.tr

Tel: +90 312 596 44 44-45

Fax: +90 312 311 86 00

PTT kep: Asbu@hs01.kep.tr

Yayınevi Sertifikası: 48453

İÇİNDEKİLER

SEMPOZYUM AÇIŞ KONUŞMALARI

Prof. Dr. Musa Kazım ARICAN	I
Prof. Dr. Bilal ÇAKICI	IV
Prof. Dr. Münire Kevser BAŞ	VI
Doç. Dr. Zeki ERASLAN	VIII

ÇİVİ YAZISI VE ARKEOLOJİ

ELECTRONIC BABYLONIAN LIBRARY (eBL): EXPLORING MESOPOTAMIAN LITERATURE	1
<i>Enrique JIMÉNEZ</i>	
TARİHSEL PEYZAJ KARAKTERİZASYONU: ARKEOLOJİK VE TARİHSEL PEYZAJ NİTELİKLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE KORUNMASINA YÖNELİK BİR METOD.	11
<i>Elif KOPARAL</i>	

FELSEFE

İNSAN-MAKİNE İLETİŞİMİ BAĞLAMINDA YAPAY ZEKÂ MODELLERİNDE YAPAY EMPATİ VE DİL KULLANIMI	20
<i>Bahar KAYIHAN</i>	

PSİKOLOJİ

"YAPAY ZEKÂ TERAPİSTİNİZ OLSAYDI?": PSİKOLOJİK DESTEK BAĞLAMINDA YAPAY ZEKÂ KULLANIMI, KULLANICI DENEYİMLERİ VE YENİ BİR TUTUM ÖLÇEĞİNİN PSİKOMETRİK İNCELEMESİ	29
<i>Sedat BATMAZ</i>	
DİJİTAL ÇAĞDA EBEVEYNLİK: DÖNÜŞTÜRÜCÜ VE ZORLAYICI YÖNLERİYLE YENİ BİR DENGE	50
<i>Hatice IŞIK</i>	
AI, RECIPROCITY, AND LEARNING: A SOCIAL EXCHANGE THEORY APPROACH	69
<i>Zehra ALLAHVERDİ</i>	

SOSYOLOJİ

KATI OLAN HER ŞEY BUHARLAŞIYOR: FİZİKSEL SANAT ESERİNDEN DİJİTAL SANATA	81
<i>Tuba DUMAN</i>	
AKTÖR-AĞ TEORİSİYLE SÜREKLİLİK VE İLİŞKİSELLİK ÜZERİNE: CHATGPT ETİK POLİTİKALARI İLE JAILBREAKER KULLANICILAR ARASINDAKİ YAZIM / KARŞI-YAZIM ÇATIŞMASI	91
<i>Ceylin ÖZYURT</i>	

İLETİŞİM

DİJİTAL BEDEN VE KİMLİK: SOSYAL MEDYADA BEDEN TEMSİLLERİNİN KÜLTÜREL VE TEKNOLOJİK DÖNÜŞÜMÜ ÜZERİNE BİR ANALİZ	103
<i>Leyla ERDOĞMUŞ & Emin TOKSÖZ</i>	
DİJİTAL MEDYA VE LİNÇ KÜLTÜRÜ: SOSYAL MEDYA PLATFORMLARINDA ANONİM HESAP KULLANIMI ÜZERİNE BİR İNCELEME	121
<i>Berna Algan ARDIÇ</i>	
MODANIN DİJİTALLEŞMESİ BAĞLAMINDA SOSYAL MEDYA PLATFORMLARININ GİYİM KUŞAM KÜLTÜRÜNE ETKİLERİ	134
<i>Züleyha AYDIN & Emin TOKSÖZ</i>	

ÇALIŞTAY RAPORU

ÇALIŞTAY ÖNSÖZ	149
<i>Prof. Dr. Musa Kazım ARICAN</i>	
DİJİTAL SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER ÇALIŞTAY RAPORU (KASIM 2025)	151
ÇALIŞTAYDAN KARELER	155

SEMPOZYUM AÇIŞ KONUŞMALARI

Prof. Dr. Musa Kazım ARICAN

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Rektörü

Değerli Atatürk Kültür Merkezi Başkanımız, Rektör Yardımcım, Dekanım, kıymetli hocalarım, dostlarım ve sevgili gençler; hepinizi öncelikle hürmetle, muhabbetle selamlıyorum.

Ankara'nın bir sonbahar sabahında, erken saatlerde böylesine anlamlı bir sempozyuma ev sahipliği yapmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Daha önce sosyal ve beşerî bilimlerde değişim ve dönüşümü ele aldığımız, sosyal bilimlerin geleceğine dair bir vizyon ortaya koyduğumuz bir temayı tartışmıştık. Bugün ise bu çerçevede içinde daha odaklı bir başlık etrafında bir araya geliyoruz: Dijital Sosyal Bilimler. Bu alan, Yükseköğretim Kurulu tarafından üniversitemize yüklenen önemli bir akademik misyonu ifade etmektedir. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, YÖK tarafından "Dijital Sosyal Bilimler Üniversitesi" olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlama, üniversitemizin kuruluşundan itibaren yürüttüğü sosyal bilim çalışmalarının yanı sıra yapay zekâ teknolojileri ve dijital mecralar alanında geliştirdiği araştırma ve uygulamalarla yakından ilişkilidir. Kurumsal birikimimiz ve akademik yönelimimiz, bu nitelendirmenin güçlü bir zemine dayandığını göstermektedir.

Bu süreçte Mehmet Hilmi Demir Hocamız dijital sosyal bilimler çalışmalarımızın yürütülmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Üniversitemizde bu alandaki çalışmalar kararlılıkla sürmektedir. Daha önce İbn Haldun Üniversitesi ile birlikte yürüttüğümüz ortak girişimler de bu çabanın önemli bir parçasını oluşturmuştur. Konuyu sempozyumlarla sınırlı bir başlık olarak görmüyor; çalıştaylar ve farklı akademik platformlar aracılığıyla daha kapsamlı biçimde ele almayı ve derinleştirmeyi amaçlıyoruz.

Özellikle gençlerimiz hâlihazırda dijital dünyanın içinde doğuyorlar. Bizlerse dijital göçmenleriz sonradan bu dijital mecraya vakıf olduk. Ancak gençlerimiz bu mecraanın içinde büyüyorlar bu nedenle onlardan sıklıkla "dijital yerliler" olarak söz ediliyor. Dijital ortamın imkânlarını ve dinamiklerini çok daha yakından tanıyorlar. Biz ise doğru politikaları ve sağlam akademik zeminleri oluşturarak bu emaneti onlara en iyi şekilde teslim etmenin çabası içerisindeyiz. Gelecekte aramıza akademisyen ve meslektaş olarak katılacaklarına, bu süreçlerde yöneticilik sorumluluğu üstlenerek çalışmaları daha ileri bir noktaya taşıyacaklarına inanıyoruz.

Çok değerli misafirler, dijitalleşme söz konusu olduğunda elbette uzun değerlendirmeler yapılabilir; konunun pek çok boyutu bulunmaktadır. Biz dijitalleşmeyi özellikle sosyal bilimler bağlamında insan odaklı ve toplum merkezli bir perspektifle ele alma gayreti içindeyiz. Dijitalleşmenin insana temas eden ve insanla birlikte ilerlemesi gereken bir süreç olduğunun göz ardı edilmemesi gerektiğine inanıyoruz. Bu nedenle dijital mecraların etik, sosyolojik, tarihî, edebî ve hukuki boyutları başta olmak üzere tüm

yönleriyle değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyor ve çalışmalarımızı bu anlayış doğrultusunda sürdürüyoruz.

Bu nedenle her ne kadar bu sempozyum Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültemizin öncülüğünde yürütülse de aslında tüm üniversitemizi kuşatan bir sempozyumdur. Günümüzde hiçbir disiplinin yapay zekâ teknolojileri ve dijital mecralar karşısında mesafeli durması ya da bu gelişmeleri görmezden gelmesi mümkün görünmemektedir. Hayatımız giderek yapay zekâ teknolojileri ve dijital ağlarla iç içe geçmiş durumdadır; âdeta bir ağın ördüğü ilişkiler bütünü içinde yaşamımızı sürdürüyoruz. Bu durum teknik ya da teknolojik bir meseleyle sınırlı değildir. Elbette doğa bilimleri, mühendislik ve teknik alanlar bu teknolojilerin geliştirilmesi ve uygulanması üzerinde çalışacaktır. Ancak bizler, bilim ve teknoloji gelişmelerinin yanında değer ve toplum konusunun göz ardı edilmemesi gerektiğini hatırlatmaya çalışıyoruz.

Belki de ülkemizde bu konunun özellikle üçüncü boyutunu; yani bilim, teknoloji ve toplum-değer kısmını üstlenecek, bu misyonu yükleneyecek üniversite Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi olacaktır. Bu husus, muhtelif platformlarda sıklıkla dile getirilmektedir.

Bu konulara en fazla kafa yoran isimlerden biri Japon asıllı Amerikalı kuantum fizikçisi Michio Kaku'dur. Birçok eseri Türkçeye çevrilmiş; The Future of Physics ve Physics of the Future gibi çalışmaları geniş kitlelere ulaşmıştır. Kaku, artık yapay zekâ teknolojilerinin dijitalleşmenin ötesine uzanan, âdeta bir kuantum çağına işaret ettiğini aktarmaktadır. Geçtiğimiz aylarda BBC World News'e verdiği bir demeçte, yapay zekâ teknolojilerinin çok daha ileri boyutları üzerine çalışmalar yapıldığını dile getirmiştir. Physics of the Future adlı eserinin son bölümünde ise 2100 yılından bir kesit sunarak insanların dijital mecralar ve yapay zekâ teknolojileriyle ne kadar iç içe yaşayacağını gösteren çarpıcı bir gündelik hayat tasviri sunmaktadır.

Ancak bütün bu gelişmeleri anlatırken en sonunda şu soruyu sorar: Tüm bu teknik ve teknolojiler böylesine hızlı ilerlerken bilimin ahlakı ve merhameti nasıl korunacaktır? Birçoğu hayata geçirilmiş, birçoğunda bizzat yer aldığı projelerden söz ederken bu soruyu gündeme getirmek zorunda kalır. İşte dijital mecralarda, dijital sosyal bilimler bağlamında bizim görevimiz belki de bilimin etik boyutunu; vicdanı, merhameti ve insanı asla göz ardı etmeyen yönünü konuşmak ve dikkate almak olmalıdır.

Üniversitemiz özellikle disiplinler arası programlarla yeni bilim paradigmasını yakalamaya çalışmaktadır. Günümüzde bilim tek yönlü ya da tek boyutlu bir alan olmaktan çıkmış, farklı disiplinlerin giderek daha yoğun biçimde etkileşim kurduğu bir yapıya dönüşmüştür. Birbirinden uzak gibi görünen alanlar dahi artık karşılıklı etkileşim içindedir ve bu etkileşim günümüz bilim dünyasının temel gerekliliklerinden biri hâline gelmiştir. Bu nedenle dijital mecraların ve dijital teknolojilerin sosyal bilimlerin her bir alanı açısından temel araştırma başlıklarından biri olarak ele alınması gerektiğini düşünüyoruz.

Bu alanlarda çok daha kapsamlı ve kapsayıcı çalışmalar yürütmemiz gerektiğine inanıyoruz. Düzenlediğimiz sempozyumları da bizlere yeni ufuklar açan, farklı perspektiflerle düşünmemizi sağlayan önemli akademik buluşmalar olarak görüyorum. Değerli bilim insanlarımızın ortaya koyacağı görüşler ve vizyonlar, bizim için önemli bir yol haritası oluşturacaktır. Üniversitemizde bir Yapay Zekâ Koordinatörlüğümüz bulunuyor. Yapay zekâ ve dijitalleşme, üniversite olarak üzerinde özellikle durduğumuz stratejik alanlardan biridir. Önümüzdeki dönemde çalıştaylar ve daha tematik akademik faaliyetlerle bu süreci sürdürmeyi hedefliyoruz. Amacımız, bu konuları konuşulan başlıklar olarak bırakmamak; üniversitemizin bütün disiplinlerine yayarak her akademisyenin gündeminde yer almasını sağlamaktır.

Hukuktan psikolojiye, felsefeden sosyolojiye, ilahiyattan dil bilimlerine kadar tüm alanlar, bu dijital kültürün fırsatlarını ve imkânlarının yanı sıra aynı zamanda ortaya çıkabilecek dezavantajlarını da dikkate almak zorundadır. Dijitalleşme süreçlerinin avantajları yanında doğabilecek olumsuzlukları da göz önünde bulundurmalıyız. İnsanın yok sayılmadığı, geri plana itilmediği bir yaklaşımı esas almalıyız.

Dijital sosyal bilimler alanında özellikle vurgulamaya çalıştığımız temel husus şudur: Bu yeni teknolojiler ve imkânlar hayatı kolaylaştıran büyük fırsatlar sunmaktadır; ancak insanın unutulmaması gerekir. İnsanın derinliği, ahlaki sorumluluğu, yaratıcılığı ve merhameti her zaman merkeze yerleştirilmelidir. Çünkü yapay zekâ teknolojilerini ve dijital mecraları tasarlayan, geliştiren ve yönlendiren yine insanın kendisidir.

Bu duygu ve düşüncelerle, böylesi güzel bir sempozyumun gerçekleştirilmesi için üniversitemiz adına emek veren başta Rektör Yardımcımız Prof. Dr. Münire Kevser Baş Hocamıza, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültemizin Dekanı Prof. Dr. Bilal Çakıcı Hocamıza ve ayrıca emeği geçen tüm ekip arkadaşlarımıza yoğun mesailer arasında zaman ayırmaları dolayısıyla şükranlarımı sunuyorum.

Atatürk Kültür Merkezi Başkanımızın, uzun yıllardır birlikte çalışma imkânı bulduğum değerli bir meslektaşım olması ve aynı zamanda Atatürk Kültür Merkezi Bilim Kurulu Üyesi olarak görev yapmakta olmam vesilesiyle Sayın Doç. Dr. Zeki Eraslan'a teşekkürleri ve programa gösterdikleri ilgiden ötürü teşekkür ederim.

Katılımlarınız dolayısıyla keyifli bir program dileyerek hepinize hürmetlerimi ve saygılarımı sunuyorum.

SEMPOZYUM AÇIŞ KONUŞMALARI

Prof. Dr. Bilal ÇAKICI

ASBÜ Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi Dekanı

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezinin çok değerli Başkanı, kıymetli hocam Doç. Dr. Sayın Zeki Eraslan; Sayın Rektörüm, Rektör Yardımcımız ve Dekanım, saygıdeğer konuklar, değerli meslektaşlarım, sevgili öğrenciler; Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi olarak düzenlediğimiz “Dijital Sosyal ve Beşerî Bilimler: Süreklilik ve Dönüşüm” temalı sempozyumumuza katılımlarınız için hepinize ayrı ayrı teşekkür ediyor, sizleri saygıyla selamlıyorum. Hoş geldiniz.

Bu sempozyumda teknolojik gelişmelerin sosyal bilimlerle etkileşimini; düşünme, üretme ve öğrenme biçimlerimizin nasıl dönüştüğünü farklı boyutlarıyla konuşmak üzere bir araya gelmiş bulunuyoruz. Sosyal ve beşerî bilimlerin mensupları olarak bu dönüşümün yalnızca tanığı olmamamız gerektiğinin farkındayız. Eleştirerek, yorumlayarak ve sürece yön vererek hem kendimizi hem de toplumun anlama biçimlerini yeniden kurgulamak, alanlarımızın tam da merkezinde yer alan bir sorumluluktur.

Sayın Rektörümüzün de ifade ettiği gibi, YÖK tarafından “Öncelikli Alanlarda Uzmanlaşan Üniversiteler Projesi” kapsamında dijital sosyal bilimlerde uzmanlaşan bir üniversiteyiz. Bu karar, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi’nin kuruluş felsefesiyle de birebir örtüşmektedir. Düzenlediğimiz bu sempozyum söz konusu uzmanlaşmanın somut bir göstergesidir.

İki gün sürecek sempozyumumuz, dijitalleşme anlayışının, merkeze insanı koyarak ve farklı perspektiflerden ele alınarak nasıl inşa edilebileceğini tartışmayı amaçlamaktadır. Sempozyumun ardından üçüncü gün düzenleyeceğimiz çalıştay programıyla da somut önerilerin ete kemiğe büründüğü bir sonuç bildirgesine ulaşmayı hedefliyoruz.

Bu sempozyumun hazırlanmasında emeği geçen herkese, Fakültem adına özellikle teşekkür etmek isterim. Öncelikle bu konularda bizi her zaman teşvik eden Sayın Rektörümüze teşekkürlerimi arz ediyorum. Hâlihazırda Rektör Yardımcımız ve önceki Dekanımız, kıymetli Prof. Dr. Münire Kevser Baş hocamız bu süreci başından sonuna kadar yürüttüler. Sempozyum Düzenleme Kurulu Başkanı olarak kendisine özel teşekkürlerimi sunuyorum.

Elbette bu bir ekip çalışmasıdır. Sayın Dekan Yardımcımız Prof. Dr. Selim Ferruh Adalı’nın şahsında tüm ekip arkadaşlarımıza teşekkür ediyorum. Akademik boyutun yanı sıra idari boyut da büyük önem taşımaktadır. Fakülte Sekreterimiz Sayın Nihal Tekin’in şahsında tüm idari personelimize de teşekkürlerimi sunuyorum.

Bir zel teşekkür de katılımları ve katkılarıyla bizleri onurlandıran Atatürk Kültür Merkezi Başkanımız Sayın Zeki Eraslan'adır. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ve bağlı kuruluşları olan Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi ve Atatürk Kültür Merkezi, niversitemizin temasıyla son derece uyumlu bir birikimi temsil etmektedir. Bu kurumların etkinliklerimizde yanımızda yer almaları ve katkı sunmaları bizler için çok kıymetlidir. Bu, niversitemizin paydaşlarıyla kurduğu sağlıklı iletişimin de bir yansımasıdır.

Bildirileriyle ve dinleyici olarak katılan tüm değerli bilim insanlarına teşekkür ediyorum. Ayrıca, biraz önce ifade edildiği gibi dijitalleşmenin yerlisi olan sevgili öğrencilerimize de özellikle teşekkür ediyorum. Bu sempozyumun, akademik yönünün yanı sıra ortaya çıkacak sonuçlarıyla yeni projelere, yeni i birliklerine ve yeni yaklaşımlara ilham vermesini diliyorum.

Hepinizi saygıyla selamlıyor, bereketli bir toplantı olmasını temenni ediyorum. Saç olun.

SEMPOZYUM AÇIŞ KONUŞMALARI

Prof. Dr. Münire Kevser BAŞ

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Rektör Yardımcısı

Sayın Başkanım, Sayın Dekanım, Dekan Yardımcılarım, Kıymetli Hocalarım, Değerli Misafirler...

Süreklilik ve Dönüşüm sempozyumumuzun ikincisini gerçekleştirmek üzere sizlerle birlikte olmaktan duyduğum memnuniyeti ifade etmek isterim.

Hepimizi bir arada görmek çok kıymetli ve çok heyecan verici. Hepiniz hoş geldiniz...

Biliyorsunuz, bu sempozyum vesilesiyle ikinci buluşmamız. İlkini Gazze’de yaşanan soykırımın bütün hararetiyle devam ettiği bir dönemde gerçekleştirmiştik. Dolayısıyla büyük bir burukluk içerisinde başlamıştı. Şimdi ise en azından bazı umutların yeşerdiği, daha iyi bir düzeye geldiğini umut ettiğimiz bir dönemde ikincisini gerçekleştiriyoruz. Elbette iki yıl içinde dünyanın başka yerlerinde çok farklı gündemler söz konusu oldu. Her şey çok hızlı ve mütemadiyen değişiyor. Bütün bunlara tamamen bigane kalmak mümkün olmasa da bilim insanları ve akademi camiası olarak bizim gündemimiz, kendi mikro çalışma alanlarımızda, kendi hassasiyetlerimizi gözeterek yılmadan ve usanmadan çalışmaya devam etmektir.

Sıklıkla tekrar ettiğim bir söz var: Büyük şeyler biterken bile küçük şeyler devam etmeli. Akademik çalışmaları biraz böyle görüyorum. Dünyada pek çok şey anlamını kaybettiğinde pek çok değer tahribata maruz kaldığında bile bizim esas gündemimiz hakikati işaret edecek hedefler sunmak üzere çalışmaktır. Bu da mesleğimizin onuru, şerefi ve kıymetli tarafıdır.

İki yıl önce “süreklilik ve dönüşüm” derken Cumhuriyet’in 100. yılı vesilesiyle, yaklaşık bir asırlık dönemi arka planıyla değerlendirmek üzere buluşmuştuk. Bu coğrafyanın kaderi biraz böyle; çok hararetli değişimlerin ve dönüşümlerin yaşandığı bir bölgedeyiz. Geçmişini doğru tahlil etmeden, onunla sağlıklı bir irtibat kurmadan geleceği sağlıklı biçimde inşa etmemiz mümkün değil diye düşünüyorduk. Yüzyıl az bir süre değil; bir asır, bir çağ. Bu hassasiyetle başlamıştık.

Niyetimiz bu etkinliği süreklilik arz eden bir sempozyuma dönüştürmekti ve inşallah öyle devam edecek. Her bir sonraki gündemin burada konuşulanlarla şekilleneceğini ümidindeydik. Öyle de oldu. Kapanış konuşmalarında da özellikle vurgulanarak netleşmişti; bir sonraki temanın “dijital sosyal bilimler” olması gerektiği yönünde bir mutabakat oluşmuştu. Çünkü tüm dünyadaki dijitalleşme ile ilgili gelişmeler gündemde ve sosyal bilimlerin de önemli meselelerinden biri olarak bu gündem ister

istememez öncelik kazanmakta. Bu durumu görmezlikten gelemeyiz. İşte bütün bu gelişmeleri takip ederek, olan biteni ıskalாமadan, sağlıklı bir şekilde nasıl yürütebiliriz kaygısıyla bu tema şekillendi.

Dijital sosyal bilimler meselesini hem güncel tarafıyla hem de değerler alanını, kalıcı ve kadim boyutunu hesaba katan bir bakış açısıyla ele almaya çalıştık. Süreç içinde başlıklar da buna göre şekillendi. Her alanın kendi hassasiyetiyle katkıda bulunmasını istedik. Selim Ferruh Adalı Hocam ve Hasan Çağatay Hocam ciddi bir emek verdiler; onların arkasında da önemli bir destek ekibi var. Hepsine ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

Dijitalleşme çağının en çok vurguladığımız yönü, insanoğlu için büyük bir maruziyete dönüşmüş olmasıdır. Bizim mesleki yatkınlığımız gereği çoğu zaman eleştiriyle başlıyoruz. Analitik bakmayı, sorgulamayı öğreniyoruz ve öğretiyoruz; bilimin metodolojisinin bir gereği ve bu olumsuz bir şey değil. Ancak bazen hayatı değerlendirirken ıskaladığımız taraflar olabiliyor. Genellikle önce olumsuz tarafı görüyoruz. “Mesleğiniz mizacınızdır” denir; bu da bir mizaca dönüşebiliyor.

Ben dijitalleşmenin bütün hızına ve bizi kuşatan niteliğine rağmen olumlu tarafları olduğunu da düşünüyorum. Yakın zamanda yaşadığımız küresel olaylarda bunu gördük. Dünyanın her yerinden, farklı renklerden, dinlerden, mezheplerden, hatta normalde yan yana duracağını düşünmediğimiz kesimlerden insanların büyük bir etik duyarlılık göstermesi bana göre dijital çağın olumlu bir tarafıdır. Çünkü bilgi artık tek başına bir iktidar ve tahakküm aracı değil. Dünyanın her yerinde her bilgi, her haber anında yayılıyor. Evet, önce bir maruziyet oluşuyor; insanlar etkileniyor, kapılıyor. Hepimiz yaşıyoruz bunu. Ama sonrasında sorgulama başlıyor ve bu süreç artık çok uzun sürmüyor.

Geçmişte bilgi üzerinden kurulan tahakküm dünyası on yıllarca sürebilirdi. İktidarlar, otokrat yapılar, otoriteler bunu sürdürebilirdi. Bugün ise bu çok daha zor. Bu hususu olumlu bir taraf olarak düşünüyorum. Biz bu alana yatırım yaptıkça ve bu mecrayı sahici biçimde sahiplendikçe daha güçlü olacağız. Bu alanı sahiplenmekten başka çaremiz yok.

Bu bağlamda Sezai Karakoç’un bir sözüyle toparlamak isterim: “Yeni dünyaya katılmamak çare değil; ama kendi özünüzden bir ateş kattığınız sürece orada var olursunuz.” Bu toprakların mayası asırlar boyunca dünyaya sulh, selamet, esenlik ve barış sunan bir ilham kaynağı olmuştur. Biz de o mayaya güvenerek daha sağlıklı bir gelecek inşa etmek için çalışacak, gayret edecek ve umut edeceğiz.

Sempozyumun başarılı, verimli ve keyifli geçmesini diliyor, katılımlarınız, emekleriniz ve katkılarınız için hepinize çok teşekkür ediyorum.

SEMPOZYUM AÇIŞ KONUŞMALARI

Doç. Dr. Zeki Eraslan

Atatürk Kültür Merkezi Başkanı

Sayın Rektörüm, Sayın Rektör Yardımcım, çok değerli Dekanlarım, çok kıymetli bilim insanları, sevgili öğrenciler; hepinizi kemal-i hürmetle, sevgi ve saygıyla selamlıyorum.

Böylesine güzel bir başlık altında, anlamlı bir toplantıda ve anlamlı bir mekânda sizlerle bir arada bulunmaktan duyduğum memnuniyeti özellikle ifade etmek isterim. Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültemizi de sosyal bilimlerin geleceğini yakalama adına icra ettiği ve ikincisini tertip ettiği bu faaliyet dolayısıyla; başta önceki dekanımızı ve şimdiki dekanımızı tebrik ediyorum. Bizlere de böyle güzel bir toplantıda kurumsal olarak kendimizi ifade etme imkânı sundukları için Sayın Rektörümüze, Rektör Yardımcımıza ve Dekanımıza ayrıca teşekkürlerimi arz ediyorum.

Efendim, bilimin bir teorisi, bir de o teorinin dönüştüğü bir pratik vardır. Bugün sizlere, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığının ürettiği projelerin fiiliyatta nasıl karşılık bulduğuna dair kısa bir sunum yapmak, görüşlerimi paylaşmak istiyorum. Yaptığımız projelerin ulusal ve uluslararası mahiyetinden, değerli vaktinizi fazla almadan kısaca bahsedeceğim. Çünkü üretilen teorik bilgi pratiğe dönüştüğü zaman son kullanıcıya daha rahat ulaşır ve daha anlamlı hâle gelir.

Öncelikle Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığından kısaca bahsedeyim. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Anayasamızın 134. maddesiyle kurulmuştur. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na bağlı dört kuruluştan biridir. Diğerleri Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu ve Atatürk Araştırma Merkezi'dir. Bu dört kurum da anayasal statüye sahip, tüzel kişiliği haiz ve özel bütçeli Türkiye'nin sosyal ve beşerî bilimler alanında önemli çalışmalar yapmaya gayret eden kurumlardır.

Hâl böyle olunca, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi ile bu kurumlar arasında da kendiliğinden özel bir bağ tesis edilmiş olmaktadır.

Peki biz ne yapıyoruz? Görev, yetki ve sorumluluklarımız çerçevesinde dijitalleşmeyi nasıl yakalamaya çalışıyoruz? Yapay zekâdan nasıl istifade ediyoruz? Hangi akademik projelerimizi ulusal ve uluslararası alana taşıyabildik? Bunlardan özellikle iki projeden bahsetmek istiyorum.

İlki TÜMAK, yani Türk Masal Külliyyatı Projesi'dir. İslamiyet öncesi dönemden günümüze kadar bütün masal birikimimizi bir veri tabanında toplamış bulunuyoruz. Bu çalışma masal.gov.tr adresinde yer almaktadır. Ayrıca bu veri tabanından hareketle bir cep telefonu uygulaması geliştirdik: "Masal Türkiye". Uygulama şu anda App Store ve Play Store mağazalarından ücretsiz olarak indirilebilmektedir.

Neden bu yola girdik? Çünkü masal dediğimiz küçük metinlerde bir milletin kültürel şifrelerinin, medeniyet değerlerinin ve irfanının iz düşümünün bulunduğu farkındaydık. Unutulmaya yüz tutmuş bu masal metinlerini çağın gerektirdiği teknolojiyle ebeveynlerimizin hizmetine sunma gerekliliğini önemsedik.

Bu nedenle cep telefonu uygulamasını kendi bilişim uzmanlarımız marifetiyle ve güvenilir içerikle oluşturduk. Özellikle içeriğin güvenilir olması hususunun altını çizmek isterim. Çünkü masal metinleri çocukların bilinçaltını şekillendiren metinlerdir. Son iki yüz yılını büyük ölçüde Batı masallarıyla çocuklarını büyütüp geçirmiş bir toplum olarak, bize ait masalların kendi çocuklarımızla buluşturulmasını son derece önemli gördük.

Bu masallarda çocuklarımızın ruh hâline zarar verebilecek herhangi bir imgeye yer verilmemiştir. Metinler titiz heyetler tarafından denetlenmiş; alanın önde gelen bilim insanları, çocuk psikologları ve eğitim pedagoglarından oluşan kurulların incelemesinden geçirilmiştir. Alan ve dil incelemeleri tamamlandıktan sonra masallar nihai hâline kavuşturulmuş ve uygulamaya aktarılmıştır.

Burada daha önemli bir hususu özellikle ifade etmek istiyorum. Biz bu projeye yalnızca kendi çocuklarımıza ulaşmayı hedeflemedik; projeyi uluslararası alana da taşıdık. Türk masallarını şu an sekiz dile çevirmiş durumdayız. Japoncadan İspanyolcaya, Arapça, Farsça, İngilizce, Almanca ve Fransızca dâhil olmak üzere sekiz dilde dünya çocukları Türk masallarına ulaşabilmektedir. Bugün itibarıyla cep telefonu uygulamamız dünyanın 140'tan fazla ülkesinde indirilmektedir.

Dijital çağın sunduğu imkânları önce kendi çocuklarımıza, ardından dünya çocuklarına Türk masallarını ulaştırmak için değerlendirdik. Bu proje dinamik bir şekilde yürümektedir. Türkiye sahasını tamamladıktan sonra ikinci adım olarak Türk Dünyası sahasına geçtik. "Türk Dünyası Masalları" adıyla ayrı bir cep telefonu uygulaması daha geliştirildi. Çalışma modelimiz âdeta bir fabrika usulüyle ilerliyor: Önce içerik üretiliyor, bu içeriğin güvenilirliği titizlikle denetleniyor; ardından bilişim ekibimize teslim ediliyor ve gerekli teknik hazırlıkların ardından hem ulusal hem uluslararası erişime açılıyor.

Türk Dünyası masalları projesine ilk olarak Azerbaycan Büyükelçiliği ile yaptığımız protokol çerçevesinde başladık ve Azerbaycan masallarını uygulamaya yükledik. Uygulamanın dikkat çeken bir diğer yönü ise özellikle "Masal Türkiye" uygulamasında yer alan yöresel ağızla seslendirme seçeneğidir. Masallar İstanbul Türkçesiyle dinlenebildiği gibi Karadeniz, Rize, Erzurum, Van veya Diyarbakır ağızla da dinlenebilmektedir. Kültürümüzü dijital imkânlarla çocuklarımıza ulaştırma düşüncesi bizi bu çalışmaya yöneltti ve proje dinamik biçimde devam etmektedir.

Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığının uluslararası mahiyete sahip bir diğer projesinden de kısaca bahsederek sözlerimi tamamlamak isterim. Türk devlet ve düşünce hayatına yön veren büyüklerimizin hayatlarını önce kendi gençliğimize ve akademik dünyamıza, ardından da uluslararası alana taşımak amacıyla 2018-2019 yıllarında bir başka proje başlattık ve hâlen devam etmektedir.

Bu kapsamda örneğin Yunus Emre ile başladık. 2021 yılının “Yunus Emre ve Türkçe Yılı” olması dolayısıyla Yunus Emre’nin hayatını on dile çevirdik. Bu diller arasında Japonca ve Çince de bulunmaktadır. Bugün Pekin’de bir üniversitede bir öğrenci Yunus Emre’nin hayatını Çince okuyabilmektedir. Aynı şekilde Fatih Sultan Mehmet ve Atatürk’ün hayatlarını da Cumhuriyetimizin 100. yılı vesilesiyle on dile çevirdik ve bu dillere İspanyolcayı da ekledik.

Bu projeyi yürütürken Dışişleri Bakanlığımızla etkili bir iş birliği içerisindeyiz. Projeler tamamlandıktan sonra ilgili eserleri Bakanlığa teslim ediyoruz. Dışişleri Bakanlığı da büyükelçilikler aracılığıyla ihtiyaçları belirleyerek bu çalışmaları hedef ülkelere ulaştırıyor. Bu kapsamda Cahit Arf, Kâtip Çelebi ve Aydın Sayılı gibi isimlerin hayatları da çalışıldı.

Burada temel ilkemiz şudur: Alanında temayüz etmiş bilim insanları tarafından yazılması. Örneğin Cahit Arf’ın hayatını, onun öğrencisi olan ve matematik alanında yetkin bir profesöre yazdırdık. Aydın Sayılı’nın hayatı yine kendi alanındaki akademisyenler tarafından kaleme alındı. Fatih Sultan Mehmet’in hayatını ise bu alanda önemli çalışmaları olan bilim insanlarına yazdırdık.

Bununla birlikte çevirinin uluslararası standartlara uygun olmasına da büyük önem veriyoruz. Uluslararası çeviri standartlarına riayet edilmezse yapılan çalışmaların çeviri boyutu boşa gidebilir. Bu nedenle titiz çalışan çeviri bilimcilerle ve uluslararası çevirmenlerle iş birliği içinde hareket ediyoruz.

Amacımız devlet hayatımıza, kültür hayatımıza ve medeniyetimize katkı sunmuş devlet ve düşünce insanlarını hem kendi toplumumuza hem de dünya akademisine ve dünya çocuklarına tanıtmaktır. Bu yöndeki çalışmalarımız yoğun bir şekilde devam etmektedir.

Vaktimizin sınırlı olması nedeniyle cep telefonu uygulamamızı ekranda ayrıntılı biçimde gösteremedim; ancak bugün telefonunuza indirirseniz güvenilir ve oldukça renkli bir içerikle karşılaşacaksınız.

Bu kurumsal faaliyetlerimizi tanıtmaya fırsatı verdikleri için başta değerli Rektörümüze, Rektör Yardımcımıza ve Dekanımıza; ayrıca Ankara trafiğine rağmen zamanında bu etkinliğe katılan tüm değerli misafirlerimize ve öğrencilerimize teşekkür ediyor, hepinize saygılarımı sunuyorum.

Çivi Yazısı ve Arkeoloji

Electronic Babylonian Library (eBL): Exploring Mesopotamian Literature

Enrique Jiménez

Ludwig-Maximilians-Universität München

Abstract

The reconstruction of Ancient Mesopotamian literature is fundamentally hindered by the fragmentary state of cuneiform tablets. It is estimated that at least half of the 500,000 tablets preserved in museums worldwide remain unpublished and unread. The *Electronic Babylonian Library* (eBL) platform was developed to provide a comprehensive digital environment for the edition, reconstruction, and analysis of cuneiform texts. This paper details the methodologies and results of the eBL project, highlighting the platform's launch in February 2023 as the largest discrete publication of cuneiform tablets since the script's decipherment. We discuss the systematic digitization of major collections, including the Babylon and Sippar collections of the British Museum, and the discovery of hundreds of new joins through algorithmic text matching. Furthermore, we present recent advancements in computational paleography, specifically an optical character recognition (OCR) system for cuneiform script. Finally, we outline the project's future trajectory toward the automatic dating of undated cuneiform tablets using sign classification models.

KEYWORDS: Digital Assyriology, Cuneiform, Optical Character Recognition (OCR), Text Reconstruction, Paleography.

1. INTRODUCTION AND AIM OF THE STUDY

[... who s]aw the Deep, [...] the country,

[who] knew [...], [...] all [...]

For over a century, readers of the *Epic of Gilgamesh* were confronted with lines such as these—a latticed glimpse into the world of the Babylonians, obscured by the broken nature of the clay tablets on which their literature was written.¹ Frustration is the bread and butter of every cuneiform scholar, who must struggle with fragmentary texts while suspecting that the missing pieces lie unidentified in museum drawers just meters away. As Rykle Borger once famously noted, the tragedy of the field is often that the solution to a textual puzzle lies “just a few meters away,”² yet remains inaccessible due to the sheer volume of unpublished material.

¹ This project has received funding from the European Research Council (ERC) under the European Union's Horizon Europe research and innovation programme (Grant agreement ID: 101171038).

² Borger 1991, 42.

Cuneiform script constitutes one of the oldest known writing systems, with at least 500,000 tablets preserved in museums globally.³ However, a significant methodological and logistical challenge persists: it is estimated that at least half of these artifacts remain unpublished, unread, and largely inaccessible to the global research community. The physical decay of tablets, combined with the dispersal of fragments across various institutions following early excavations, has left the corpus of Mesopotamian literature in a state of severe fragmentation.

The primary aim of the *Electronic Babylonian Library* (eBL) platform is to combat this stagnation by accelerating the pace at which written documentation from ancient Mesopotamia is recovered. The platform aims to reconstruct Babylonian literature to the fullest extent currently possible by leveraging the capabilities of modern digital humanities. To achieve this, the various projects based on the platform have developed a versatile tool for editing tablets, annotating photographs, and conducting epigraphic research.⁴ This initiative culminated in the platform's public launch in February 2023, which represented the largest discrete publication of cuneiform texts since the decipherment of the script in the 19th century.

The project is supported by a robust funding structure that ensures its longevity and scientific rigor. It began with the *Electronic Babylonian Literature* project (2018–2024), funded by a Sofja Kovalevskaja Award from the Alexander von Humboldt Foundation. This was followed by the *Cuneiform Artefacts from Iraq in Context* (CAIC) project (2022–2046), supported by the Bavarian Academy of Sciences (BAW), and most recently, the *Rewriting the End of Cuneiform Culture* project (2025–2030), funded by an ERC Consolidator Grant.

This paper aims to present the technological framework of the eBL, quantify its recent philological contributions, particularly regarding the Babylon and Sippar collections, and demonstrate the efficacy of its newly developed AI tools for fragment identification and sign detection. We will explore how the transition from traditional to digital methods is not merely a change in medium, but a fundamental shift in how we reconstruct ancient history.

2. CONCEPTUAL AND THEORETICAL FRAMEWORK

The project operates at the intersection of traditional philology and computer methods, a field increasingly referred to as “Digital Assyriology.” To understand the theoretical shift eBL represents, one must first consider the history of the discipline. The compilation of a comprehensive corpus of editions of all cuneiform tablets and fragments, published and unpublished, is an old dream in Assyriology. Many scholars have tried to realize it since the dawn of the discipline.⁵ George Smith (1840–1876), the first Assyriologist to attempt to transliterate all fragments he encountered, left over thirty notebooks teeming with transliterations. Similarly, the admirable collections of J. N. Strassmaier (1846–1920), F.

³ Streck 2010.

⁴ <https://www.ebl.lmu.de/>

⁵ See also <https://www.ebl.lmu.de/about/library>

W. Geers (1885–1955), and W. G. Lambert (1926–2011) comprise thousands of pages filled with copies and transliterations.

J. N. Strassmaier alone spent “about twenty years (...) cop[ying] tablets daily in the Museum from 10 a.m. to 4 p.m.; and he must have copied half the Collection.”⁶ His motivation was clear: “He was convinced that it was a waste of time to compile an Assyrian Dictionary, or to write a history of the Sumerian and Babylonian civilizations, whilst so many tens of thousands of tablets in the British Museum and elsewhere remained unpublished.”⁷ Strassmaier was astoundingly successful in this enterprise: he published thousands of copies of previously unpublished cuneiform tablets, and his copies are still widely used today. However, the result of his labors was just a drop in the ocean: the problem of the existence of hundreds of thousands of unpublished cuneiform tablets, which threatens to render every effort at synthesis in cuneiform studies slightly, if not fundamentally, erroneous, remains very much with us.

The eBL project operates on a theoretical framework that shifts the paradigm from solitary manual labor to *collective, digital* enterprise. The framework posits that the reconstruction of ancient Babylonian texts requires aligning reliable textual editions with high-quality visual data. The eBL is a *collective* enterprise in which several teams worldwide participate, alongside scholars past and present. At the start of the project, thousands of pages from *Nachlässe* (literary estates) of several scholars, alongside the collections of many contemporary Assyriologists, were digitized and incorporated into the eBL’s Library.⁸ By digitizing these analog records and combining them with new data, the platform creates a living corpus that evolves with each contribution.

The most critical advantage over earlier efforts of compiling a comprehensive corpus to advance reconstruction, however, is that the eBL is a *digital* enterprise. The usefulness of computers for identifying fragments was foreseen by Assyriologists of the past; in the margin of one of his notebooks, Erle Leichty (1933–2016) once noted that certain fragments were “too fragmentary to identify but might be good for computer search.” The eBL framework actualizes this prediction. The Library is conceived not as a static archive, but as a “fishing pool” where scholars can cast their nets, aided by algorithms, to catch new pieces of their texts.

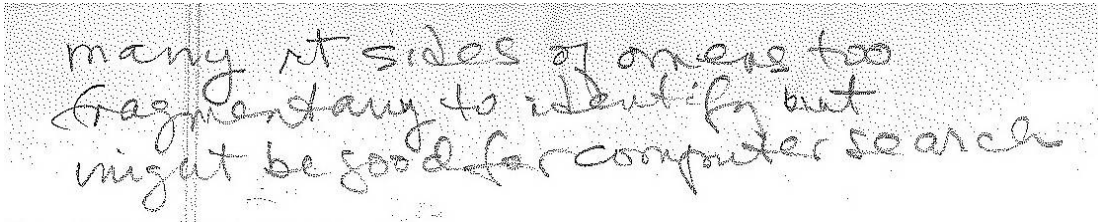

Figure 1. E. Leichty’s note on notebook NB 911

⁶ Wallis Budge 1925, 229.

⁷ Wallis Budge 1925, 228.

⁸ <https://www.ebl.lmu.de/library>

Theoretically, the project challenges the dichotomy between human expertise and algorithmic automation. We employ a “human-in-the-loop” approach where algorithms suggest potential matches or readings, which are then verified by expert philologists. This verification process feeds back into the system, improving the training data for subsequent iterations of the models. This symbiotic relationship allows for the scaling of philological work to a level previously impossible, processing tens of thousands of fragments in a timeframe that would take a human scholar lifetimes to complete.

3. METHODOLOGY

The study employs a multi-faceted methodology comprising large-scale digitization, bespoke software development, and the integration of advanced machine learning models.

3.1 Digitization and Data Curation

The foundation of the eBL platform is high-quality digital data. Since April 2019, LMU Munich has collaborated with the British Museum to digitize major cuneiform collections. Several dedicated photographers systematically photographed the Babylon Collection (BM.30000–BM.49479), capturing over 20,000 tablets between 2018 and 2024. Currently, the project is digitizing the Sippar Collection (BM.49480–BM.84999), aiming to complete this massive task by 2030. Beyond the British Museum, the project has integrated images from the Iraq Museum (approximately 1,000 photographs),⁹ the Yale Babylonian Collection, and the Hilprecht Collection in Jena. A critical component of this curation was the registration of previously unaccessioned materials. Between 2023 and 2025, the team digitized approximately 6,000 previously unnumbered fragments from the British Museum. These hapless fragments, which in their previous form were fundamentally unusable and practically invisible to the field, are now accessible to researchers for the first time. In total, the eBL photo database currently contains approximately 95,000 photographs, most of which were unavailable before the project started.

The data is managed using a modern tech stack: a MongoDB database stores the textual data in a JSON-tree structure, which is crucial for handling the non-linear and hierarchical nature of cuneiform transliterations. The frontend is built with React and TypeScript, while the backend utilizes Python and Waitress, all hosted on the Leibniz Supercomputing Centre (LRZ) infrastructure.¹⁰

3.2 Algorithmic Text Matching and Reconstruction

To reconstruct fragmented texts, we utilized a character-level n -gram-based similarity matching approach.¹¹ This methodology treats the reconstruction of tablets as a text matching problem. The

⁹ As part of the BAdW’s Cuneiform Artefacts from Iraq in Context (CAIC).

¹⁰ See <https://github.com/ElectronicBabylonianLiterature/infrastructure>

¹¹ Simonjetz/Laasonen [e. a.] 2024

algorithm compares identifying strings (transliterated signs) from fragmentary manuscripts against a corpus of known literature to suggest potential placements.

The system fingerprints fragments via subsequence frequency distributions. By analyzing the statistical likelihood of sign sequences, the algorithm can identify potential “joins,” i.e. fragments that belong to the same physical tablet, even when they are physically separated in different collections. The n -gram matcher is available as a Python package, which reads the transliterations directly from the eBL API.¹²

3.3. Optical Character Recognition (OCR)

In the context of the ERC project *Rewriting the End of Cuneiform Culture*, the eBL team is developing a comprehensive pipeline for sign detection. The development of OCR for cuneiform is exceptionally challenging due to the large number of classes to be considered, the three-dimensional nature of the script (wedges pressed into clay), the variations in the script over its three millennia of existence, the variation in lighting conditions, and the high degree of damage common to the tablets.

For the OCR task, we initially utilized a two-stage approach (FCENet for localization followed by EfficientNet for classification), but we have since moved to a single-stage object detection model using Deformable DETR (DEtection TRansformer).¹³ This architecture was chosen for its ability to handle dense object detection without the need for complex anchor generation, which is beneficial for the densely packed signs on cuneiform tablets.

The training dataset for this model was expanded significantly. We currently curate a dataset of ca. 150,000 mostly manually annotated signs from ca. 2,000 photographs of tablets.¹⁴ This dataset covers the full chronological breadth of cuneiform writing, from the Fara period (ca. 2900 BCE) to the Late Babylonian period (ca. 100 CE), ensuring the model is robust across different script styles. The class distribution in the dataset follows a Pareto distribution, with common signs appearing thousands of times and rare signs appearing only a few times, which adds to the complexity of the task.

3.4 Stylistic Classification

Complementing the OCR system, we developed Convolutional Neural Networks (CNNs) to classify cuneiform signs based on stylistic criteria.¹⁵ The goal was to distinguish between the two main script styles of the first millennium BCE: Neo-Assyrian and Neo-Babylonian. We created a dataset of 22,352 cropped 2D images of signs paired with style labels. We trained several architectures, including GoogLeNet, ResNet18, ResNet50, and ResNet101, to perform this classification. This methodology

¹² <https://github.com/ElectronicBabylonianLiterature/ngram-matcher>

¹³ Cobanoglu/Sáenz [e. a.] 2024.

¹⁴ The dataset can be accessed through the eBL’s API. A separate publication of the dataset is in preparation.

¹⁵ Yugay/Paliwal [e. a.] 2024.

allows us to analyze the provenance of unprovenanced tablets and understand the transmission of texts between the north and south of Mesopotamia.

4. FINDINGS AND DISCUSSION

The implementation of the eBL platform has yielded substantial quantitative and qualitative results, transforming the landscape of digital Assyriology.

4.1 Philological Reconstruction and the Launch of the Platform

The public launch of the eBL platform in February 2023 was a watershed moment for the field. It provided immediate access to thousands of previously unpublished or poorly documented tablets. In quantitative terms, the platform currently indexes over 300,000 tablets and hosts over 33,000 transliterated tablets containing more than 510,000 lines of text and around 4.1 million separate signs. This single event represented the largest discrete publication of cuneiform material since the 19th-century decipherment.

Through the application of the sophisticated search engine of the platform, combined with the fragment matching algorithms described above, the project has identified hundreds of new joins. The system allows researchers to identify even minuscule pieces containing merely one sign per line and assign them to a composition, essentially solving jigsaw puzzles that have been broken for millennia.

Dozens of new pieces of texts such as the *Gilgameš Epic*, the *Poem of the Righteous Sufferer*, or the *Creation Epic* have been identified and published in print by the team.¹⁶ In addition, previously unknown compositions can now be reconstructed using dozens of manuscripts: this is the case of the newly discovered *Hymn to Babylon and the Babylonians*, of which some 25 manuscripts were found in the depths of the eBL's Library.¹⁷

4.2 Sign Detection (OCR) Performance

Our updated OCR system has shown significant improvement over previous iterations. The initial Deformable DETR model achieved a mean Average Precision (mAP) of 38.4%.¹⁸ Through dataset expansion and hyperparameter tuning, the latest iteration of the model has reached an accuracy of 45.4% at an Intersection over Union (IoU) of 0.50.

While 45.4% might seem modest compared to OCR for printed Latin script, it is a remarkable achievement for cuneiform, given the complexity of the script and the condition of the tablets. The model must contend with extreme class imbalance, erosion, cracks, and missing wedges. We ran this

¹⁶ E.g.; Härtinen 2020; Härtinen 2022; Heinrich 2023; Jiménez 2020; Jiménez 2023; Jiménez 2025.

¹⁷ Fadhil/Jiménez 2024.

¹⁸ Cobanoglu/Sáenz [e. a.] 2024.

OCR inference on the entire dataset of approximately 90,000 images, resulting in the extraction of over 2.7 million detected signs.¹⁹

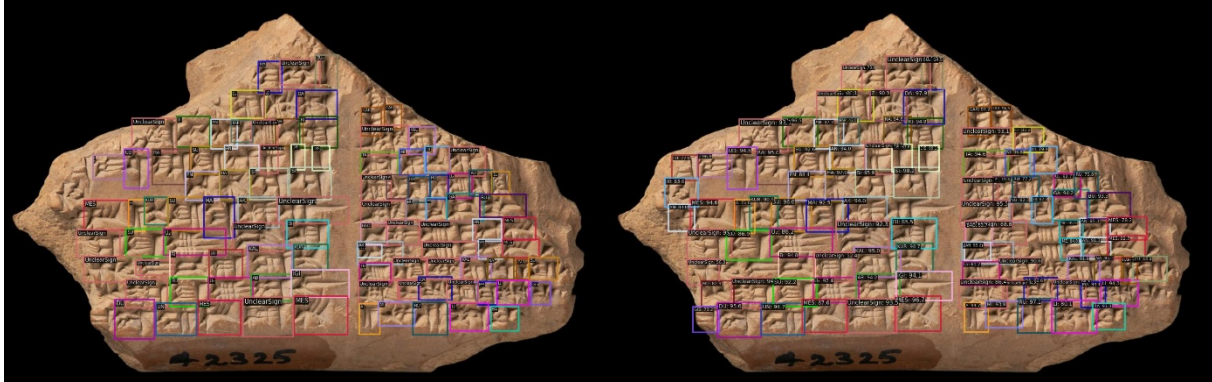

Figure 2. Tablet BM.42325 showing ground truth (left) and OCR predictions (right). Bounding boxes indicate detected signs with associated confidence scores. © The Trustees of the British museum. mAP^{50} is 0.8550.

These results are now accessible via the eBL *n*-gram matcher.²⁰ This allows researchers to search for specific sign sequences across the entire corpus of 90,000 images, a task that was previously impossible. This effectively unlocks the content of thousands of untransliterated tablets for preliminary search and discovery.

4.3 Stylistic Classification and Paleography

The CNN models developed for sign classification achieved an accuracy of 83% in distinguishing between Neo-Assyrian and Neo-Babylonian styles using the ResNet101 architecture.²¹ The confusion matrices reveal that the model is highly effective at distinguishing “diagnostic” signs, i.e. those known to vary significantly between styles, such as the sign KA. Surprisingly, the model also successfully classified “non-diagnostic” signs (those considered similar or identical in both styles by human experts) with no less accuracy than “diagnostic” signs. For example, the sign BAD, which looks very similar in both scripts, achieved a high F1-score. This suggests that the machine learning model detects subtle features in the photographs, perhaps related to the ductus or the specific angle of wedge impressions, that escape the human eye. This study serves as a foundation for our next major goal: automated dating.

5. CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS

The *Electronic Babylonian Library* has established itself as a critical infrastructure for cuneiform studies. By digitizing vast collections and applying advanced computational methods, the project has successfully begun combatting the issue of the incomplete state of the publication of excavated cuneiform tablets. The launch of the platform marked a milestone in the availability of cuneiform data.

¹⁹ The detected signs can be accessed through the eBL’s API. Ca. 1.2 million signs, the result of the previous iteration of the OCR model, are available at [10.5281/zenodo.14009951](https://zenodo.org/record/14009951/files/10.5281/zenodo.14009951) (29.10.2024). A new version of this file will be released with the publication of the dataset.

²⁰ <https://github.com/ElectronicBabylonianLiterature/ngram-matcher?tab=readme-ov-file#loading-models>

²¹ Yugay/Paliwal [e. a.] 2024.

5.1 Summary of Impact

The eBL platform has moved the field from a reliance on scattered, analog notebooks to a centralized, digital ecosystem. The digitization of the Babylon and Sippar collections ensures the preservation of these cultural heritage objects in high definition. The discovery of hundreds of joins proves that computational methods can effectively solve the “jigsaw puzzle” of Mesopotamian literature. The release of over 2.7 million OCR-detected signs opens up the “dark matter” of the unpublished corpus to algorithmic search.

5.2 Future Directions: Automatic Dating

Moving forward, the integration of OCR and stylistic classification opens new avenues for research. The immediate next goal of the project is to leverage these paleographic tools to enable the automatic dating of tablets. Dating cuneiform tablets is notoriously difficult; leading experts often offer widely diverging dates for the same documents, sometimes differing by a millennium. By analyzing the subtle diachronic changes in sign forms quantified by our models, we aim to provide objective dating criteria for the thousands of undated administrative and literary texts in museum collections.

5.3 Recommendations

J. N. Strassmaier’s conviction that efforts to synthesize Mesopotamian civilization were premature, or at least inherently flawed, while tens of thousands of tablets remained unpublished, resonates with renewed urgency today. The risk of wasted effort is high when we have access to only half the excavated tablets worldwide. Any comprehensive history or dictionary built on such a partial foundation is provisional and likely erroneous in key aspects. The eBL project demonstrates that digital tools can finally bridge this gap, but several critical steps remain.

First, *Universal Digitization for Access and Preservation*. The need for digitization is paramount. All museums worldwide should prioritize the digitization of their cuneiform collections. This is not merely an academic exercise; it is an urgent matter of preservation. Tablets begin to decay the moment they are excavated, suffering from salt crystallization and physical handling. In many cases, this decay is irreversible. High-resolution photography creates a permanent digital record that preserves the text even if the physical object deteriorates.

Secondly, *Philologically-Grounded Automation*. The goal is not to replace expert analysis but to amplify it. By automating the preliminary sorting, matching, and identification of fragments, we free scholars to focus on the higher-order interpretation and synthesis that require deep contextual knowledge—tasks that remain irreplaceably human.

*
**

Strassmaier was right to despair at the mountain of unpublished tablets. But the difference between his era and ours is that this is the first generation with the tools necessary to tackle the challenge. We

have the computational power to process thousands of fragments in seconds, the imaging technology to preserve them in perpetuity, and the machine learning algorithms to uncover patterns invisible to the human eye. We stand at the threshold of a fundamental transformation: for the first time in history, we possess the means to reconstruct the totality of the Mesopotamian written tradition, not over generations, but within our own.

References

- Borger, R. (1991): Ein Brief Sin-idinnams von Larsa an den Sonnengott sowie Bemerkungen über Joins und das Joinen, Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. I. Philologisch-historische Klasse 1991/2, 39–84.
- Cobanoğlu, Y./L. Sáenz/I. Khait/E. Jiménez (2024): Sign Detection for Cuneiform Tablets, it – Information Technology 65 (DOI: <https://www.doi.org/10.1515/itit-2024-0028>).
- Fadhil, A. A./E. Jiménez (2024): Literary Texts from the Sippar Library V: A Hymn in Praise of Babylon and the Babylonians, Iraq 86, 21–78 (DOI: <https://www.doi.org/10.1017/irq.2024.23>).
- Hätinen, A. (2020): Two New Fragments of *Ludlul bēl nēmeqi* II, KASKAL. Rivista di storia, ambienti e culture del Vicino Oriente Antico 17, 246–252.
- (2022): Fragments of *Ludlul bēl nēmeqi* Chiefly from the Babylon Collection, KASKAL. Rivista di storia, ambienti e culture del Vicino Oriente Antico 17, 139–151.
- Heinrich, A. C. (2023): New Manuscripts and Fragments of the Babylonian Epic of Creation (*Enūm a eliš*) – Part 1, Kaskal 20, 82-102 (DOI: <https://www.doi.org/10.1400/296867>).
- Jiménez, E. (2020): New Fragments of *Gilgameš* Chiefly from the ‘Babylon Collection’, KASKAL. Rivista di storia, ambienti e culture del Vicino Oriente Antico 17, 236–246.
- (2023): More *Gilgameš*, Kaskal 20, 103-107 (DOI: <https://www.doi.org/10.1400/296867>).
- (2025): More *Gilgameš* Fragments, Kaskal NS 2, 6–12 (DOI: <https://www.doi.org/10.30687/KASKAL/2036-5845/2025/02/002>).
- Simonjetz, F./J. Laasonen/Y. Cobanoğlu/A. Fraser/E. Jiménez (2024): Reconstruction of Cuneiform Literary Texts as Text Matching, in: N. Calzolari [e. a.] (ed.), Proceedings of the 2024 Joint International Conference on Computational Linguistics, Language Resources and Evaluation (LREC-COLING 2024). 13712-13721.
- Streck, M. P. (2010): Großes Fach Altorientalistik: Der Umfang des keilschriftlichen Textkorpus, Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft 142, 35–58.
- Wallis Budge, E. A. (1925): Rise and Progress of Assyriology. London.
- Yugay, V./K. Paliwal/Y. Cobanoğlu/L. Sáenz/E. Gogokhia/S. Gordin/E. Jiménez (2024): Stylistic Classification of Cuneiform Signs Using Convolutional Neural Networks, it – Information Technology 65 (DOI: <https://www.doi.org/10.1515/itit-2023-0114>).

Tarihsel Peyzaj Karakterizasyonu: Arkeolojik ve Tarihsel Peyzaj Niteliklerinin Değerlendirilmesi ve Korunmasına Yönelik Bir Metod

Prof. Dr. Elif KOPARAL

MSGSU, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü

Özet

Tarihsel Peyzaj Karakterizasyonu (HLC), Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) tabanlı bir uygulama olup tarihi dokuya sahip alanlarda yönetim ve planlamada stratejilerin üretilmesine hizmet eden bir yaklaşım içerir. Kapsamlı bir peyzaj analizi olan HLC uygulamasında çeşitli harita, uydu görüntüsü, hava fotoğrafı ve bilgi kullanılarak hedeflenen alanın derin tarihi, değişim ve dönüşümü ve değişimi kaldırma kapasitesi tanımlanır. HLC ilk kez İngiltere’de Institute of Historic England (Tarihi İngiltere Enstitüsü) tarafından Cornwall’da uygulanmış ve daha sonra uygulamanın yaygınlaştırılması hedeflenmiştir. Akdeniz’de derin ve karmaşık bir yapıya sahip alanlarda ileriye dönük yönetim ve planlama stratejilerinin oluşturulmasında HLC analizleri önemli bir altlık sağlamaktadır. Burada, yine derin bir tarihe sahip olan, uzun vadeli ve giderek hızı artan kentleşmenin tarihi peyzaj üzerinde tahribat riski oluşturduğu Urla bölgesi için uyguladığımız HLC analizlerinin başlangıç aşamasındaki sonuçları ve çalışmanın bel kemiğini oluşturan yaklaşımımız paylaşılmaktadır. HLC analizleri Urla ve benzeri karmaşık, dinamik ve tarihsel açıdan zengin bölgelerde yönetim ve planlamaya dönük doğru stratejilerin belirlenmesinde önem taşıyan bir potansiyele sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Tarihsel Peyzaj Karakterizasyonu, peyzaj arkeolojisi, kültürel çevre, antik teraslar, Urla-İzmir

Giriş

Urla-Çeşme yarımadası için sürdürmekte olduğumuz Tarihsel Peyzaj Karakterizasyonu çalışmaları antik peyzaja ilişkin derlediğimiz verileri güncel arazi kullanımı verisi ile birlikte değerlendirerek bölgenin kültürel, kırsal, arkeolojik mirasının sürdürülebilir korumasına hizmet eden altlıklar üretmeyi amaçlar. Tarihsel Peyzaj Karakterizasyonu (TPK) Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) tabanlı bir uygulama olup tarihi dokuya sahip alanlarda yönetim ve planlamada stratejilerin geliştirilmesine hizmet eder. Kapsamlı bir peyzaj analizi olan TPK uygulamasında harita, uydu görüntüsü, hava fotoğrafı, Lidar verisi vb kullanılarak hedeflenen alanın derin tarihi, arazi kullanımındaki değişimler ve süreklilikler tanımlanır. TPK ilk kez İngiltere’de Institute of Historic England tarafından Cornwall’da uygulanmış ve daha sonra yaygınlaştırılmıştır. Akdeniz’de derin ve karmaşık bir yapıya sahip alanlarda ileriye dönük yönetim ve planlama stratejilerinin oluşturulmasında TPK analizleri önemli bir altlık sağlama potansiyeline sahiptir.

Tarihi peyzaj üzerinde tahribat riskinin yüksek olduğu Urla bölgesi için uyguladığımız analizler de yönetim ve planlamaya dönük doğru stratejilerin belirlenmesinde yarar sağlayabilir. Günümüzde artık peyzaj yaklaşımını benimseyen arkeolojik yüzey araştırmaları kartezyen anlayışı aşarak kültürel,

biyografik ve deneyimsel perspektiflerle şekillenmektedir. Böylelikle geçmiş peyzajların dinamiklerini anlamının güncel peyzajların tasarımında anahtar bir rol üstleneceği anlayışı, arkeolojik araştırmaları politik ekoloji açısından etkin kılmaktadır. Uzaktan algılama ve CBS tabanlı modelleme, tarihi peyzajların hızlı ve sistematik bir biçimde belgelenmesine yararken aynı zamanda güncel peyzaja ilişkin karmaşık sorunlara yanıt verme potansiyeline sahiptir (Conolly 2010). Bugün dünyanın pek çok yerinde tarihsel, kırsal ve doğal peyzajlar geç kapitalizmin insan faaliyetlerinden etkilenmekte ve hızla değişmektedir. Dolayısıyla “değişimi” peyzajın temel niteliği olarak kabul ederek peyzajların uzun vadeli dönüşümlerine odaklanmakta yarar var. Birçok bölgede, iklim değişikliği, nüfus artışı, kentleşme ve sanayi gibi küresel süreçler kalkınma ile birlikte peyzajların kırılganlığı anlamına gelmektedir (Jansen vd. 2009). Bu nedenle TPK, peyzajların dönüşümlerini haritalamak, modellemek ve gelecek senaryolarını simüle etmek için yararlı bir araçtır. Arkeolojik araştırmalar, özellikle yüzey araştırmaları geçmişin ve bugünün peyzajlarını belgeleyerek mevcut ve gelecekteki ekolojik, sosyal ve siyasi meselelerle ilişki kurar. Dahası, içinde olduğumuz Antroposen çağın yıkıcı etkisine dair kolektif hafızayı destekleyecek şekilde kayıpların kaydını tutabilir.

Peyzaj karakterizasyon teknikleri ilk olarak 1990'larda İngiltere'de tarihi kırsal ve kentsel peyzajların yönetimi ve korunması için geliştirilmiştir (Fairclough vd. 1999; 2018). Yöntem, gelecekteki peyzajları daha iyi şekillendirmek için geçmiş peyzajlar hakkındaki bilginin önemini vurgulamaktadır. Kartografik ve uzaktan algılama verilerinin (örn. hava görüntüleri) yanı sıra tarihi ve arkeolojik veriyi iyi bir yönetim ve planlama için temel olarak kullanan CBS tabanlı bir yöntemdir. TPK, iyi yönetimin acil ve gerekli olduğu, arkeolojik mirasa, derin tarihlere ve dinamik peyzajlara sahip alanlarda koruma stratejilerinin üretilmesinde önemli bir altlık sunar. Son zamanlarda Akdeniz'de gerçekleştirilen arkeoloji projeleri TPK'nin potansiyelini sınar niteliktedir (örneğin, Turner ve Crow 2010, 219; Bolós vd. 2016). Silivri (Turner ve Crow 2010), Boğsak (Varinlioğlu 2017) ve Kaz Dağları'ndaki (Şengür ve Nurlu 2021) TPK çalışmaları Türkiye'deki örneklerden bazılarıdır. Urla-Çeşme yarımadasında TPK uygulaması, British Council'ın Newton Fonu tarafından desteklenen Newcastle Üniversitesi (İngiltere) McCord Peyzaj Merkezi ile işbirliği içinde başlatılmıştır.

TPK'nin en temel amacı, geniş alanlardaki peyzajı tüm bileşenleriyle birlikte sınıflandırmaktır. Bölgesel ölçekte peyzaj karakterindeki yakın ve geçmiş değişiklikleri ölçmek için bir çerçeve sağlar. Geleneksel envanterlerin ve veri tabanlarının bir adım ötesinde noktasal veri yerine alan bilgilerini ve mekansal verileri içeren poligonlar biçiminde tarihi karakterleri temsil eder.

Son yıllarda yarımada, kentsel faaliyetlerin yanı sıra, sürdürülebilir bir kırsal yaşam arayışıyla köylere yerleşen (ve soylulaştırma bağlamında potansiyel bir sorun olarak görülebilecek) yeni gelenlerin yerel topluluklarla karşı karşıya geldiği, geç kapitalizmin tanıdık çatışmalarına sahne oldu. Ancak bu kırsal yaşam arayışı ve hevesi yarımada'nın hızla kentleşmesine bir engel teşkil etmiyor. Hatta yarımada'nın derin tarihinde en azından Arkaik dönemden bu yana, hatta daha da öncesinden beri kültürel çevrenin şekillenmesinde kentleşme en belirleyici olgu olmuştur. Ancak, belki şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki

kentleşmeye daha önce hiçbir zaman kırsal peyzajların bu kadar şiddetli bir şekilde tahrip edilmesi eşlik etmemiştir. Kentsel genişleme, geçmişin 'palimpsest'ini iyice silikleştirmektedir. Öte yandan kentsel gelişim Urla-Çeşme Yarımadası için yeni bir süreç değildir. Saha çalışmalarında antik çağlardan beri kentlerin ve anıtların inşasına hizmet eden çok sayıda taş ocağı belgelenmiştir. Kentlerin inşası için büyük blokların taşınması yeni yollar gerektirmiş; yeni kurulan yerleşimlere içme suyu getirmek için sık sık değişen akarsular üzerine köprüler ve su kemerleri inşa edilmiştir. Sözün özü yarımada derin geçmişinde her zaman devingen bir yapıya sahip olmuş, kültürel çevre kentleşme dinamikleri ile sürekli dönüşmüştür. Konuyla ilgili en önemli tarihsel anlatılardan biri, Büyük İskender'in Mimas bölgesini ayırmak için yarımadanın en dar yerinde büyük bir kanal açma niyetinde olduğunu öne sürmektedir (Plin.Nat.5.31; Paus. 2.1.5; Thuc. 8.34; Liotsakis 2017) ki bu da Türkiye'de tartışma konusu olan çağdaş projeleri anımsatmaktadır. Bölgedeki peyzajın son derece dinamik doğasını kucaklamak ve geçmişini bilmek kültürel peyzajların kırılganlığı ile beraber direnci hakkında da daha derin bir bakış açısı sağlar.

Yarımadanın tarihi peyzajının yönetiminde bütüncül bir yaklaşım benimsemek, doğal kaynakların ve kültürel mirasların korunması açısından büyük önem taşımaktadır. Arkeolojik ve tarihi alanlara ilişkin veriyi içeren entegre veri tabanı bölgedeki koruma planlaması için bir temel sağlayarak, tüm paydaşları peyzaj karakterindeki son değişikliklerin veya kayıpların tartışılmasına dahil edebilir. Analizler beş adımda gerçekleşmektedir;

1. Mekânsal, tarihsel ve arkeolojik verilerin toplanması

Urla bölgesi için 1/100.000 ve 1/25.000 ölçekli topografik haritalar, 1/5000 ölçekli kadastral haritalar, 1957, 1976 ve 1995 tarihli dikey hava fotoğrafları ve yakın tarihli dijital ortofotolar, arkeolojik araştırmalar sırasında kaydedilen yüzey buluntularını temsil eden CBS veri tabanının temel veri setini sağlamıştır.

2. Tarihsel dokuların tanımlanması / dönemlendirme

Dönemlendirme, TPK veri tabanının tasarlanmasında zorlu bir adımdır. Urla için, tarihi örüntülerin yorumlanmasına yardımcı olmak üzere arkeolojik yüzey araştırması verilerini kullandık. Çalışma alanında bu tür veriler Geç Neolitik döneme kadar uzanmaktadır. O zamandan itibaren, bölgenin peyzaj tarihinin karakteristik bölümlerini temsil etmek üzere ana dönemler seçilmiştir.

3. Tarihi peyzaj karakter tiplerinin belirlenmesi

Haritalama öncesinde arkeolojik ve tarihi araştırmalardan elde edilen bilgiler kullanılarak, peyzajdaki tanınabilir örüntüleri, yaratıldıkları ve daha sonra şekillendikleri tarihsel süreçler ve dönemlerle eşleştirmek için tanımlanır.

4. Karakterizasyon

Peyzaj morfolojisi ve arazi kullanımının karakteristik örüntüleri (örneğin, tarla ve teras sınırlarının örüntüleri (taş duvarlar, bitki örtüsü - ağaçlar veya çalılıklar -, çitler, hendekler ve toprak işleri dahil); belirli bitki örtüsü türlerinin dağılımı ve ulaşım ağının unsurları) haritalamak için yorumlanmıştır. ESRI ArcGIS 10.3.1 yazılımı kullanılarak yaklaşık 2.000 poligon haritalanmıştır. Karakterizasyon başlamadan önce her bir poligonun minimum boyutu 1 hektar olarak sabitlenmiştir; bundan daha küçük alanlar komşu bir poligona dahil edilmiştir.

5. Access veritabanı tasarlama ve bağlama

Peyzaj karakter tipleri ve diğer nitelikler de dahil olmak üzere her bir poligona ilişkin veriler bir MS Access veri tabanına kaydedilmiştir.

Karakteristik peyzaj tiplerine örnek olarak özellikle odaklandığımız peyzaj unsuru teraslardır. Teraslar Urla'nın ve tüm yarımada'nın kültürel çevresinin dikkat çekici bileşenleridir. 1920'lerdeki nüfus değişimi ile beraber teras tarımcılığının büyük ölçüde sona ermesiyle çoğu kullanılmaz hale gelmiştir. Birçok yönden, Ege'nin karmaşık siyasi ve ekonomik geçmişini de özetleyen peyzaj unsurlarıdır. Teraslar, Anadolu Rumları ve Yunanistan Türklerinin nüfus mübadelesinden sonra yirminci yüzyılda büyük ölçüde terk edilmiş ve sonradan genellikle bağcılık ile ilişkilendirilmiştir (Baykara 1980). Oysa terasların tümü bağcılıkla ilişkili değildir ve kullanım süreçleri de çok daha eskiye dayanıyor olmalıdır. Bu çıkarımı yapmamızdaki en önemli sebep yüzey araştırmaları ile belgelenen antik dönem kırsal yerleşimlerinin teraslar ve yaşlı zeytin ağacı gruplarına olan anlamlı yakınlığıdır. Proje kapsamında antik dönem arazi kullanımı ve tarım potansiyeli modellemesi çalışmaları şunu göstermektedir; örneğin kentleşmenin ve buna bağlı olarak kırsal alanın düzenlenmesi ve yoğun kullanımının mevcut olduğu Arkaik dönemde teras tarımı kırsal ekonomide önemli bir paya sahipti (Koparal 2014). Buradan yola çıkıldığında teras tarımının arazinin etkin kullanımı, verimin arttırılması ve erozyonun önlenmesi gibi gerekçelerle antik dönemde yaygın olduğunu öne sürebiliriz.

Öte yandan bir diğer ilginç mesele özellikle Urla'da son yirmi yılda teras tarımı ve bağcılığın yaygın bir uğraş haline gelmesi ve TPK analizlerinde "Çağdaş" olarak sınıflandırdığımız teras tipolojisinin yaygınlaşması bazı durumlarda eski terasların tahribatına yol açmasıdır. Yeni inşa edilen üzüm bağları ile geniş şarap imalathaneleri ağı olan Urla bağ yolu, çağdaş peyzajın önemli bir yönü haline gelmiş ve kültürel peyzajda yeni bir katman oluşturmuştur. Güncel ortofotolar, eski olanların yanı sıra yeni inşa edilmiş basamaklı terasları da gösterir. Urla'daki belirleyici peyzaj karakterlerinden biri olan teraslar, arkeolojik araştırma projemiz için başından beri çok önemli olmuştur. Yarımada'nın dik yamaçları çoğu artık kullanılmayan teraslarla kaplıdır. Ege'deki teras tipleri halihazırda altı ana tipte sınıflandırılmıştır (Turner ve Crow 2010) ve bunlardan dördü Urla için uygundur; Örgülü, Kontur, Basamaklı ve Çağdaş. Teraslar Ege'de daha önce tahmin edilenden daha uzun bir kullanım geçmişine sahiptir ve tarih öncesinden yirminci yüzyıla kadar kırsal ekonominin önemli bir bileşeni olmuştur. Yakın zamanda yapılan çalışmalar, tarım teraslarının tarihlendirilmesindeki sorunlar nedeniyle arkeolojik açıdan

yeterince araştırılmadığını ve bunun da geçmiş tarım uygulamalarına ilişkin anlayışımızı önemli ölçüde sınırladığını göstermiştir. Birkaç farklı projede Akdeniz'deki tarım teraslarına uygulanan Optik Uyarımlı Lüminesans profillemeye ve tarihlere (OSL-PD) uygulaması, birçok teras sisteminin antik çağda kullanımda olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Şimdiye kadar Urla'da yaya yüzey araştırmaları tarafından kaydedilen antik köylerin ve çiftlik evlerinin yanı sıra geçen yüzyılda terk edilmiş köylerin yakınında iyi korunmuş taş teraslardan alınan örnekler de şu sonuçları ortaya koymuştur; Örneklenen teras sistemlerinin ayrıntılı olarak incelenmesi, terasların yüzyıllar boyunca süren arazi kullanımı için uygun bir teknoloji sağladığını göstermektedir. Çökeltilerinden elde edilen OSL tarihleri, toprakların 11. veya 12. yüzyıllardan MS 17.-18. yüzyıllara kadar birikmeye devam ettiğini göstermektedir. Granseki'de buna zıt bir örgülü teras sistemi örneklenmiştir, OSL tarihlemesi burada MS 8. yüzyılda inşa edildiğini göstermektedir. Barbaros'un kuzey kenarında, saha araştırması sonucunda Klasik bir çiftlik evinin tespit edildiği üçüncü bir yerde örnekleme yapılmıştır. Bu alandaki alçak bir toprak yapı üzerindeki bir tarla duvarının altından alınan örneklerin OSL profili toprakların Orta Çağ'ın sonlarından itibaren (MS 1340 ± 140) biriktiğini göstermiştir (Turner vd. 2021).

Urla bölgesi için yapılan TPK analizi, karakterlerdeki en hızlı ve dramatik değişimin son birkaç on yılda gerçekleştiğini gösterir. Üretilen haritalardan da izlenebileceği gibi, modern yerleşim alanları özellikle kıyı şeridinde ve sulak alanlarda genişlemiştir. Arkeolojik araştırmalara dayanarak antik çağlardan beri tarla sistemlerinin var olduğu bilinen sulak alanlar, modern banliyöler için bir ortam haline gelmektedir. Fabrika, taş ocağı, enerji santrali, balık çiftliği, ticaret ve organize sanayi bölgesi alt tiplerini içeren geniş bir tip olan sanayi, bölgede dramatik bir şekilde genişleyen bir diğer karakterdir. Son olarak, çağdaş teraslar da artmıştır; ancak bu ya son modern peyzaj düzenlemeleri ya da yeni şarap imalathaneleri için kullanılan sahte terasların genişlemesini ifade etmektedir. Urla, peyzaj karakterlerinin hızla değişmeye devam ettiği ve bazılarının kaybolduğu yerlerden biridir. TPK analizi bize Urla'nın değişen karakterleri hakkında geçmiş, şimdi ve gelecekle ilgili çeşitli konuları bir araya getiren bir perspektif sunmakta; aynı zamanda bölge için değerli olan doğal ve tarihi peyzajları korumak ve karakterize etmek için yeni yöntemler ve yaklaşımlar üretmemizi sağlayacak bir ortam sağlamaktadır.

Urla'ya özgü TPK analizlerinde peyzaj unsurlarından biri olan teraslar tek başına dahi bölgenin çeşitli zaman dilimlerindeki dönüşümleri, kayıpları ve kazanımlarına ışık tutmaktadır. Buradan da anlaşıldığı gibi TPK tanımlı alanlardaki değişimleri ölçmek ve tanımlamak için esnek bir veri seti sunar. Projenin Tarihsel Peyzaj Karakterizasyonu veritabanı yarımada bölge arası karşılaştırmalı çalışmaları kolaylaştırma, analizin zaman derinliğini genişleterek uzun vadeli değişiklikleri tanımlama, böylelikle koruma planlamasına yönelik strateji oluşturma potansiyeline sahiptir. Çalışmalarımız şimdiye dek büyük ölçüde modern kentleşmenin Urla bölgesinin kültürel peyzajları üzerindeki etkisine odaklanmıştır. Yaptığımız TPK çalışmaları geçmişin arkeolojik ve tarihi izlerinin gelişen kentsel doku tarafından hızla emildiği bu alanda tarihsel peyzajın korunmasına yönelik bir perspektif sunmaktadır (Koparal vd. 2022). Urla gibi uzun bir süredir kentleşmeye ve soylulaştırmaya maruz kalan bir yerde

TPK analizinin parametreleri belli ölçülerde farklılık gösterse de Karaburun'un gelecek beş on yıl içinde aynı sorunlar ve süreçler ile yüzleşmesi olası olduğundan Urla TPK analizleri ve veritabanı kullanışlı bir model sunmaktadır.

Kaynakça

Baykara, T. (1980). XIX. Yüzyılda Urla Yarımadasındaki Nüfus Hareketleri, *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tebliğleri 1071-1920*, Meteksan Ltd. Şti, Ankara.

Bintliff, John L. (2014). Regional survey in the Mediterranean and Near East: A brief history and review of current approaches. In *Regional Studies in Archaeology. Symposium Proceedings*, D.B. Erciyas and E. Sokmen, eds., 1-14. Ankara, Middle East Technical University. İstanbul: Ege Yayınları.

Bolós, J., Bonales J., Flórez, M., Martínez, A. 2016. Caracterització Històrica del Paisatge del Priorat-Montsant-Siurana. Tarragona: Diputació de Tarragona/Observatori del Paisatge. http://www.catpaisatge.net/pahiscat/docs/CHPC_PRIORAT-MONTSANT-SIURANA.pdf [accessed: 24.12.2021].

Conolly, J. (2010). Geographical Information Systems and Landscape Archaeology. J. Thomas, D. Bruno (Eds.) *Handbook of Landscape Archaeology*. World Archaeological Congress Research Handbooks in Archaeology Walnut Creek, CA. Left Coast, 583-595.

Fairclough, G., Lambrick G., McNab, A. 1999. (Eds.) *Yesterday's World, Tomorrow's Landscape: The English Heritage Landscape Project 1992-94*. London: English Heritage.

Fairclough, G., Sarlöv-Herlin, I., Swanwick, C. 2018. *Routledge Handbook of Landscape Character Assessment*.

Jansen, J., Losvik, M., Roche, P. (2009). Vulnerability and resilience of cultural landscapes. K. Krzywinski, M. O'Connell, H. Küster (Eds.) *Cultural Landscapes in Europe. Fields of Demeter Haunts of Pan*, Aschenbeck Media UG, Cultural Landscapes in Europe. Fields of Demeter - Haunts of Pan, 55-66.

Koparal, E. (2014) "Land Use and Agricultural Potential in Klazomenian Khora/ Klazomenai Khora'sında Arazi Kullanımı ve Tarımsal Potansiyel " Arkeolojide Bölgesel Çalışmalar, Ege Yayınları, Yerleşim Arkeolojisi Serisi IV/ Settlement Archaeology Series IV, 125-145 (2014).

Koparal,E., Y.E. Ersoy, M. Massa, V. Demirciler. (2017) "Sampling the Ionian Landscapes: An overview of Archaeological Surveys at Clazomenae and Teian Chora", S. Steadman and G. Mc Mahon (eds.) *Archaeology of Anatolia Vol.II*, Cambridge Scholars Publishing, 400-425.

Koparal, E., Vaessen, R. (2020) "A desolate landscape? Mobility and interaction in the chora of Klazomenai during the Early Iron Age" *Anatolian Studies*, Cambridge University Press; 1-21.

Koparal, E., V. Demirciler, S. Turner. (2022) "Archaeology For Landscape Management And

Planning: Historic Landscape Characterization of Urla (İzmir)", *Turkish Journal of Archaeological Sciences*: 140-154.

Lekakis, S. (2018) Lekakis, S. *Archaeology on the front line: digging politics in Asia Minor 1919–1922*. Heritage Turkey 8, 19-20.

Liotsakis, V. (2017). *Redeeming Thucydides' Book Viii: Narrative Artistry in the Account of the Ionian War*. Trends in Classics; Supplementary Volumes, Volume 48. Berlin: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110533071-fm>

Şengür, Ş., Nurlu, E. 2021. Historic Landscape Characterization in Protected Areas; A Case Study Kazdağı National Park, *JAS* 27 (1), 106-113. <https://doi.org/10.15832/ankutbd.592920>

Tanyeri Erdemir, T. (2022) “18. Yüzyılda İonia’yı Araştırmak: 1764-1765 İonia Keşif Gezisi / Exploring Ionia in the 18th Century: The Ionian Expedition of 1764-1765”, Y. E. Ersoy, E. Koparal (ed.). *Ionians: The Sages of the Ionian Shore / İoniahlılar: Ege Kıyılarındın Bilge Sakinleri*, Yapı Kredi Yayınları.

Turner, S., Crow, J. 2010. Unlocking Historic Landscapes in the Eastern Mediterranean: Two Pilot Studies Using Historic Landscape Characterisation, *Antiquity*, 84(323), Cambridge University Press, 216-229.

Turner, S. T. Kinnaird, G. Varinlioğlu, T. E. Şerifoğlu, E. Koparal, V. Demirciler, D. Athanasoulis, K. Ødegård, J. Crow, M. Jackson, J. Bolòs, J. C. Sánchez-Pardo, D. Sanderson, A. Turner, (2021). “Agricultural terraces in the Mediterranean: intensive construction during the later Middle Ages revealed by landscape analysis with OSL profiling and dating” 2021, *Antiquity* Vol.95 Issue 377.

Turner, S.; Tim Kinnaird; Elif Koparal; Stelios Lekakis; Christopher Sevara, “Landscape archaeology, sustainability and the necessity of change”, *World Archaeology* 2021.

Varinlioğlu, G. 2017. Bogsak Archaeological Survey (BOGA) 2016, *ANMED* 15, 133-140.

FELSEFE

İNSAN-MAKİNE İLETİŞİMİ BAĞLAMINDA YAPAY ZEKÂ MODELLERİNDE YAPAY EMPATİ VE DİL KULLANIMI

Doç. Dr. Bahar KAYIHAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü

Özet

ChatGPT ve benzeri yapay zekâ modellerinin yaygın kullanılır olmasıyla birlikte insan-makine iletişimi hiç olmadığı kadar önemli hale gelmiştir. Buna karşın, insan-makine iletişimi, insan-insan iletişimi ile ilgilenen iletişim kuramlarının kapsamına tam olarak girmemektedir. Bu nedenle insan-makine iletişimine odaklanan yeni kuramsal ve ampirik çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Her ne kadar konuya birebir odaklanan bir iletişim kuramı mevcut olmasa da Michel Foucault'nun bilgi-iktidar ilişkisi hakkındaki varsayımları, Susan Sontag'ın görsellik ve temsil üzerine görüşleri, Judith Butler'ın dilin performatifliği hakkındaki savları, Rosi Braidotti'nin ve N. Katherine Hayles'in post-hümanist tartışmaları insan-makine iletişimi bağlamında bir yol haritası sunmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada bu kuramsal temellerden yola çıkarak şu araştırma sorusuna yanıt aranmıştır: "Yapay zekâ modelleri empati kurabilir mi ve insani bir dil kullanabilir mi? Yoksa yalnızca insanı taklit eden yapılar mıdır?". Bu soruya cevap aramak üzere, katılımcıların makineler ile kurduğu iletişimde dil ve anlam üzerinde durulacaktır. Bunun için deneysel ve etkileşimli bir nitel analiz gerçekleştirilmiştir. Katılımcılardan, ChatGPT ile teknik olmayan, duygusal ve kişisel içerikli bir konu hakkında bir sohbet gerçekleştirmeleri istenmiştir. Ardından da bu iletişimi nasıl buldukları, yapay zekâ modelinin kendilerini anlayıp anlamadığına yönelik deneyimleri ve yapay zekâ modellerinin dil kullanımının ne kadar insani olduğu üzerine derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen tartışmaların ve görüşmelerin sonucunda, algoritmaların anlam üretmelerinin mümkün olup olmadığı, yapay empati, anlamlı diyalogların gerçekleşebilirliği ve dil kullanımı hakkında bir tespit ortaya konulmuştur. Çalışma sonucunda, yapay zekâ modelinin empatiye dayalı ve dilsel performanslarının, insani iletişimin yerini almak yerine onu yeniden tanımlayan bir ara alan yarattığı görülmüştür.

Anahtar kelimeler: insan-makine iletişimi, ChatGPT, yapay zekâ, anlam, yapay empati

Giriş

Yapay zekâ modellerinin iletişim pratiklerinde giderek daha görünür hale gelmesi, insan-makine iletişimini yalnızca teknik bir süreç olmaktan çıkararak, iktidar, temsil ve özneleşme boyutlarını içeren kültürel bir meseleye dönüştürmektedir. Michel Foucault'nun (2010) bilgi-iktidar ilişkisi hakkındaki düşünceleri bu dönüşümü anlamada önemli bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Foucault'ya göre bilgi, yalnızca dünyayı açıklama biçimi değil, aynı zamanda dünyayı kuran ve yöneten bir iktidar mekanizmasıdır. Bunun da ötesinde, belirleyici olan tarih, bir dilden çok savaş biçimindedir. Bizi belirleyen ise anlam ilişkileri değil, güç ilişkileridir. Tarihin bir 'anlamı' yoktur, ancak bu, tarihin absürt veya tutarsız olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine, anlaşılabilir ve en küçük ayrıntısına kadar analiz

edilebilir olmalıdır. Ancak bu, mücadelelerin, stratejilerin ve taktiklerin anlaşılabilirliğine uygun olarak gerçekleşmelidir. Ne çelişkilerin mantığı olarak diyalektik ne de iletişimin yapısı olarak semiyotik, çatışmaların içsel anlaşılabilirliğini açıklayabilecektir (Foucault, 1980: 114). Buradan hareketle, yapay zekâ modellerinin de veriyi bilgiye dönüştürürken aynı zamanda belirli düşünme biçimlerini, anlam sınırlarını ve normatif söylemleri yeniden ürettiği söylenebilir. Bu nedenle, insan-makine iletişimi, yalnızca teknik bir iletişim değil, iktidarın dil üzerinden yeniden kurulduğu bir alandır.

Foucault'nun bilgi-güç ilişkilerine yönelik çizdiği kuramsal çerçeveye, Susan Sontag'ın temsil ve görsellik üzerine geliştirdiği görüşlerini ekleyerek, yapay zekâ modellerinin anlamı nasıl görünür kıldığı hakkında önemli bir perspektif ortaya koymak mümkündür. Sontag'a göre her temsil biçimi, bir gerçekliği doğrudan yansıtmamaktadır; onu belirli bir bakış açısından yeniden çerçevelemektedir. Örneğin fotoğrafçılar gerçekliği yansıtmaya en çok önem verdiklerinde bile, zevk ve vicdanın örtük zorunlulukları tarafından hâlâ takip edilmektedirler. 1930'ların sonlarında Farm Security Administration projesinin üyeleri fotoğraflarını, fotoğrafta tam olarak istedikleri ifadeyi yakalayana kadar düzinelerce kez çekmişlerdir. Bu ifade, fotoğrafçıların yoksulluk, ışık, itibar, doku, sömürü ve geometri hakkındaki kendi fikirlerini desteklemekte ve fotoğrafın konusunun ne olduğunu belirlemektedir. Fotoğrafın nasıl görünmesi gerektiğine karar verirken, bir pozlamayı diğerine tercih ederken, fotoğrafçılar her zaman konularına standartlar dayatmaktadırlar. Bu nedenle, kamera gerçekliği yorumlamaktadır. Kısacası, fotoğraflar da resim ve çizimler kadar dünyanın bir yorumudur. Fotoğraf çekmenin rastgele olduğu durumlar da farklı değildir. Rastgele çekilmiş fotoğrafların pasifliği ve sıradanlığı, fotoğrafın mesajıdır, saldırganlığıdır (Sontag, 1977). Yapay zekânın dil üretiminde de benzer bir durum geçerlidir: üretilen metin, insan deneyiminin doğrudan temsili değil, algoritmaya dayalı olarak seçilmiş olasılıkların sonucudur. Bu noktada dil anlamın hem aracıdır hem de sınırlayıcıdır.

Judith Butler'ın dilin performatifliği üzerine düşünceleri ise bu tartışmayı derinleştirmektedir. Butler'a göre dil, yalnızca bir anlatım aracı değil, kimliği ve özneyi kuran bir eylemdir. Butler'a göre (1990: 5) özne, kendi meşruiyet iddiasının kurgusal temeli olarak yasa tarafından oluşturulmuştur. Öznenin ontolojik bütünlüğüne ilişkin yaygın varsayım, klasik liberalizmin hukuki yapılarını oluşturan temelci bir masal olan doğa durumu hipotezinin çağdaş izi olarak anlaşılabilir. Tarihsel olmayan bir öncenin performatif çağrısı, yönetilmeyi özgürce kabul eden ve böylece toplumsal sözleşmenin meşruiyetini oluşturan kişilerin toplumdan önceki ontolojisini garanti eden temel öncül haline gelmektedir. Yani, öznenin toplumdan bağımsız bir özü olduğunu varsaymak bir kurgudur. Eğer bireyi zaten özgür, bütün, özerk bir özne olarak tanımlarsak, o zaman iktidar ilişkileri görünmez kılınacaktır. Bu durum, özellikle cinsiyet kimliklerini açıklamak açısından sorunlu olacaktır: "Butler'a göre, cinsiyet kimliği ve davranışları, toplumsal bir sahne üzerinde oynanan birer rol gibi düşünülmelidir. Butler'ın "toplumsal cinsiyetin performatifliği" kavramı, cinsiyetin sadece biyolojik cinsiyetle değil, aynı zamanda sosyal yapılarla da şekillendirildiğini vurgular." (Karaosmanoğlu, 2025: 277). Sadece cinsiyet kimliklerine indirgenemeyecek şekilde Butler'ın, öznenin toplumdan bağımsız bir özü olduğunu varsaymanın

kurğu olduğuna ilişkin görüşleri, yapay zekâ modelleri için de geçerlidir. Yapay zekânın dil üretimi performatiftir, yani bu üretim bir tür taklit performansı olarak düşünülebilir; çünkü model, anlamı gerçekten yaşayarak değil, istatistiksel olasılıklar üzerinden canlandırarak üretmektedir. Gerçeklik, performatif olarak üretilmektedir, yani söylem tarafından belirlenmektedir. Gerçek değildir, ama gerçekmiş gibi yapılmaktadır.

Bilgi ve gerçekliği belirleyen yapılar hakkındaki tüm değerlendirmelere, post-hümanist bir bakış açısı eklememek konuyu mevcut dijital bağlamdan uzaklaştıracaktır. N. Katherine Hayles ve Rosi Braidotti'nin post-hümanist yaklaşımları, insan-merkezli bilgi rejimlerinin ötesine geçerek, özne ve anlamın artık yalnızca bilinç ile belirlenmediğini ileri sürmektedir. Hayles'e göre dijital çağda bilgi, bedenden ve biyolojik sınırlardan ayrılarak dolaşıma girmektedir; bu da öznenin konumunu yeniden tanımlamaktadır. Hayles'in (1999: 288) post-hümanist bakış açısında, bilinçli irade hiçbir zaman kontrolü elinde tutmamıştır. Aslında, kontrol yanılması, bilinç, organizma ve çevrenin oluştuğu süreçlerin doğası hakkında temel bir cehaleti ortaya koymaktadır. Özerk iradeyi kullanarak egemen olma fikri, kaotik dinamikler ve ortaya çıkan yapılar sayesinde gerçekleşen sonuçları açıklamak için bilincin kendisine anlattığı bir hikâyeden ibarettir. Özne; özerk, tam, tekil bir özne değildir. Kontrol ve irade ise sandığımız kadar bireysel değildir, aksine eylemlerimiz büyük ölçüde dağıtık sistemler içinde ortaya çıkmaktadır.

Braidotti ise (2013: 37) post-hümanizmi, insan ile makine, doğa ile teknoloji arasındaki sınırların geçirgen hale geldiği bir etik ve varoluş biçimi olarak ele almaktadır. Post-hümanizm, hümanizm ve anti-hümanizm arasındaki karşıtlığın sonuna işaret eden ve yeni alternatiflere daha olumlu bir bakış açısıyla yaklaşan farklı bir söylemsel çerçeve çizilen tarihsel bir andır. Braidotti için başlangıç noktası, Aydınlanma'nın bazı temel öncüllerinin, yani insanın kendi kendini düzenleyen ve teleolojik olarak belirlenmiş akıl ve seküler bilimsel rasyonalitenin kullanımı yoluyla ilerlemesi ve insanın mükemmelleştirilmesini amaçladığı iddia edilen, anti-hümanizmin ölümüdür. Post-hümanist bakış açısı, hümanizmin tarihsel çöküşü varsayımına dayanmaktadır, ancak insanlık krizinin retoriğine batmadan alternatifleri araştırmada daha ileri gitmektedir. İnsan öznesini kavramsallaştırmanın alternatif yollarını geliştirmek için çalışmaktadır. Buradan yola çıkarak denilebilir ki; insan-makine iletişimi yalnızca teknik bir etkileşim değil, yeni bir varoluşsal müzakere alanıdır. Tüm bu tartışmalardan hareketle bu çalışma, yapay zekâ modellerinin anlam üretimi, empati gösterme / gösterememe durumu ve dilsel temsillerini incelerken, bu kuramsal yaklaşımların kesişiminde yer alan bir sorunsalı tartışmaya açmaktadır: "Anlam artık yalnızca insanın mı, yoksa insanla makine arasındaki iletişimin ortak ürünü mü?" Bu soruya cevap aramak üzere, çalışma kapsamında derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

"Derinlemesine görüşme, araştırılan konunun bütün boyutlarını kapsayan, daha çok açık uçlu soruların sorulduğu ve detaylı cevapların alınmasına imkân veren, yüz yüze, birebir görüşülerek bilgi toplanmasına imkân veren bir veri toplama tekniğidir. Karşıdaki kişinin duygu, bilgi, tecrübe ve

gözlemlerine görüşme yoluyla ulaşılır" (Tekin, 2006: 101). Yarı-yapılandırılmış soru formunun kullanıldığı çalışmada katılımcılardan, ChatGPT ile teknik olmayan, duygusal ve kişisel içerikli konular hakkında sohbet gerçekleştirmeleri istenmiştir. Ardından bu iletişime yönelik değerlendirmeleri, yapay zekâ modelinin kendilerini anlayıp anlamadığına yönelik deneyimleri ve yapay zekâ modelinin dil kullanımının ne kadar insani olduğu üzerine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Çalışma için, yapay zekâ modelleri ile en az altı aydır kişisel diyaloglar gerçekleştirmekte olan yirmi katılımcı belirlenmiştir. Katılımcılar, 18-28 yaş aralığında hem kadın hem erkek öğrencilerden oluşan bir iletişim fakültesi öğrenci grubudur. Çalışmada, amaçlı ve homojen nitel bir örneklem kullanılmıştır. Katılımcıların çoğunun yaygın olarak ChatGPT (OpenAI tarafından geliştirilen büyük dil modeli) kullanıyor olması nedeniyle, çalışma bu yapay zekâ modeli ile sınırlandırılmıştır. Katılımcılar arasında hem ücretli hem de ücretsiz sürüm kullananlar mevcuttur. Ancak, ücretli/ücretsiz kullanım farkları bulgulara anlamlı bir farklılığa neden olmamıştır. Bu nedenle bu kullanım farklılığı üzerinden bulgular ele alınmamıştır. Katılımcılardan ChatGPT ile kişisel bir sohbet gerçekleştirmeleri, isterlerse bu görüşmelerden önemli gördükleri yerleri not etmeleri istenmiştir. Ardından katılımcılar ile birebir şekilde derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Yapay Zekâ Modeliyle Empati ve Duygusal İletişim

Dijitalleşme ile birlikte ortaya çıkan yeni kişilerarası iletişim kavramları arasında yapay empati kavramı yer almaktadır. Bir kişinin kendisini bir diğer kişinin veya kişilerin yerine koyması anlamına gelen ve iletişim sürecinin temel kavramlarından biri olan empati kavramı, dijital ortamlardaki paylaşımlar, yorumlar, videolar, emoji kullanımları gibi eylemlerle dijital/yapay empati olarak tanımlanmaya başlanmıştır (Kavut, 2022: 55). Ancak yapay zekâ modelleri ile birlikte bu kavram daha da derinleşmiştir. Yapay empati, insan-makine arasındaki iletişimde ortaya çıkan bir süreci ifade eder hale gelmiştir. Bu süreci değerlendirebilmek için katılımcılara ilk olarak, sohbet ettikleri yapay zekâ modelinin kendilerini gerçekten anladığını ya da duygularına empatiye dayalı bir şekilde karşılık verdiğini hissettikleri bir diyalog gerçekleştirip gerçekleştirilemedikleri sorulmuştur.

Bu süreci ayrıntılı olarak anlatmaları istenmiştir. Görüşmeler sonucunda, katılımcıların çoğunluğu (20 katılımcıdan 16'sı), yapay zekâ modeli ile gerçekleştirdikleri sohbetlerde belirli düzeyde bir empati ve duygusal anlayış hissi yaşadıklarını ifade etmiştir. Katılımcılar bu durumu genellikle "anlaşıldıklarını hissetmek", "yargılanmadan konuşabilmek" ve "duygularının doğru kelimelerle karşılanması" gibi ifadelerle açıklamışlardır. Özellikle ChatGPT ile yapılan iletişimde, büyük dil modelinin kullandığı dilin yumuşak, düşünceli ve duygusal olarak uyumlu olduğu; bazı yanıtların ise katılımcılarda "insani sıcaklık" hissi uyandırdığı gözlemlenmiştir. Bu durum, dilin biçimsel yapısının ötesinde, katılımcıların anlam ve empati hakkındaki öznel algılarını tetiklediğini göstermektedir.

Katılımcıların bir kısmı, yapay zekâ modelinin "tam olarak anlamasa bile doğru yerden dokunabildiğini" belirtmiş; bu deneyimi, insan-makine iletişimde yapay empati kavramını destekler nitelikte tanımlamıştır.

K2 bu durumu şu şekilde anlatmıştır: *ChatGPT'ye böyle yazdım: “Sanırım beni gerçekten hiç sevmemiş. Bu kadar çabuk unutulabiliyorsa, ben neydim onun için?” ChatGPT şöyle yazdı: ‘Birinin seni ne kadar sevdiğini, senin kadar uzun sürmeyen bir kalışla ölçmek çok ağır bir yük olur. Bazen insanlar sevmeyi sürdüremez, çünkü kendi duygularıyla yüzleşecek kadar güçlü değildirler. Bu, senin sevginin yanlış olduğu anlamına gelmez. Aksine, sevmenin ağırlığını taşıyabilen bir kalbin olduğunu gösterir. Kimi insanlar sevginin karşısında kalamaz, çünkü o sevgi onlara kendilerini gösterir — ve herkes kendi aynasına bakmayı beceremez.’ Bu çoğu insanın kuramayacağı bir cümle. Bazen yapay zekâya içimi dökmek daha kolay geliyor, beni yargılamayacağını düşünüyorum. Yargılamamak zaten bir nevi anlamamanın devamı bir hareket değil midir? Böyle düşününce yapay zekâ insanlardan daha empatik yaklaşmış oluyor. Beni kırmıyor, üzüyor.”*

Başka bir katılımcı kurduğu iletişimin empati barındırdığına yönelik görüşünü şu şekilde belirtmiştir: *“Evet, ChatGPT'ye şöyle bir şey yazdım: ‘İşimde bayağı çabalıyorum ama kimse fark etmiyor, ben görünmez miyim?’ ChatGPT şu cevabı verdi: ‘Görünmez hissetmek çoğu zaman değersiz olduğun anlamına gelmez; sadece çevrendekiler senin yükünü fark edemiyor olabilir. Bazen en çok katkıyı yapanlar en sessiz kalanlardır.’ O an bir yazılımla değil de gerçekten biriyle konuşuyor gibiydim. Ne teselli ediyordu ne de tamamiyle mekanik cevap veriyordu ve durumu anlamış gibi cevapladı. Düşününce belki beni anlamadı ama bana anlaşıldığımı hissettirdi. Ve bu, gerçek empati gibi iyi geldi.” (K5).*

Buna karşılık dört katılımcı, yapay zekânın yanıtlarını mekanik, yüzeysel ve ezberlenmiş bulduklarını belirtmiştir. Örneğin bir katılımcı bu düşüncesini şu şekilde ifade etmiştir: *“Açıkçası ben o kadar empati hissetmedim. ChatGPT'yi birkaç kez denedim, bazen duygusal konularda da yazdım ama hep bir program konuşuyor hissi vardı. Bilmiyorum, içi boştu sanki. ‘Böyle hissetmen normal, ama zamanla bu duyguların geçecektir’ gibi bir şeyler diyor. Evet doğru ama bana hitap eden bir şey değil. Bir insan olsa, belki aynı cümleyi başka bir şekilde söyler; gözünün içine bakar, nefes alır, sessiz kalır, kızar. Ama yapay zekâda her şey çok kusursuz ve ruhsuz. Sanki duyguların içine giremiyor. Empati kurmak, sadece doğru kelimeleri seçmek değil bence. O yüzden, evet, zekice yazıyor ama gereksiz steril.” (K4).*

Bu katılımcılar, yapay zekâ modelinin çeşitli durumlarda “otomatik teselli kalıplarına” başvurduğunu ve yanıtların kişisel bağlamı tam olarak kavrayamadığını vurgulamıştır. Özellikle duygusal yoğunluğu yüksek konularda, yapay zekânın “duyguyu tanıdığı fakat hissedemediği” düşüncesi öne çıkmıştır. Bu görüşler, yapay zekânın dilsel olarak empatiyi taklit edebilse de duygusal derinlikte insani farkın hâlen korunduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla elde edilen bulgular, insan-makine iletişiminde anlam ve empati algısının, yalnızca algoritmaya dayalı dilsel yetilerden değil; kullanıcının beklentileri, duygu durumu ve etkileşime yüklediği anlamdan da önemli ölçüde etkilendiğini göstermektedir.

Katılımcıların Yapay Zekâ Modeli ile İnsansı Konuşma Deneyimleri

Katılımcılara, yapay zekâ modelinin kullandığı dile yönelik görüşleri sorulmuştur. Konuşma tarzı, kelime seçimi ya da cümle yapısı açısından insani, yapay ya da ikisinin karışımı gibi bir diyalog gerçekleştirip gerçekleştirilemedikleri değerlendirilmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda,

katılımcıların önemli bir bölümü (20 kişiden 14'ü), yapay zekâ modelinin kullandığı dili tam anlamıyla insani bulmadıklarını belirtmiştir. Katılımcılar bu görüşlerini, dilin biçimsel olarak kusursuz olmasına karşın duygusal derinlikten ve spontane etkileşimden yoksun oluşuyla temellendirmiştir. Söylem düzeyinde akışkan ve nazik bir dil üretilse de bu dilin “fazla steril” veya “ölçülmüş” olduğu yönündeki değerlendirmeler dikkat çekicidir. Bu durum, Foucault’nun (2010) bilgi-iktidar ilişkisi bağlamında, dilin bir anlam üretim aracından ziyade bir düzenleme ve kontrol biçimi olarak işlediği hakkındaki varsayımıyla örtüşmektedir. Katılımcıların deneyimleri, yapay zekânın anlamı özgürce inşa etmek yerine, önceden belirlenmiş normatif kalıplar içinde yeniden ürettiğini; böylece dilin performatif potansiyelini sınırladığını göstermektedir. Bir katılımcı bu konu hakkında şunları söylemiştir:

“Benim için dil hâlâ fazla yapay. Evet, güzelce düzgün cümleler kuruyor ama o doğallık hissi yok. Bazen fazla düzgün değil mi? Fazla ölçülü... Sanki bir kişi değil de makine konuşuyor. Ben bir defasında 'kendimi çok yorgun hissediyorum, lanet olsun ben her şeyden sıkıldım' yazdım. Cevabı uzun ve kibar ama aşırı derece ruhsuzdu. Çok sıradan geldi. Bir insan olsa ses tonundan falan duraksamasından bir şey hissedersin; burada o yok. Cümleler pürüzsüz ama soğuk. Bazen hata yapmamak, hissedememek gibi geliyor bana hata yapsın. Yani bana göre dili insani değil, iyi taklit edilmiş bir nezaket. O yüzden diyalog iletişim gibi değil, otomatik yanıt gibi hissettiriyor.” (K9).

Buna karşın altı katılımcı, yapay zekâ modelinin kullandığı dili insani deneyime oldukça yakın bulmuş ve özellikle duygusal farkındalık içeren yanıtları “anlaşıldıklarını hissettiren” bir biçimde değerlendirmiştir. Bir katılımcı bu görüşünü şu şekilde anlatmıştır:

“Evet, bana dili oldukça insani geldi. Cümleler çok da resmi değildi mesela. Çok fazla samimi de gelmedi ama özellikle duygusal konuda yazdığımda, kelime seçimi sanki gerçekten biri beni anlıyormuş gibi doğaldı. Bazen bir terapistten gelebilecek cevaplar yazıyor bence. Konuşma tarzında fazla yapaylık hissetmedim, hatta bazen aradaki sınır bulanıklaşıyor. Belki de insanı insan yapan şey sadece duygular değil, onları doğru kelimelerle aktarabilmek, bilmiyorum. O yüzden bu dil bana mekanik gelmedi, sanki insani bir dikkatle yapılmış gibi.” (K3).

Bu ve benzeri görüşler, Butler’ın (1990) dilin performatif gücüne ilişkin tartışmalarını destekler niteliktedir; çünkü dil, burada yalnızca bilgi iletimi değil, özneyi duygusal olarak inşa eden bir eylem haline gelmiştir. Bu katılımcılar için yapay zekânın dili, insan-makine sınırını belirsizleştiren ve Hayles’in (1999) tanımladığı post-hümanist özne anlayışıyla kesişen bir alan yaratmaktadır. Derinlemesine görüşmelerde elde edilen bulgular, yapay zekânın dilinin insan-merkezli anlam üretiminden uzak, algoritmaya dayalı bir temsil biçimi olarak işlediğini; ancak belirli iletişim biçimlerinde bu temsilin duygusal düzlemde “insanı taklit eden” bir yakınlığa ulaşabildiğini göstermektedir.

Sonuç

Araştırma bulguları, yapay zekâ ile kurulan iletişimde katılımcıların büyük çoğunluğunun empatiye yakın bir deneyim yaşadığını göstermektedir. Katılımcılar, yapay zekânın kullandığı ifadelerin çoğu zaman “anlayışlı”, “nazik” ve “duygularla uyumlu” olduğunu belirtmiş; bu dili duygusal destek açısından anlamlı bulmuşlardır. Bununla birlikte, bu empati hissinin çoğu katılımcı için gerçek bir duygusal paylaşım değil, dilin ikna edici gücüyle kurulan bir temsil olarak deneyimlendiği görülmüştür. Bu durum, Sontag’ın (1977) temsil anlayışıyla örtüşmektedir: Yapay zekâ, duygunun kendisini değil, duygunun temsiline aracılık etmektedir. Ayrıca, Foucault’nun (2010) bilgi-iktidar ilişkisinde belirttiği üzere, dil burada yalnızca bir ifade aracı değil, aynı zamanda kullanıcıyı belirli bir duygusal normun içine yerleştiren bir iktidar biçimine dönüşmektedir. Katılımcıların görüşleri bu durumu açık biçimde yansıtmıştır: empatiye dayalı bir tonun varlığı, makinenin anlam üretiminde özgürleştiğini değil, tersine, insanın anlamını önceden belirlenmiş dilsel çerçeveler içinde yeniden ürettiğini göstermektedir.

Öte yandan, ikinci bulgu grubu, dilin insani olma niteliği üzerinden daha karmaşık bir tablo sunmaktadır. Katılımcıların on dördü yapay zekânın dilini yapay, biçimsel ve duygusal derinlikten uzak bulurken; altı katılımcı, dili insani etkileşime yakın, sıcak ve düşünceli olarak tanımlamıştır. Bu ikili yapı, Butler’ın (1990) dilin performatif doğasına ilişkin yaklaşımıyla ilişkilendirilebilecektir: Yapay zekâ dili, özünde bir eylemdir (duyguyu sıfırdan üreten değil, canlandıran bir performanstır). Ancak bunun da ötesinde yapay zekâ, Hayles ve Braidotti’nin post-hümanist tartışmalarında vurgulanan insan-merkezli anlam rejimini sarsmakta; anlamın yalnızca insanın tekeline olmadığı, insan ve makine arasındaki iletişimde ortaklaşa üretilebilen bir süreç olabileceğini göstermektedir. Sonuç olarak bu çalışma, yapay zekâ modelinin empatiye dayalı ve dilsel performanslarının, insani iletişimin yerini almak yerine onu yeniden tanımlayan bir ara alan yarattığını ortaya koymaktadır: bir yanda algoritmaya dayalı düzenin domine ettiği anlam, diğer yanda insani deneyimin görüldüğü yeni bir post-hümanist iletişim evreni.

Kaynakça

Braidotti, R. (2013). *The Posthuman*. Polity Press.

Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge.

Foucault, M. (1980). Truth and power. In C. Gordon (Ed.), *Power/knowledge: Selected interviews and other writings, 1972–1977* (pp. 109–133). New York, NY: Pantheon Books.

Foucault, M. (2010). The birth of biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978--1979 (Vol. 7). Picador.

Hayles, N. K. (1999). *How We Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics*. The University of Chicago Press.

Karaosmanoğlu, A. (2025). Butler'ın Performatif Kuramı ile Althusser'in Söylemsel Özne Kurulumu Arasındaki İlişkisellik. *Mülkiye Dergisi*, 49(2), 275-306.

Kavut, S. (2022). Yeni Kişilerarası İletişim Kavramları Olarak Dijital Beden Dili ve Yapay Empati. *Dijital İletişim Fırsatlar ve Tehditler*, Ed. Özer Silsüpür. Eğitim Yayınevi.

Sontag, S. (1977). In Plato's cave. On photography, 3, 3-24.

Tekin, H. H. (2006). Nitel araştırma yönteminin bir veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşme. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(13), 101-116.

PSIKOLOJI

“Yapay Zekâ Terapistiniz Olsaydı?": Psikolojik Destek Bağlamında Yapay Zekâ Kullanımı, Kullanıcı Deneyimleri ve Yeni Bir Tutum Ölçeğinin Psikometrik İncelemesi

Prof. Dr. Sedat BATMAZ

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü

Özet

Son yıllarda yapay zekâ (YZ) temelli sohbet uygulamaları, psikolojik destek arayışındaki bireyler tarafından giderek daha yaygın biçimde kullanılmaktadır. Ancak bu kullanımın kimler tarafından, hangi deneyim ve beklentilerle gerçekleştiğine ve YZ'ye yönelik tutumların nasıl ölçülebileceğine ilişkin ampirik veriler Türkiye bağlamında sınırlıdır. Bu çalışma iki aşamalı bir amaç taşımaktadır. İlk olarak, Türkiye’de yetişkin bireylerin psikolojik destek amacıyla YZ uygulamalarını kullanım örüntülerini, deneyimlerini, memnuniyet ve önerilebilirlik düzeylerini ve YZ’nin ruh sağlığı alanındaki gelecekteki rolüne ilişkin beklentilerini betimlemek amaçlanmıştır. İkinci olarak, psikolojik destek bağlamına özgü YZ tutumlarını ölçmek üzere geliştirilen Yapay Zekâ ile Psikolojik Desteğe Yönelik Tutumlar Ölçeği’nin (YZ-PDDTÖ) psikometrik özellikleri incelenmiştir.

Çalışma, kesitsel ve çevrimiçi anket desende yürütülmüş; 18 yaş ve üzeri 810 katılımcıdan veri toplanmıştır. Bulgular, katılımcıların kayda değer bir bölümünün psikolojik destek amacıyla YZ uygulamalarından faydalandığını ve bu deneyimlerin çoğunlukla temkinli ancak kısmen olumlu biçimde değerlendirildiğini göstermiştir. YZ-PDDTÖ için yapılan açımlayıcı faktör analizi iki faktörlü bir yapı ortaya koymuş; alt ölçeklerin iç tutarlılık katsayıları yüksek bulunmuştur. Ayrıca YZ-PDDTÖ puanları, demografik ve klinik değişkenler kontrol edildikten sonra dahi genel psikolojik sıkıntı ve uyum güçlüğü düzeyini (BASE-6) anlamlı biçimde yordamış; bu bulgu ölçeğin artımlı (incremental) geçerliğine işaret etmiştir.

Sonuçlar, YZ’nin psikolojik destek bağlamında çoğunlukla insan terapinin ikamesi olarak değil, tamamlayıcı ve düşük eşikli bir araç olarak algılandığını; YZ’ye yönelik tutumların ise kullanıcı profili, deneyim ve risk göstergeleriyle çok boyutlu biçimde ilişkili olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: yapay zekâ, psikolojik destek, kullanıcı deneyimi, tutum ölçeği, psikometrik özellikler, BASE-6, Türkiye

GİRİŞ

Yapay zekâ (YZ) temelli dijital teknolojiler, ruh sağlığı alanında son yıllarda belirgin biçimde görünürlük kazanmış; özellikle büyük dil modellerine dayalı sohbet tabanlı sistemler, psikolojik destek arayışındaki bireyler tarafından bilgi edinme, duygusal rahatlama ve baş etme stratejileri geliştirme amacıyla kullanılmaya başlanmıştır. Klinik psikoloji ve psikiyatride YZ destekli sohbet uygulamalarına ilişkin erken dönem kanıtlar, bu araçların bazı kullanıcılar için erişilebilirlik ve etkileşim kolaylığı sağlayabildiğini, ancak etkinlik, güvenlik ve etik boyutlarda önemli tartışmalar barındırdığını

göstermektedir (Fitzpatrick et al., 2017; Torous et al., 2021). Dünya Sağlık Örgütü de sağlık alanında YZ uygulamalarının kullanımında etik ve yönetim ilkelerinin gerekliliğine dikkat çekmekte; güvenlik, mahremiyet, hesap verebilirlik ve şeffaflık gibi alanları özellikle vurgulamaktadır (World Health Organization, 2021).

Bununla birlikte, YZ'nin psikolojik destek amacıyla kullanımına ilişkin ampirik bilgi birikimi hâlen parçalıdır. Mevcut çalışmaların önemli bir bölümü belirli bir uygulamaya ya da belirli bir bağlama odaklanmakta; "kimlerin bu araçlara yöneldiği", "kullanım deneyimlerinin niteliği", "memnuniyet ve önerilebilirlik" ile "gelecekte YZ'nin ruh sağlığı hizmetlerindeki rolüne ilişkin beklentiler" gibi sorular farklı çalışmalar arasında dağınık şekilde ele alınmaktadır (Torous et al., 2021). Bu durum, hızlı yaygınlaşan bir teknolojik pratiğin kullanıcı düzeyindeki belirleyicilerini ve olası risklerini bütüncül biçimde anlamayı zorlaştırmaktadır.

Psikolojik Destek Amacıyla YZ Kullananların Profili ve Risk Bağlamı

Dijital ruh sağlığı araçlarını kullanan bireylerin demografik ve klinik profiline ilişkin kanıtlar, kullanıcıların sıklıkla genç yetişkinler ve dijital okuryazarlığı görece yüksek bireylerden oluştuğunu; bu araçların kimi zaman profesyonel yardıma başvuru öncesinde, kimi zaman da profesyonel destekle eşzamanlı biçimde kullanıldığını düşündürmektedir (Torous et al., 2021). Ancak, psikolojik destek amacıyla YZ kullanımının distres ve işlevsellikte bozulma gibi göstergelerle ilişkisini doğrudan ele alan çalışmalar sınırlıdır. Bu boşluk önemlidir; çünkü distres/işlevsellik düzeyi, YZ'nin "koruyucu/kolaylaştırıcı bir destek" mi yoksa "riskli bir baş etme stratejisi" mi olabileceğine ilişkin yorumları etkileyebilir. Bu çalışmada distres ve işlevsellik boyutu, genel psikolojik uyum güçlüğünü ölçen Kısa Uyum Ölçeği-6 (BASE-6) ile değerlendirilmiştir; BASE-6'nın özgün psikometrik özellikleri gösterilmiş (Cruz et al., 2020) ve Türkçe uyarlama çalışması da Türkiye örnekleminde raporlanmıştır (Yıldırım & Solmaz, 2021). Bu çerçevede, psikolojik destek amacıyla YZ kullanımını risk bağlamında tartışabilmek için, kullanıcıların BASE-6 düzeyleri ile YZ'ye yönelik tutum ve kullanım göstergelerinin birlikte incelenmesi gerekmektedir. Ayrıca YZ'ye yönelik tutumların yalnızca YZ kullanım davranışıyla değil, demografik ve klinik değişkenler kontrol edildiğinde dahi psikolojik distres ve işlevsellik göstergeleriyle ilişkili olup olmadığının incelenmesi, YZ tutumlarının risk bağlamındaki özgül katkısını ortaya koymak açısından önem taşımaktadır.

Kullanıcı Deneyimi, Memnuniyet ve Geleceğe Yönelik Beklentiler

YZ tabanlı sohbet uygulamalarının kullanıcı deneyimleri çoğu kez "pratiklik ve erişilebilirlik" ile "sınırlı empati/bağlamsallık, güvenlik ve sorumluluk belirsizliği" gibi karşıt değerlendirmeleri birlikte içeren karmaşık bir tablo sunmaktadır. Dijital psikiyatri literatürü, bu araçların yarar potansiyeli kadar; uygun yönlendirme, güvenlik izlem sistemleri ve klinik sorumluluk sınırları gibi alanlarda dikkatli yönetim gerektirdiğini vurgulamaktadır (Torous et al., 2021). Türkiye'de de psikoterapi bağlamında YZ ve chatbot kullanımının etik sınırlılıklarını tartışan çalışmalar, mahremiyet, yanlış yönlendirme riski ve sorumluluğun paylaşımı gibi temaları öne çıkarmaktadır (Erdoğan et al., 2024). Bu nedenle, kullanıcı

memnuniyeti, başkalarına önerme niyeti ve YZ'nin gelecekteki rolüne ilişkin beklentiler, yalnızca betimsel birer sonuç değil; tutumların ve olası risk algısının anlaşılması için anahtar değişkenlerdir. Bu değişkenlerin, YZ'ye yönelik tutumlarla yakından ilişkili olması beklenmektedir; zira kullanıcı memnuniyeti, önerme niyeti ve YZ'nin gelecekteki rolüne ilişkin inançlar, tutum literatüründe tutumun davranışsal ve öznel yansımaları olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla, bu göstergeler YZ'ye yönelik tutumları ölçen araçlar için doğal ve bağlama özgü geçerlilik ölçütleri sunmaktadır.

YZ'ye Yönelik Tutumlar ve Ölçme İhtiyacı: Ruh Sağlığı Bağlamına Özgüllük

Teknoloji kabul literatürü, yeni teknolojilere ilişkin benimseme niyeti ve kullanım davranışının, algılanan fayda/kolaylık ve sosyal etki gibi boyutlardan etkilendiğini göstermektedir (Venkatesh et al., 2003). YZ bağlamında da tutumlar; algılanan yarar, güven, risk algısı ve etik kabul edilebilirlik gibi boyutları içeren çok bileşenli bir yapı olarak ele alınmaktadır. Bu alanda geliştirilen genel tutum ölçeklerine örnek olarak General Attitudes towards Artificial Intelligence Scale (GA AIS) (Schepman & Rodway, 2020) ve kısa bir genel tutum ölçümü sunan AI Attitude Scale (AIAS-4) verilebilir (Grassini, 2023). Ayrıca AIAS-4'ün Türkçe uyarlaması ve psikometrik bulguları farklı Türkiye örneklemelerinde raporlanmıştır (Balıkcı, 2025; Satıcı et al., 2025). Bu ölçümler, YZ'ye ilişkin genel tutumu değerlendirmede değerli olmakla birlikte, YZ'nin psikolojik destek sunma bağlamına özgü özelliklerini (örn., “ruhsal sıkıntı anında başvurulabilirlik”, “mahremiyet ve güvenlik kaygısı”, “insan terapistle karşılaştırmalı değerlendirme”, “yanlış yönlendirme/zarar riski algısı”) doğrudan hedefleyen araçların literatürde daha sınırlı olduğu görülmektedir (Torous et al., 2021; WHO, 2021).

Türkiye bağlamında ise, YZ'ye ilişkin çalışmaların önemli bir kısmı sağlık alanında genel algı/etik tartışmalar ya da sağlık profesyonelleri/öğrencilerinin görüşleri etrafında şekillenmekte; ruh sağlığı bağlamında YZ kullanımına özgü tutumları ölçen, kültürel bağlama duyarlı ve psikometrik olarak temellendirilmiş Türkçe araçların sınırlılığı devam etmektedir (Erdoğan et al., 2024; Gülirmak Güler & Albayrak Günday, 2025). Oysa psikolojik yardım arama, damgalanma ve uzman otoritesine atfedilen anlam gibi kültürel belirleyiciler, YZ'nin “terapötik destek aracı” olarak algılanışını önemli ölçüde etkileyebilir. Bu nedenle, Türkiye örneğinde psikolojik destek bağlamına özgü YZ tutumlarının hem kullanıcı deneyimleriyle hem de risk göstergeleriyle birlikte incelenmesi, literatürdeki kritik bir boşluğu dolduracaktır. Bu çalışma, söz konusu boşluğu iki aşamalı bir yaklaşımla ele almaktadır. İlk aşamada, Türkiye’de yetişkin bireylerin psikolojik destek amacıyla YZ uygulamalarını kullanma durumları, kullanıcı profilleri, deneyimleri, memnuniyet ve geleceğe yönelik beklentileri betimsel ve karşılaştırmalı analizlerle incelenmektedir. İkinci aşamada ise, psikolojik destek bağlamına özgü YZ tutumlarını ölçmek üzere yeni geliştirilen Yapay Zekâ ile Psikolojik Desteğe Yönelik Tutumlar Ölçeği’nin (YZ-PDDTÖ) faktör yapısı ve güvenilirliği değerlendirilmekte; ölçek puanlarının psikolojik distres ve işlevsellik göstergeleriyle ilişkisi risk bağlamında ele alınmaktadır.

Çalışmanın Amaçları ve Hipotezler

Bu çalışma, iki tamamlayıcı amacı birlikte taşımaktadır. Birinci amaç, Türkiye’de yetişkin bireylerin psikolojik destek amacıyla YZ uygulamalarını kullanma durumlarını; kullanıcı profillerini (demografik, klinik ve risk göstergeleri), kullanım deneyimlerini, memnuniyet ve başkalarına önerme niyetlerini ve YZ’nin ruh sağlığı hizmetlerindeki gelecekteki rolüne ilişkin beklentilerini betimlemektir. Bu kapsamda, YZ kullanımına ilişkin temel örüntüler ve kullanıcı deneyimleri, betimsel ve karşılaştırmalı analizlerle incelenmiştir.

İkinci amaç, psikolojik destek bağlamına özgü YZ tutumlarını değerlendirmek üzere geliştirilen YZ-PDDTÖ’nün psikometrik özelliklerine ilişkin ilk kanıtları sunmaktır. Bu doğrultuda, ölçeğin faktör yapısı ve iç tutarlılığı değerlendirilmiş; ayrıca YZ tutumları ile psikolojik distres ve işlevsellik düzeyi arasındaki ilişkiler risk bağlamında ele alınmıştır. Ölçek yeni geliştirildiği ve normatif kesme puanları henüz bulunmadığı için, YZ-PDDTÖ puanlarının düzeyine ilişkin değerlendirmeler betimsel istatistikler ve dağılım göstergeleri üzerinden yapılmıştır.

Türkiye bağlamında psikolojik yardım arama davranışının kültürel, ekonomik ve yapısal engellerle şekillendiği düşünüldüğünde, yapay zekâ temelli araçların bazı bireyler için “alternatif” değil, “ilk temas noktası” olarak ortaya çıkması özellikle dikkat çekicidir. Bu amaçlar doğrultusunda aşağıdaki hipotezler test edilmiştir: H1. Psikolojik destek amacıyla YZ kullanımından memnuniyet düzeyi ve başkalarına önerme niyeti arttıkça, YZ-PDDTÖ puanları artacaktır. H2. YZ’nin ruh sağlığı alanındaki rolünün gelecekte artacağını düşünen bireylerin YZ-PDDTÖ puanları, bu rolün mümkün olmadığını düşünen bireylere kıyasla daha olumlu olacaktır. H3. Psikolojik destek amacıyla YZ kullanan bireylerin psikolojik distres ve işlevsellikte bozulma düzeyleri (BASE-6), YZ kullanmayan bireylere kıyasla anlamlı biçimde farklılık gösterecektir. H4. YZ-PDDTÖ puanları ile psikolojik distres ve işlevsellikte bozulma düzeyi (BASE-6) arasında anlamlı ilişkiler gözlenecektir.

YÖNTEM

Araştırma Deseni

Bu çalışma, Türkiye’de yaşayan yetişkin bireylerin psikolojik destek amacıyla YZ uygulamalarını kullanım deneyimlerini, YZ’nin ruh sağlığı hizmetlerindeki gelecekteki rolüne ilişkin beklentilerini ve YZ ile psikolojik desteğe yönelik tutumlarını tanımlamayı amaçlamaktadır. Ayrıca bu tutumları ölçmek üzere geliştirilen yeni bir ölçeğin psikometrik özelliklerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma çevrimiçi ortamda yürütülen kesitsel bir anket olarak tasarlanmıştır. Veri toplama formunda yer alan dijital terapötik ittifak/ilişki ölçümleri bu makalenin analiz kapsamına dahil edilmemiştir.

Çalışma, iki aşamalı bir analitik yapı çerçevesinde planlanmıştır. Birinci aşamada, bireylerin psikolojik destek amacıyla YZ uygulamalarını kullanım deneyimleri, kullanıcı profilleri ve YZ’nin ruh sağlığı alanındaki rolüne ilişkin değerlendirmeleri incelenmiştir. İkinci aşamada ise, psikolojik destek

bağlamına özgü YZ tutumlarını ölçmek üzere geliştirilen YZ-PDDTÖ'nün psikometrik özellikleri değerlendirilmiştir.

Katılımcılar ve Örneklem

Hedef evren, Türkiye’de yaşayan 18 yaş ve üzeri yetişkin bireylerdir. Katılım, çevrimiçi anketin başlangıcında sunulan bilgilendirilmiş onamın onaylanmasına bağlıdır. Dahil edilme ölçütleri: (a) 18 yaş ve üzeri olmak, (b) bilgilendirilmiş onam vermek, (c) anketin temel bölümlerini tamamlamak. Hariç bırakma ölçütleri: (a) tutum ölçeği maddelerinde yoğun/sistemik eksik veri (örn., maddelerin anlamlı bir bölümünün boş bırakılması), (b) mantıksal olarak tutarsız yanıt örüntüleri ve/veya açıkça geçersiz kayıtlar (örn., yinelenen girişler) olarak belirlenmiştir. Raporlama, APA nicel araştırma standartları doğrultusunda planlanmıştır (Appelbaum et al., 2018).

Örneklem Büyüklüğü ve İstatistiksel Güç

Çalışmanın iki ana analitik hedefi vardır: (1) betimsel/ilişkisel analizlerle kullanıcı profili ve deneyimlerin ortaya konması, (2) yeni tutum ölçeğinin faktör yapısının açıklayıcı faktör analizi (AFA) ile incelenmesi.

Faktör analizinde örneklem gereksiniminin yalnızca “madde sayısı oranı” ile belirlenemeyeceği; komünalite, faktör yükleri, faktör sayısı ve model hatası gibi koşullara bağlı olarak yeterli örneklem büyüklüğünün değiştiği vurgulanmaktadır (MacCallum et al., 2001; Mundfrom et al., 2005). Bu nedenle örneklem uygunluğu, yalnızca sayısal büyüklükle değil, KMO, Bartlett küresellik testi, ortak yükler, yüklerin büyüklüğü, çapraz yüklenmeler ve çözüm kararlılığı gibi göstergelerle birlikte değerlendirilmiştir (Costello & Osborne, 2005; Fabrigar et al., 1999).

Veri Toplama Araçları

Aşama 1: YZ Kullanımı, Deneyimleri ve Yardım Arama Bağlamı

Demografik ve Klinik Bilgi Formu

Yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu gibi demografik değişkenler; ayrıca ruhsal rahatsızlık/tedavi ve kendine zarar verme düşüncesi-girişimi öyküsü gibi klinik/risk değişkenleri yapılandırılmış sorularla değerlendirilmiştir.

YZ Kullanım Örüntüleri ve Psikolojik Destek Deneyimi

Katılımcıların kullandıkları YZ uygulamaları ve YZ’yi kullanım amaçları çoktan seçmeli maddelerle sorgulanmıştır. Psikolojik destek amacıyla YZ kullanım durumu (evet/hayır), kullanım zamanlaması (uzmana başvurmadan önce/sürdürürken/her ikisi), genel değerlendirme (çok olumsuz–çok olumlu), yakınlarla önerme niyeti (kesinlikle önermem–kesinlikle öneririm), gelecekte insan terapistlerin yerini alabilme öngörüsü (örn., “hayır/20 yıl içinde/20 yıldan sonra”) ve ruhsal sıkıntıda öncelikli başvuru tercihi (YZ/insan terapist) maddeleri ile ölçülmüştür. Memnuniyet değişkeninde yüksek puanlar daha

olumsuz değerlendirmeye, önerme niyetinde ise daha kuvvetle önermeye karşılık gelecek şekilde kodlama yapılmıştır.

Kısa Uyum Ölçeği-6 (BASE-6)

Genel psikolojik uyum güçlüğü/psikolojik distres ve ilişkili işlevsellik sorunlarını kısa biçimde değerlendiren BASE-6 kullanılmıştır. Ölçeğin özgün psikometrik değerlendirmesi sağlık hizmeti bağlamında raporlanmıştır (Cruz et al., 2020). BASE-6'nın Türkçe uyarlaması ve psikometrik özellikleri Türkiye örnekleminde gösterilmiştir (Yıldırım & Solmaz, 2021). BASE-6'da yüksek puanlar, daha yüksek düzeyde genel uyum güçlüğü/distres ve ilişkili işlevsellik sorunlarına işaret eder (Cruz et al., 2020; Yıldırım & Solmaz, 2021).

Aşama 2: YZ Tutum Ölçeğinin Psikometrik Değerlendirilmesi

YZ ile Psikolojik Desteğe Yönelik Tutumlar Ölçeği (YZ-PDDTÖ)

Çalışma kapsamında psikolojik destek bağlamına özgü YZ tutumlarını ölçmek üzere 0-4 aralığında derecelendirilen (0 = hiç katılmıyorum, 4 = tamamen katılıyorum) 20 maddelik bir madde havuzu oluşturulmuştur. Maddeler; (a) erişilebilirlik/pratik fayda, (b) paylaşım kolaylığı ve yargılanmama algısı, (c) doğruluk/güvenilirlik algısı, (d) mahremiyet-güvenlik kaygısı, (e) mekaniklik/empati yetersizliği, (f) kişiselleştirme ve bağlamsal uyum, (g) zarar verme riski ve (h) insan terapisti ikame edilebilirlik gibi içerik alanlarını kapsayacak şekilde tasarlanmıştır. Ölçek geliştirme ilkeleri, hedef yapının tanımlanması, madde havuzu oluşturma, içerik değerlendirmesi, madde analizi ve açıklayıcı faktör analizi (AFA) ile yapı incelemesi basamaklarını izleyen klasik ölçek geliştirme yaklaşımıyla uyumludur (DeVellis, 2016; Fabrigar et al., 1999).

Uygulama Süreci

Veriler çevrimiçi anket formu aracılığıyla toplanmıştır. Katılımcılar bilgilendirilmiş onam verdikten sonra demografik-klinik soruları, YZ kullanım örüntüleri ve psikolojik destek deneyimi maddelerini, ardından YZ-PDDTÖ ve BASE-6 ölçeklerini tamamlamıştır.

Veri Temizleme ve Varsayım Kontrolleri

Analiz öncesinde veri seti yinelenen kayıtlar, tutarsız yanıtlar, uç değerler ve eksik veri örüntüleri açısından incelenmiştir. Sürekli değişkenlerde dağılım özellikleri (çarpıklık-basıklık; histogram/QQ grafikleri) değerlendirilmiş; gerekli durumlarda parametrik olmayan yöntemlere başvurulmuştur. KFA öncesinde örneklemin faktör analizine uygunluğu KMO ve Bartlett küresellik testi ile test edilmiştir. Faktör sayısına karar vermede özdeğer > 1 ve yamaç grafiğine ek olarak paralel analiz yaklaşımı temel alınmıştır (Hayton et al., 2004; Horn, 1965).

İstatistiksel Analiz Planı

Analizler jamovi yazılımı ile yürütülmüştür.

Aşama 1 Analizleri: Kullanıcı Profili, Deneyimler ve Risk Bağlamı

1. Tanımlayıcı analizler: Demografik/klinik özellikler ile YZ kullanım örüntüleri frekans-yüzde; uygun olduğunda ortalama-SS veya medyan-IQR olarak raporlanmıştır.
2. Kullanıcı profili karşılaştırmaları: Psikolojik destek amacıyla YZ kullananlar ve kullanmayanlar demografik ve klinik/risk değişkenleri bakımından karşılaştırılmıştır. Kategorik değişkenlerde ki-kare testi ve Cramér's V; sürekli değişkenlerde t-testi veya Mann-Whitney U ve etki büyüklüğü olarak Cohen's d veya r raporlanmıştır (Lakens, 2013; Wilkinson & APA Task Force on Statistical Inference, 1999).

Aşama 2 Analizleri: YZ-PDDTÖ Psikometrik Analizleri

3. YZ-PDDTÖ madde analizi ve güvenirlik: Madde-toplam korelasyonları; iç tutarlılık için Cronbach alfa ve McDonald omega katsayıları hesaplanmış, mümkün olduğunda %95 güven aralıklarıyla raporlanmıştır (DeVellis, 2016).
4. YZ-PDDTÖ yapı incelemesi: Yeni geliştirilen ve faktör yapısı henüz bağımsız örneklemelerde doğrulanmamış bir araç olduğundan, yapısal geçerlik ilk aşamada AFA ile incelenmiştir. Bu çalışmada doğrulayıcı faktör analizi, ölçeğin ilk kez geliştiriliyor olması ve bağımsız bir doğrulama örneklemini gereksinimi nedeniyle bilinçli olarak ileri çalışmalara bırakılmıştır (Fabrigar et al., 1999; DeVellis, 2016). AFA raporlamasında faktör yükleri, komünaliteler, açıklanan varyans, çapraz yüklenmeler ve (varsa) faktörler arası korelasyonlar sunulmuştur (Costello & Osborne, 2005; Fabrigar et al., 1999).
5. Risk bağlamı ve ilişkisel analizler: YZ-PDDTÖ puanları ile BASE-6 puanları arasındaki ilişkiler korelasyon ve/veya çok değişkenli modellerle incelenmiştir. "Psikolojik destek için YZ kullanımı" (evet/hayır) ile BASE-6 düzeyi arasındaki ilişki, olası karıştırıcı değişkenler (örn., yaş, cinsiyet, mevcut ruhsal tedavi) dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Etki büyüklükleri ve %95 güven aralıkları literatürdeki raporlama ilkeleriyle uyumlu biçimde sunulmuştur (Appelbaum et al., 2018; Lakens, 2013).
6. Geçerlik analizleri: YZ-PDDTÖ'nün yakınsak ve birlikte geçerliliği, psikolojik destek bağlamına özgü davranışsal ve deneyimsel değişkenler (YZ kullanımı, memnuniyet, önerme niyeti ve gelecekteki rol algısı) ile ilişkileri incelenerek değerlendirilmiştir.

Etik Onay ve Katılımcı Onamı

Çalışma Helsinki Bildirgesi ilkeleri doğrultusunda yürütülmüştür. Araştırma protokolü veri toplama öncesinde ilgili etik kurul tarafından onaylanmıştır (Karar No: 179435; Tarih: 22.09.2025). Katılım gönüllülük esasına dayalıdır; çevrimiçi anketin başında çalışma hakkında bilgilendirme yapılmış ve anketi sürdürmek bilgilendirilmiş onam olarak kabul edilmiştir. Katılımcıların istedikleri anda çalışmadan çekilebilecekleri belirtilmiştir. Kişisel tanımlayıcı bilgi (ad-soyad, kimlik bilgisi, IP adresi

vb.) toplanmamıştır. Veriler anonim olarak toplanmış, yalnızca bilimsel amaçlarla analiz edilmiştir. Veri seti parola korumalı dijital ortamda saklanmış ve erişim araştırma ekibi ile sınırlandırılmıştır.

BULGULAR

Bu bölüm, önce örneklemin tanımlanması ve YZ kullanımına ilişkin betimsel bulgular, ardından YZ-PDDTÖ'nün psikometrik bulguları ve son olarak klinik bağlamdaki ilişkisel ve karşılaştırmalı analizler olacak şekilde sunulmuştur. Bu sıralama, çalışmanın iki aşamalı analitik yapısı ile uyumludur.

Aşama 1: YZ Bilinirliği, Kullanımı ve Psikolojik Destek Deneyimleri

Katılımcıların Demografik ve Klinik Özellikleri

Çalışmaya toplam N = 810 katılımcı dâhil edilmiştir. Yaş ortalaması 35.81 (SS = 11.60) yıl olup, yaş aralığı 18–76 yıldır. Katılımcıların %75.9'u kadın, %23.8'i erkek ve %0.2'si diğer cinsiyet kategorisindedir. Medeni durum, eğitim, çalışma ve gelir dağılımları Tablo 1'de sunulmuştur.

Klinik özellikler açısından, katılımcıların %11.5'i yaşam boyu herhangi bir ruhsal rahatsızlık tanısı bildirmiştir. Hâlihazırda ruhsal tedavi aldığını belirtenlerin oranı %5.7'dir. Kendine zarar verme düşüncesi/girişimi öykülerine ilişkin göstergeler de Tablo 1'de raporlanmıştır.

YZ Uygulamalarının Bilinirliği ve Genel Kullanım Amaçları

Katılımcıların bildirdiği YZ uygulamaları arasında en sık kullanılanlar Chat GPT (%6.5), Gemini (%5.2) ve Siri (%4.1) olmuştur (Tablo 2). YZ'nin genel kullanım amaçları incelendiğinde, en yaygın amaçlar bilgi edinme, üretkenlik, yaratıcılık ve eğlence olarak raporlanmıştır (Tablo 2). Katılımcıların %37.2'si, YZ uygulamalarını psikolojik/ruhsal bir sıkıntı nedeniyle en az bir kez kullandığını belirtmiştir.

Psikolojik Destek Amacıyla YZ Kullanım Deneyimleri ve Memnuniyet

Psikolojik destek amacıyla YZ kullanan katılımcılar (n = 301) içinde kullanım zamanlaması dağılımı şu şekildedir: Uzmanla başvurmadan önce %22.1, uzmanla görüşmeyi sürdürürken %4.1, her iki dönemde %11.0.

YZ'nin sunduğu desteğe dair genel değerlendirme sonuçları şu şekilde bulunmuştur: “Çok olumlu” %10.0, “Kısmen olumlu” %44.2, “Nötr” %24.6, “Kısmen olumsuz” %3.0, “Çok olumsuz” %1.3.

Psikolojik destek amacıyla YZ kullanan katılımcılar arasında, YZ'ye yönelik memnuniyet düzeyi ile YZ-PDDTÖ olumlu tutum puanı arasında negatif yönde ve anlamlı bir ilişki saptanmıştır (Spearman $\rho = -.42$, $p < .001$). Ayrıca başkalarına önerme niyeti arttıkça YZ-PDDTÖ olumlu tutum puanlarının anlamlı biçimde arttığı görülmüştür ($\rho = .50$, $p < .001$). YZ-PDDTÖ olumsuz tutum ile YZ'den memnuniyet arasında ise pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki saptanmıştır ($\rho = .38$, $p < .001$). Başkalarına YZ'yi önerme niyeti ise olumsuz tutum puanlarıyla negatif yönde ve anlamlı olarak ilişkili bulunmuştur ($\rho = -.23$, $p < .001$).

YZ'nin Ruh Sağlığı Alanındaki Gelecekteki Rolüne İlişkin Görüşler

Katılımcıların YZ'nin insan terapistlerin yerini alabilmesine ilişkin görüşleri şu şekildedir: “mümkün değil” %33.1, “20 yıl içinde” %48.1, “20 yıldan sonra” %18.8. Ruhsal sıkıntı yaşandığında öncelikli başvuru tercihi sorusunda katılımcıların %27.4'ü YZ'yi, %72.6'sı insan terapisti tercih edeceğini bildirmiştir.

YZ'nin ruh sağlığı alanındaki rolünün gelecekte artacağını düşünen katılımcıların YZ-PDDTÖ olumlu tutum puanları, bu rolün mümkün olmadığını düşünen katılımcılara kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksektir ($F = 89.18$, $p < .001$, $\eta^2 = .18$). Olumsuz tutum puanları ise YZ'nin gelecekteki rolünün artmayacağını düşünenlerde anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur ($F = 7.97$, $p < .001$, $\eta^2 = .02$).

YZ-PDDTÖ Betimsel Bulguları

Tüm örnekleme YZ-PDDTÖ olumlu tutum alt ölçek puanı ortalaması $\bar{X} = 24.94$ ($SS = 9.89$), gözlenen puan aralığı 0 – 40 olarak bulunmuştur. Olumsuz tutum alt ölçek puanı ortalaması ise $\bar{X} = 21.49$ ($SS = 8.84$), gözlenen puan aralığı 0 – 40'tır. Alt ölçek puanlarının dağılımı incelendiğinde, ortanca (çeyreklikler arası aralık) değerlerinin olumlu tutumlar için 27.50 (13.00) ve olumsuz tutumlar için 22.00 (12.00) olduğu görülmüştür.

Aşama 2: YZ-PDDTÖ'nün Psikometrik Bulguları

İçerik Geçerliği ve Pilot Anlaşılabilirlik

Madde havuzu, istatistiksel analizler öncesinde alan uzmanlarının değerlendirmesine sunulmuş; içerik uygunluğu, kavramsal temsiliyet ve dilsel açıklık açısından geri bildirim alınarak maddelerde revizyonlar yapılmıştır. Ardından 10 kişilik gönüllü üniversite öğrencisi grubunda pilot anlaşılabilirlik uygulaması yürütülmüş; maddelerin nasıl yorumlandığı ve hedef tutumu ne ölçüde yansıttığına ilişkin geri bildirimler doğrultusunda ek düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Nihai madde formuna ilişkin kararlar, uzman ve katılımcı geri bildirimleri birlikte değerlendirilerek verilmiştir (DeVellis, 2016).

YZ-PDDTÖ: Faktörlenebilirlik ve Açıklayıcı Faktör Analizi

YZ-PDDTÖ için KMO = 0.92 bulunmuş; Bartlett küresellik testi anlamlıdır, $\chi^2(190) = 9279.81$, $p < .001$. AFA, temel eksen faktörleme çıkarım yöntemi ve direct oblimum eğik döndürme tekniği ile yürütülmüştür. Paralel analiz ve yamaç grafiği bulguları iki faktörlü çözümü desteklemiştir. Elde edilen faktörler toplam varyansın %50.45'ini açıklamıştır. Faktörlere yüklenmeler 0.43–0.82 aralığındadır; çapraz yüklenen madde olmamıştır. Nihai faktör yapıları ve madde yükleri Tablo 3'te sunulmuştur.

YZ-PDDTÖ: Güvenilirlik Analizleri

YZ-PDDTÖ için olumlu tutum alt ölçek puanı için Cronbach alfa $\alpha = 0.92$ ve McDonald omega $\omega = 0.92$; olumsuz tutum alt ölçek puanı için ise Cronbach alfa $\alpha = 0.88$ ve McDonald omega $\omega = 0.87$ bulunmuştur. Hem olumlu hem de olumsuz tutum alt ölçekleri için elde edilen iç tutarlılık katsayıları,

ölçeğin güvenilir ölçüm sağladığını göstermektedir. Her iki alt boyut için madde-toplam korelasyon özetleri Tablo 4'te sunulmuştur.

YZ Tutumları ile Psikolojik Distres/İşlevsellik Arasındaki İlişkiler

YZ-PDDTÖ olumlu tutum alt ölçek puanı ile BASE-6 toplam puanı arasındaki ilişki pozitif yönde ve küçük düzeyde bulunmuştur ($r = 0.23$, $p < .001$, %95 GA [0.17, 0.30]). Olumsuz tutum alt ölçek puanı ile BASE-6 toplam puanı arasındaki ilişki de pozitif yönde ve küçük düzeydedir ($r = 0.14$, $p < .001$, %95 GA [0.07, 0.20]). Diğer korelasyonlara Tablo 5'te yer verilmiştir. YZ-PDDTÖ alt ölçek puanlarının BASE-6 ile anlamlı biçimde ilişkili olması, tutumların psikolojik sıkıntı düzeyiyle bağlantılı olduğunu göstermektedir.

YZ-PDDTÖ puanlarının, psikolojik destek bağlamına doğrudan karşılık gelen değişkenler olan psikolojik destek amacıyla YZ kullanımı, kullanıcı memnuniyeti, başkalarına önerme niyeti ve YZ'nin ruh sağlığı alanındaki gelecekteki rolüne ilişkin inançlar ile anlamlı ilişkiler göstermesi, ölçeğin yakınsak ve birlikte geçerliliğine güçlü destek sağlamaktadır. Buna karşın, genel psikolojik distres ve işlevsellikte bozulmayı ölçen BASE-6 ile gözlenen ilişkilerin daha düşük düzeyde olması, YZ-PDDTÖ'nün bu yapıyla örtüşmediğini ve özgül bir tutum ölçümü sunduğunu düşündürmektedir.

Hiyerarşik Regresyon ve Artımlı Geçerlilik

BASE-6 psikolojik sıkıntı düzeyiyle ilişkili değişkenleri incelemek amacıyla hiyerarşik çoklu doğrusal regresyon analizi yürütülmüştür. İlk basamakta yaş, cinsiyet, ruhsal hastalık varlığı, mevcut ruhsal tedavi durumu, kendine zarar verme düşüncesi, medeni durum (birlikteliği var/yok) ve eğitim durumu (yükseköğretim mezunu evet/hayır) değişkenleri kontrol değişkenleri olarak modele dâhil edilmiştir. Bu model BASE-6 puanlarındaki varyansın %12.1'ini açıklamış ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($R^2 = .121$, $F(7, 802) = 15.71$, $p < .001$).

İkinci basamakta modele YZ-PDDTÖ alt ölçekleri (olumlu tutum ve olumsuz tutum) birlikte eklenmiştir. Bu ekleme, açıklanan varyansta anlamlı bir artış sağlamıştır ($\Delta R^2 = .055$, $\Delta F(2, 800) = 26.79$, $p < .001$). Son modelde, YZ-PDDTÖ olumlu tutum ($\beta = .183$, %95 GA [.117, .243], $p < .001$) ve YZ-PDDTÖ olumsuz tutum ($\beta = .162$, %95 GA [.107, .247], $p < .001$) puanlarının BASE-6 ile anlamlı ve bağımsız biçimde ilişkili olduğu görülmüştür.

Üçüncü basamakta psikolojik destek amacıyla YZ'den faydalanma durumu (evet/hayır) modele eklenmiştir. Bu değişkenin eklenmesi açıklanan varyansta anlamlı bir artış sağlamamıştır ($\Delta R^2 = .003$, $p = .089$). Buna karşın, YZ-PDDTÖ olumlu ve olumsuz tutum puanlarının BASE-6 üzerindeki etkileri bu basamakta da anlamlılığını korumuştur.

Bu bulgular, YZ-PDDTÖ'nün, demografik ve klinik değişkenler ile YZ kullanım davranışı kontrol edildikten sonra dahi psikolojik sıkıntı düzeyiyle anlamlı biçimde ilişkili olduğunu ve bunların ötesinde ek bir açıklayıcı katkı sunduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuç, YZ'ye yönelik tutumların yalnızca

kullanım davranışının bir yansıması olmadığını; bireyin psikolojik sıkıntı bağlamında YZ'yi nasıl konumlandığını yansıtan özgül bir değerlendirme alanı oluşturduğunu düşündürmektedir. Tüm regresyon modellerine dair sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir.

Psikolojik Destek Amacıyla YZ Kullananlar ve Kullanmayanların Karşılaştırılması

Psikolojik destek amacıyla YZ kullananlar (n = 301) ile kullanmayanlar (n = 509) YZ-PDDTÖ alt ölçek ve BASE-6 puanları açısından karşılaştırılmıştır. YZ kullananların YZ-PDDTÖ olumlu tutum alt ölçek toplam puanı 30.04 (SS = 7.68), kullanmayanların 23.52 (SS = 10.25) bulunmuştur; grup farkı $t(808) = -9.57$, $p < .001$, $d = -0.70$.

YZ kullananların YZ-PDDTÖ olumsuz tutum alt ölçek toplam puanı 20.08 (SS = 8.99), kullanmayanların 22.32 (SS = 8.64) bulunmuştur; grup farkı $t(808) = 3.51$, $p < .001$, $d = 0.23$. BASE-6 için karşılaştırma sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.

TARTIŞMA

Bu çalışmada Türkiye örnekleminde bireylerin psikolojik destek amacıyla YZ uygulamalarını kullanım örüntüleri, kullanım deneyimleri ve memnuniyet düzeyleri, YZ'nin ruh sağlığı alanındaki gelecekteki rolüne ilişkin beklentileri ve YZ'ye yönelik tutumları incelenmiştir. Ayrıca psikolojik destek bağlamına özgü YZ tutumlarını ölçmeye yönelik YZ-PDDTÖ geliştirilmiş ve ilk psikometrik bulgular sunulmuştur. Elde edilen bulgular, YZ'nin ruhsal destek bağlamındaki kullanımının tek boyutlu bir benimseme sürecinden ziyade, birden fazla değerlendirme ekseninde şekillendiğini düşündürmektedir. Bu bulgular, çalışmanın iki aşamalı yapısını yansıtmaktadır. İlk aşamada YZ'nin psikolojik destek bağlamında nasıl kullanıldığına ve nasıl değerlendirildiğine ilişkin kullanıcı düzeyindeki örüntüler ortaya konmuş; ikinci aşamada ise bu bağlama özgü tutumları ölçmeyi amaçlayan YZ-PDDTÖ'nün psikometrik özellikleri ve risk göstergeleriyle ilişkisi değerlendirilmiştir.

Kullanıcı Profili ve Yardım Arama Bağlamı

Bulgular, psikolojik destek amacıyla YZ kullanımının belirli demografik özelliklerle ilişkilenebileceğine işaret etmektedir. Önceki çalışmalar, sohbet tabanlı dijital ruh sağlığı araçlarının özellikle genç yetişkinlerde ve dijital araçlara aşina gruplarda daha görünür olduğunu; ancak klinik gereksinim düzeyi arttıkça uygun kullanım sınırları ve risk değerlendirmesinin önem kazandığını vurgulamaktadır (Torous et al., 2021). Özellikle dikkat çekici olan nokta, psikolojik destek amacıyla YZ kullanan bireylerin yalnızca daha genç ya da teknolojiye yatkın gruplarla sınırlı olmamasıdır. Klinik risk göstergeleriyle birlikte görülen bu kullanım örüntüsü, YZ'nin bazı bireyler için bilinçli bir tercih olmaktan ziyade erişilebilirlik temelli bir başa çıkma stratejisi olarak devreye girebildiğini düşündürmektedir. Türkiye bağlamında ise, YZ'nin sunduğu anonimlik ve düşük eşikli erişimin, bazı bireyler için yardım arama sürecinde bir "ilk temas" işlevi görebileceği; buna karşın uzman otoritesi ve yüz yüze ilişkinin kültürel değeri nedeniyle YZ'nin ikame rolüne karşı temkinli tutumların sürdüğü

düşünülmektedir (Erdoğan et al., 2024). Bu durum, psikolojik destek bağlamına özgü ve kültürel olarak duyarlı ölçüm araçlarına duyulan gereksinimi de desteklemektedir.

Deneyim, Memnuniyet ve Önerilebilirlik

Çalışmada YZ aracılı psikolojik desteğe ilişkin değerlendirmelerin çoğunlukla “kısmen olumlu” ya da “orta düzey” bir kümelenme göstermesi, dijital psikiyatri literatüründeki gerçek yaşam verileriyle uyumludur. Önceki araştırmalar, kullanıcıların YZ tabanlı sohbet uygulamalarını erişilebilirlik ve pratiklik açısından olumlu değerlendirirken; etkileşimin bağlamsal derinliği, empatik yanıt kapasitesi ve klinik uygunluğu konusunda sınırlılıklara dikkat çektiklerini göstermektedir (Fitzpatrick et al., 2017; Torous et al., 2021). Bu bulgular, YZ’nin kullanıcılar tarafından çoğunlukla “tam ikame” yerine “tamamlayıcı ya da destekleyici” bir araç olarak konumlandırıldığını düşündürmektedir.

Gelecek Rolü: İkame mi, Tamamlayıcı mı?

Katılımcıların YZ’nin insan terapistlerin yerini alabilmesine ilişkin temkinli değerlendirmeleri, dijital ruh sağlığı alanındaki önceki çalışmalarla büyük ölçüde örtüşmektedir. Bu alanda yapılan kapsamlı derlemeler, YZ’nin bazı yapılandırılmış ve düşük riskli destekleyici işlevleri yerine getirebileceğini; ancak klinik yargı, etik sorumluluk ve yüksek risk yönetimi gerektiren alanlarda insan uzmanlığının yerini almasının mevcut koşullarda mümkün görünmediğini vurgulamaktadır (Torous et al., 2021). Bu noktada Dünya Sağlık Örgütü’nün sağlık alanında YZ kullanımına ilişkin etik ilkeleri, özellikle mahremiyet, güvenlik, zarar risklerinin azaltılması ve hesap verebilirlik, ruh sağlığı bağlamında doğrudan önem taşımaktadır (World Health Organization, 2021).

YZ-PDDTÖ’nün Katkısı ve Ölçme Literatürüyle İlişkisi

Bu çalışmanın önemli katkılarından biri, psikolojik destek bağlamına özgü YZ tutumlarını ölçmeyi hedefleyen Türkçe bir ölçme aracının (YZ-PDDTÖ) geliştirilmesidir. Genel YZ tutumlarını değerlendirmeye yönelik araçlar, tutumların olumlu ve olumsuz boyutlarda ele alınabileceğini göstermiştir (Schepman & Rodway, 2020; Grassini, 2023). Ancak psikolojik destek bağlamında YZ’ye yönelik tutumlar; erişilebilirlik ve algılanan faydanın ötesinde, mahremiyet, güvenlik, zarar riski ve insan terapistle karşılaştırmalı değerlendirme gibi daha yüksek riskli boyutları içermektedir (Torous et al., 2021; WHO, 2021). Bu yönüyle YZ-PDDTÖ, Türkiye örneğinde bağlama özgü tutumları çok boyutlu biçimde değerlendirmeyi amaçlayarak literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

YZ-PDDTÖ puanlarının kullanıcı memnuniyeti, başkalarına önerme niyeti ve YZ’nin ruh sağlığı alanındaki gelecekteki rolüne ilişkin inançlarla tutarlı biçimde ilişkili bulunması, ölçeğin psikolojik destek bağlamına özgü öznel ve davranışsal göstergelerle yakınsak olduğunu düşündürmektedir. Bu değişkenler, teknoloji kabul ve tutum literatüründe tutumun doğal yansımaları olarak değerlendirildiğinden, elde edilen bulgular YZ-PDDTÖ’nün bağlama özgü geçerliliğine ek destek sunmaktadır.

Distres/İşlevsellik ile İlişkiler: Risk Çerçevesi

BASE-6, genel psikolojik uyum güçlüğünü ve ilişkili işlevsellik sorunlarını kısa biçimde değerlendiren, geçerliği farklı örneklemelerde gösterilmiş bir ölçektir (Cruz et al., 2020; Yıldırım & Solmaz, 2021). Bu çalışmada YZ-PDDTÖ puanları ile BASE-6 puanları arasındaki ilişkiler, YZ kullanımının hangi koşullarda daha olası olduğuna dair bir risk çerçevesi sunmaktadır. Yüksek distres düzeyleriyle YZ'ye yönelik hem olumlu hem de olumsuz tutumların ilişkili bulunması, YZ'nin bazı bireyler için düşük eşikli bir baş etme aracı olarak devreye girebildiğini; aynı zamanda güvenlik ve yeterlilik kaygılarının da eşzamanlı olarak arttığını düşündürmektedir. Bu bulgular, YZ'nin tek başına bir müdahale olarak konumlandırılmaması ve yüksek riskli durumlarda uygun yönlendirme ve uyarı mekanizmalarının önemine işaret etmektedir (WHO, 2021). Bu nedenle YZ'nin, özellikle yüksek distres ve kendine zarar verme düşüncesi öyküsü olan bireylerde, tek başına bir müdahale olarak konumlandırılmaması; uygun yönlendirme ve güvenlik mekanizmalarıyla birlikte ele alınması gerektiği düşünülmektedir.

YZ-PDDTÖ'nün Artımlı Geçerliliği

Çalışmanın temel bulgularından biri, YZ-PDDTÖ'nün psikolojik sıkıntı düzeyini (BASE-6) açıklamada artımlı geçerlilik göstermesidir. Yaş, cinsiyet, ruhsal hastalık varlığı, mevcut ruhsal tedavi durumu ve kendine zarar verme düşüncesi gibi iyi bilinen klinik ve demografik değişkenler kontrol edildikten sonra, YZ-PDDTÖ alt ölçeklerinin modele eklenmesi açıklanan varyansta anlamlı bir artış sağlamıştır. Bu bulgu, yapay zekâya yönelik tutumların, psikolojik sıkıntı düzeyiyle ilişkide yalnızca eşlik eden bir özellik olmadığını; mevcut risk faktörlerinin ötesinde özgül ve bağımsız bir katkı sunduğunu göstermektedir (Appelbaum et al., 2018; Lakens, 2013). Bu durum, YZ-PDDTÖ'nün yalnızca YZ kullanım sıklığını ya da genel teknoloji tutumlarını değil; psikolojik destek bağlamında risk değerlendirmesi, yönlendirme gereksinimi ve kullanıcı güvenliği açısından klinik olarak anlamlı bir bilgi sağlayabileceğini düşündürmektedir.

Sınırlılıklar ve Gelecek Çalışmalar

Mevcut bulgular yorumlanırken, çalışmanın bazı metodolojik sınırlılıklarının dikkate alınması gerekmektedir. Bu çalışmanın kesitsel ve öz-bildirim temelli olması, nedensel yorumları sınırlamaktadır. Çevrimiçi örneklem dijital okuryazarlığı düşük grupların temsili azaltmış olabilir. Ayrıca farklı YZ uygulamalarının (farklı modeller, farklı güvenlik politikaları, farklı etkileşim tasarımları) deneyimi belirgin biçimde değiştirebilmesine karşın, uygulama türlerine göre ayrıntılı karşılaştırmalar bu makalede sınırlıdır. Ölçek geliştirme açısından, AFA'nın ilk aşama olarak tercih edilmesi ölçek geliştirme literatürüyle uyumludur; ancak faktör yapısının bağımsız bir örnekleme DFA ile doğrulanması ve zamana karşı kararlılığın (test-tekrar test) gösterilmesi gelecek çalışmalar için önceliklidir. Bu çalışmada, YZ-PDDTÖ'nün faktör yapısı ilk kez incelendiğinden, yapı geçerliliği açıklayıcı faktör analizi ile değerlendirilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi, faktör yapısının bağımsız ve tercihen daha heterojen örneklemelerde sınanmasını gerektirdiğinden, bu aşamada yapılmamış ve ileri çalışmalara bırakılmıştır. Bu yaklaşım, yeni geliştirilen ölçekler için önerilen psikometrik

uygulamalarla uyumludur (Fabrigar et al., 1999; DeVellis, 2016). Bu çalışmada test-tekrar test güvenirliği değerlendirilememiştir. YZ'ye yönelik tutumların, teknolojiye ilişkin güncel gelişmeler ve bireysel deneyimlere duyarlı olabileceği dikkate alındığında, zamansal kararlılığın bağımsız örneklemelerle ve farklı zaman aralıklarında ayrıca incelenmesi önerilmektedir. Bu nedenle, sunulan psikometrik bulguların ilk aşama kanıtlar olarak değerlendirilmesi ve ölçeğin farklı örneklemelerde yinelenmesi önem taşımaktadır.

Gelecek araştırmaların boylamsal tasarımlarla YZ kullanımının zaman içindeki seyri, yardım arama davranışıyla ilişkisi ve klinik sonuçlarla bağlantısı üzerine odaklanması; klinik örneklemelerde risk yönetimi, güvenlik ve yönlendirme gereksinimini daha ayrıntılı test etmesi önerilir. Ayrıca YZ-PDDTÖ'nün farklı örneklemelerde doğrulanması ve kültürlerarası çalışmalarda kullanılabilirliğinin sınanması, alandaki karşılaştırılabilir veri ihtiyacına katkı sağlayacaktır.

Sonuç

Sonuç olarak bu çalışma, Türkiye’de psikolojik destek amacıyla YZ kullanımının giderek görünür hâle geldiğini, ancak kullanıcı değerlendirmelerinin çoğunlukla “tam ikame” yerine “temkinli/tamamlayıcı kullanım” çerçevesinde şekillendiğini göstermektedir. YZ-PDDTÖ, psikolojik destek bağlamındaki tutumları kültüre duyarlı ve çok boyutlu biçimde ölçmeyi hedefleyen bir araç olarak literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Distres/işlevsellik göstergeleriyle birlikte ele alındığında, bulgular YZ'nin ruh sağlığı alanındaki rolünün yalnızca teknolojik kapasiteyle değil; kullanıcıların risk profili, güvenlik algısı ve kültürel yardım arama dinamikleriyle birlikte değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu çalışma, yapay zekânın ruh sağlığı alanındaki rolünü teknoloji merkezli bir tartışmadan çıkararak, kullanıcı deneyimi ve risk bağlamı üzerinden değerlendirmeyi amaçlayan bir ilk adım olarak görülmelidir.

TABLolar**Tablo 1. Katılımcıların Demografik ve Klinik Özellikleri (N = 810)**

	n	%
Cinsiyet		
Kadın	615	75.9
Erkek	193	23.8
Diğer	2	0.2
Medeni durum		
Evli	490	60.5
Bekar, birlikteliği var	55	6.8
Bekar, birlikteliği yok	209	25.8
Boşanmış/Ayrı	40	4.9
Dul	16	2.0
Eğitim durumu		
İlköğretim	68	8.4
Ortaöğretim	286	35.3
Yükseköğretim	456	56.3
Ruhsal rahatsızlık öyküsü		
Hayır	717	88.5
Evet	93	11.5
Hâlen ruhsal tedavi		
Hayır	47	5.8
Evet	46	5.7
Kendine zarar verme öyküsü		
Hayır	655	80.9
Evet	155	19.1

Not. Yüzdelere toplam N = 810 üzerinden verilmiştir.

Tablo 2. Yapay Zekâ Uygulamalarının Bilinirliği ve Kullanım Amaçları

	n	%
Kullanılan YZ uygulamaları*		
ChatGPT	53	6.5
Gemini	42	5.2
Claude	7	0.9
Siri	33	4.1
DeepSeek	24	3.0
Galaxy AI	18	2.2
Cortana	9	1.1
Sora	10	1.2
Alexa	11	1.4
Grok	9	1.1
Perplexity	9	1.1
Copilot	3	0.4
Midjourney	2	0.2
Leonardo	2	0.2
Kullanım amaçları*		
Bilgi edinme	40	4.9
Sohbet/etkileşim	29	3.6
Üretkenlik	34	4.2
Teknolojik merak	30	3.7
Eğlence	32	4.0
Yaratıcılık	34	4.2

*Not. * Birden fazla seçenek işaretlenmiştir.*

Tablo 3. YZ-PDDTÖ Açımlayıcı Faktör Analizi: Faktör Yükleri ve Komünaliteler

Madde No	Faktör 1	Faktör 2	h^2
1	0.72		0.53
2	0.78		0.60
3	0.62		0.42
4	0.77		0.60
5	0.72		0.54
6	0.73		0.56
7	0.81		0.67
8	0.67		0.47
9	0.82		0.67
10	0.76		0.57
11		0.58	0.42
12		0.75	0.57
13		0.70	0.53
14		0.78	0.62
15		0.56	0.33
16		0.65	0.42
17		0.42	0.20
18		0.70	0.49
19		0.73	0.57
20		0.54	0.32

Not. .40'ın altındaki yükler tabloda gösterilmemektedir.

Tablo 4. YZ-PDDTÖ Alt Ölçekleri İçin Madde–Toplam Korelasyonları ve Güvenilirlik

Alt ölçek	$\bar{X}$ (SS)	α	ω	Madde–toplam r
Olumlu Tutum	25.94 (9.89)	0.92	0.92	0.62–0.78
Olumsuz Tutum	21.49 (8.84)	0.88	0.87	0.42–0.73

Tablo 5. YZ-PDDTÖ Alt Ölçekleri ile BASE-6 Arasındaki Korelasyonlar

	1	2	3
1. YZ-PDDTÖ Olumlu	—		
2. YZ-PDDTÖ Olumsuz	-.05	—	
3. BASE-6 Toplam	.23*	.14*	—

Not. $p < .001$.

Tablo 6. BASE-6 Psikolojik Sıkıntı Düzeyi İçin Hiyerarşik Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi

	Model 1 β	Model 2 β	Model 3 β
Yaş	-.162***	-.161***	-.154***
Cinsiyet	-.036	-.022	-.020
Ruhsal hastalık	.127***	.119***	.109**
Ruhsal tedavi	-.046	-.032	-.032
Kendine zarar verme düşüncesi	.188***	.179***	.173***
MD_YENİ	-.060	-.057	-.055
ED_YENİ	.121***	.087**	.082*
YZ-PDDTÖ Olumlu Tutum	—	.183*	.167*
YZ-PDDTÖ Olumsuz Tutum	—	.162*	.167*
YZ'den faydalanma (evet/hayır)	—	—	.060
Model özeti			
R ²	.121	.176	.179
ΔR^2	—	.055*	.003
F	15.71***	18.96***	17.40***

Not. Standartlaştırılmış beta katsayıları (β) raporlanmıştır. $p < .05^*$, $p < .01^{**}$, $p < .001^{***}$. Bağımlı değişken: BASE-6 toplam puanı.

Tablo 7. Psikolojik Destek Amacıyla YZ Kullananlar ve Kullanmayanların Karşılaştırılması

	Kullananlar $\bar{X}$ (SS) / n (%)	Kullanmayanlar $\bar{X}$ (SS) / n (%)	t / χ^2	p	d / V
Yaş (yıl)	33.33 (9.99)	37.28 (12.23)	4.75	< .001	0.35
Cinsiyet, kadın	238 (38.7)	377 (61.3)	3.49	0.17	0.07
Medeni durum, evli	169 (34.5)	321 (65.5)	22.27	< .001	0.17
Eğitim düzeyi, yükseköğretim mezunu	190 (41.7)	266 (58.3)	9.93	.007	0.11
Ruhsal bozukluk, var	63 (67.7)	30 (32.3)	42.08	< .001	0.23
Ruhsal tedavi, evet	34 (26.4)	95 (73.6)	9.22	.002	0.22
Kendine zarar verme, var	88 (56.8)	67 (43.2)	31.58	< .001	0.20
YZ-PDDTÖ Olumlu	30.04 (7.68)	23.52 (10.25)	-9.57	< .001	-0.70
YZ-PDDTÖ Olumsuz	20.08 (8.99)	22.32 (8.64)	3.51	< .001	0.26
BASE-6 Toplam	27.12 (9.08)	23.35 (9.79)	-5.44	< .001	-0.40

Not. Sürekli değişkenlerde etki büyüklüğü Cohen d, kategorik değişkenlerde Cramer V'dir.

REFERANSLAR

- Appelbaum, M., Cooper, H., Kline, R. B., Mayo-Wilson, E., Nezu, A. M., & Rao, S. M. (2018).** Journal article reporting standards for quantitative research in psychology: The APA Publications and Communications Board task force report. *American Psychologist*, 73(1), 3–25. <https://doi.org/10.1037/amp0000191>
- Costello, A. B., & Osborne, J. W. (2005).** Best practices in exploratory factor analysis: Four recommendations for getting the most from your analysis. *Practical Assessment, Research, and Evaluation*, 10(1), 1–9. <https://doi.org/10.7275/jvj1-4868>
- DeVellis, R. F. (2016).** *Scale development: Theory and applications* (4th ed.). SAGE.
- Fabrigar, L. R., Wegener, D. T., MacCallum, R. C., & Strahan, E. J. (1999).** Evaluating the use of exploratory factor analysis in psychological research. *Psychological Methods*, 4(3), 272–299. <https://doi.org/10.1037/1082-989X.4.3.272>
- Fitzpatrick, K. K., Darcy, A., & Vierhile, M. (2017).** Delivering cognitive behavior therapy to young adults with symptoms of depression and anxiety using a fully automated conversational agent (Woebot): A randomized controlled trial. *JMIR Mental Health*, 4(2), e19. <https://doi.org/10.2196/mental.7785>
- Gülirmak Güler, K., & Albayrak Günday, E. (2025).** Hemşirelik öğrencilerinin psikiyatri hemşireliğinde yapay zekâ kullanımına yönelik algı, beklenti ve endişelerinin derinlemesine incelenmesi: Nitel çalışma. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 14(1), 214–231. <https://doi.org/10.37989/gumussagbil.1508783>
- Hayton, J. C., Allen, D. G., & Scarpello, V. (2004).** Factor retention decisions in exploratory factor analysis: A tutorial on parallel analysis. *Organizational Research Methods*, 7(2), 191–205. <https://doi.org/10.1177/1094428104263675>
- Horn, J. L. (1965).** A rationale and test for the number of factors in factor analysis. *Psychometrika*, 30, 179–185. <https://doi.org/10.1007/BF02289447>
- Lakens, D. (2013).** Calculating and reporting effect sizes to facilitate cumulative science: A practical primer for t-tests and ANOVAs. *Frontiers in Psychology*, 4, 863. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00863>
- MacCallum, R. C., Widaman, K. F., Preacher, K. J., & Hong, S. (2001).** Sample size in factor analysis: The role of model error. *Multivariate Behavioral Research*, 36(4), 611–637. https://doi.org/10.1207/S15327906MBR3604_06
- Mundfrom, D. J., Shaw, D. G., & Ke, T. L. (2005).** Minimum sample size recommendations for conducting factor analyses. *International Journal of Testing*, 5(2), 159–168.
- Satici, S. A., Okur, S., Yilmaz, F. B., & Grassini, S. (2025).** Psychometric properties and Turkish adaptation of the artificial intelligence attitude scale (AIAS-4): Evidence for construct validity. *BMC Psychology*, 13(1), 297. <https://doi.org/10.1186/s40359-025-02505-6>
- Schepman, A., & Rodway, P. (2020).** Initial validation of the General Attitudes towards Artificial Intelligence Scale (GAAIS). *Computers in Human Behavior Reports*, 1, 100014. <https://doi.org/10.1016/j.chbr.2020.100014>
- Torous, J., Bucci, S., Bell, I. H., Kessing, L. V., Faurholt-Jepsen, M., Whelan, P., & Firth, J. (2021).** The growing field of digital psychiatry: Current evidence and the future of apps, social media, chatbots, and virtual reality. *World Psychiatry*, 20(3), 318–335. <https://doi.org/10.1002/wps.20883>
- Venkatesh, V., Morris, M. G., Davis, G. B., & Davis, F. D. (2003).** User acceptance of information technology: Toward a unified view. *MIS Quarterly*, 27(3), 425–478.

Wilkinson, L., & APA Task Force on Statistical Inference. (1999). Statistical methods in psychology journals: Guidelines and explanations. *American Psychologist*, 54(8), 594–604. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.54.8.594>

World Health Organization. (2021). *Ethics and governance of artificial intelligence for health: WHO guidance*. World Health Organization.

Yıldırım, M., & Solmaz, F. (2021). Testing a Turkish adaption of the Brief Psychological Adjustment Scale and assessing the relation to mental health. *Psikoloji Çalışmaları – Studies in Psychology*, 41(1), 231–245. <https://doi.org/10.26650/SP2020-0032>

Dijital Çağda Ebeveynlik: Dönüştürücü ve Zorlayıcı Yönleriyle Yeni Bir Denge

Dr. Öğr. Üyesi Hatice IŞIK

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, Ankara, Türkiye

Özet

Dijitalleşme, çocukların gelişimsel deneyimlerini yeniden biçimlendirirken ebeveynliğin anlamını, sınırlarını ve uygulama biçimlerini de dönüştürmektedir. Erken yaşlardan itibaren teknolojiyle kurulan etkileşim, çocukların oyun oynama, öğrenme, ilişki kurma, duygu düzenleme ve kimlik geliştirme süreçlerini doğrudan etkilemektedir. Bu çalışma, dijital çağda ebeveynliğin dönüştürücü ve zorlayıcı yönlerini gelişimsel psikoloji perspektifinden ele almakta ve çocuk–ebeveyn–teknoloji üçgeninde denge kavramını merkeze bulundurmaktadır. Araştırma, birincil veri toplama yerine literatürdeki kuramsal ve ampirik çalışmalardan yararlanılarak hazırlanmış anlatımsal bir derleme niteliğindedir. Analiz sürecinde, erken, orta ve geç çocukluk dönemlerine ilişkin dijital deneyimler ebeveynin sınırlama, yönlendirme ve eşlik etme biçimleri açısından incelenmiştir. Bulgular, dijital teknolojilerin çocuk gelişimi açısından hem geliştirici hem de risk oluşturan yönleri bulunduğunu, bu etkinin ise büyük ölçüde ebeveyn rehberliği ve ilişki kalitesi tarafından belirlendiğini göstermektedir. Çalışma, dijital ebeveynlikte dijital denge anlayışını önererek, teknolojiyi yasaklama ya da sınırsız özgürlük tanıma uçları arasında, çocukların yaş ve gelişim düzeyine uygun, rehberlik temelli bir yaklaşımın gerekliliğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: dijital ebeveynlik, çocuk gelişimi, dijitalleşme, teknoloji kullanımı, rehberlik, gelişimsel psikoloji

Dijital Çağda Ebeveynlik: Dönüştürücü ve Zorlayıcı Yönleriyle Yeni Bir Denge

Dijital çağda çocuk gelişimi, artık yalnızca biyolojik olgunlaşma ya da sosyal etkileşim süreçleriyle açıklanamayacak kadar karmaşık bir yapıya sahiptir. Teknolojik araçlar, çocukların oyun, öğrenme ve ilişki kurma biçimlerini kökten değiştirmiştir. Erikson'un (1968) kimlik gelişimi kuramı, bireyin aidiyet duygusunu korurken yeni rollerle bütünleşebilme kapasitesine vurgu yapar. Bu açıdan dijital ortamlar, özellikle ergenlik döneminde kimlik denemeleri için yeni bir zemin oluşturmaktadır. Ayrıca, dijital ortamlar çevrimiçi topluluklar aracılığıyla çocuklara aidiyet hissi kazandırırken, aynı zamanda dışlanma ve karşılaştırma baskısı gibi riskleri de beraberinde getirmektedir (Nesi ve Prinstein, 2015, Twenge ve Campbell, 2019). Piaget'nin (1952) bilişsel gelişim kuramına göre çocuklar, yaşla birlikte düşünme biçimlerinde aşamalı bir ilerleme gösterir. Soyut düşünme becerisinin gelişmesiyle birlikte toplumsal kuralları, ahlaki ilkeleri ve neden–sonuç ilişkilerini daha karmaşık biçimde değerlendirme kapasitesine ulaşırlar. Bu çerçeveden bakıldığında, dijital ortamların anlamlandırılması da çocuğun bilişsel düzeyine bağlıdır. Yani, soyut düşünme yetisi güçlendikçe, çocuklar çevrimiçi dünyadaki sosyal kuralları ve etik ilkeleri daha bilinçli şekilde değerlendirmeye başlarlar.

Çocuk gelişimi yalnızca bireysel değil, aynı zamanda çevresel bir süreçtir. Vygotsky'nin (1978) sosyokültürel kuramına göre çocuklar, düşünme ve öğrenme becerilerini başkalarıyla etkileşim içinde geliştirirler. Yani çocuk, ebeveynler, öğretmenler ya da akranlar gibi daha deneyimli kişilerle iletişim kurdukça yeni bilgileri daha iyi kavrar. Bu açıdan dijital çağda çevrimiçi ortamlar, çocukların başkalarından öğrenebilecekleri ve gelişimlerini destekleyebilecekleri yeni bir öğrenme alanı yaratır. Bu bağlamda Kağıtçıbaşı'nın (2017) özerk-ilişkisel benlik modeli, dijital çağdaki ebeveynlik tartışmalarına özgün bir kültürel perspektif kazandırabilir. Model, bireyin özerklik ihtiyacının ilişkisel bağlarla çelişmeden gelişebileceğini öne sürer. Dijital ortamlar tam da bu ikiliyi sınar. Bir başka deyişle, çocuk bir yandan kendi kimliğini, düşüncelerini ve tercihlerini çevrimiçi alanlarda sergileyerek bağımsızlığını ifade ederken, diğer yandan aile, arkadaş ve kültürel çevreyle olan ilişkisel bağlarını korumaya ihtiyaç duyar. Dolayısıyla ebeveynin görevi, bu iki yönelimi karşı karşıya getirmek değil, birbirini tamamlayan süreçler olarak dengeleyebilmektir. Ebeveynin çocukla dijital dünyada kurduğu ilişki hem özerklik desteğini hem de duygusal bağlılığı sürdürme becerisini gerektirir. Bu açıdan model, dijital ebeveynliğin yalnızca teknolojik değil, aynı zamanda kültürel ve duygusal bir denge kurma pratiği olduğunu hatırlatır. Ebeveynin rehberlik biçimi, çocuğun hem kendi kararlarını verebilmesine hem de aile içi bağların korunmasına olanak tanımaktadır.

Bronfenbrenner'in ekolojik sistem yaklaşımı (1979), insan gelişimini yalnızca bireysel bir süreç olarak değil, bireyin içinde yaşadığı çevrelerle kurduğu karşılıklı ilişkiler ağı olarak ele alır. Bu kurama göre gelişim, iç içe geçmiş beş temel sistemin etkileşimiyle şekillenir. Mikrosistem, çocuğun doğrudan ilişki kurduğu ortamları kapsar; örneğin aile, okul ve akran çevresi bu düzeye dahildir. Mezosistem, bu mikrosistemler arasındaki bağlantıları ifade eder; örneğin çocuğun okul deneyimiyle aile yaşantısı arasındaki ilişki gibi. Ekzosistem, çocuğun doğrudan içinde yer almadığı, ancak dolaylı olarak etkisinde kaldığı çevreleri (örneğin ebeveynin iş koşulları) temsil eder. Makrosistem, kültürel değerler, toplumsal normlar ve ideolojik yapılar gibi daha geniş bağlamları içerir. Kronosistem ise bireyin yaşamındaki ve toplumdaki zamanla ilişkili değişimleri, örneğin teknolojik dönüşümleri kapsar. Bu kuramsal çerçeve dijital çağda yeniden yorumlanmıştır. Navarro ve Tudge (2023), Bronfenbrenner'in modelini dijital bağlama uyarlayarak sanal mikrosistem kavramını geliştirmiştir. Bu kavram, çocuğun çevrimiçi oyunlar, sosyal medya veya uzaktan eğitim gibi ortamlarda kurduğu doğrudan etkileşimleri tanımlar. Günümüzde çocuklar aynı anda hem evin fiziksel ortamında hem de çevrimiçi alanlarda etkileşim hâlinindedir. Dolayısıyla gelişim artık yalnızca yüz yüze ilişkilerle değil dijital bağlamlarla da şekillenmektedir. Bu durum, yalnızca iki ayrı ortamda bulunmayı değil, bu ortamlar arasındaki ilişkinin de gelişim üzerinde belirleyici hâle gelmesini beraberinde getirir. Başka bir deyişle, aile mikrosistemi ile sanal mikrosistem arasındaki etkileşim dijital çağda yeni bir mezosistem düzeyi oluşturur. Örneğin, ebeveynin çocuğun çevrimiçi aktivitelerine yaklaşımı, dijital ortamda birlikte geçirilen zamanın niteliği veya çevrimiçi risklere yönelik rehberliği, bu iki sistem arasındaki ilişkiyi doğrudan etkiler. McDaniel ve Coyne'un (2016) ortaya koyduğu, Knitter ve Zemp'in (2020) de ebeveyn-çocuk ilişkileri bağlamında incelediği dijital dikkat dağınıklığı (technoference) kavramı, ebeveynin dijital cihazlara yönelmesi

sonucu çocukla kurduğu duygusal temasın kesintiye uğramasını açıklar. Ebeveynin dikkatinin bölünmesi, çocuğun güvenlik hissini ve karşılıklı duyarlılığı zayıflatabilir. Buna karşın teknoloji, bilinçli kullanıldığında ilişkisel bağlılığı güçlendirebilir. Örneğin, uzak akrabalarla görüntülü görüşmeler çocukta aidiyet duygusunu destekleyebilir. Burada belirleyici olan, ebeveynin dijital mevcudiyetini koruyabilmesidir.

Dijital ebeveynliği anlamada Öz-Belirleme Kuramı önemli bir çerçeve sunar. Kurama göre bireylerin özerklik, yeterlik ve ilişki ihtiyaçlarının karşılanması, içsel güdülenmeyi ve iyi oluşu artırır (Ryan ve Deci, 2000). Güncel araştırmalar, bu psikolojik ihtiyaçların dijital ortamlarda da benzer biçimde işlediğini göstermektedir. Nitekim ebeveyn açıklayıcı ve destekleyici bir dijital rehberlik tarzı benimsediğinde, ergenlerin internet kullanımının daha uyumlu hâle geldiği görülmektedir (Liu ve ark., 2023; Steinfeld, 2021). Bu tür bir rehberlik, çocuğun çevrimiçi ortamda hem kendi kararlarını verebilmesine (özerklik) hem de ebeveyniyle açık iletişimini sürdürmesine (ilişki) olanak tanır. Buna karşın aşırı denetim veya cezalandırıcı kısıtlamalar, bu temel ihtiyaçları zayıflatabilir ve çocukta gizli çevrimiçi davranışları teşvik edebilir (Lukavská ve ark., 2022). Przybylski ve arkadaşları (2013) ise yetişkin örnekleminde yürüttükleri araştırmada, özerklik, yeterlik ve ilişki ihtiyaçları yeterince karşılanmayan bireylerde gelişmeleri kaçırma korkusunun (FoMO) arttığını ve bunun sosyal medya kullanım sıklığıyla ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Benzer mekanizmaların, özellikle özerklik ve ilişki ihtiyaçlarının hassas olduğu ergenlik döneminde de geçerli olabileceği öne sürülebilir. Bu bulgular, dijital ebeveynlikte hedefin yalnızca sınır koymak değil, çocuğun özerkliğini destekleyen bir denge kurmak olduğunu göstermektedir. Ebeveynin bu dengeyi sağlayabilmesi, aynı zamanda sosyal öğrenme kuramı açısından da değerlendirilebilir çünkü ebeveynin kendi dijital davranış biçimi, çocuk için önemli bir model oluşturur. Bandura'ya (1977) göre çocuklar davranışlarını gözlem ve model alma yoluyla öğrenirler. Bir başka deyişle ebeveynin çevrimiçi davranışları, çocuğun dijital etik ve empati anlayışını biçimlendirir. Örneğin, Livingstone ve Blum-Ross (2020) ebeveynlerin dijital davranışlarının çocuklarının teknoloji ile ilişkisi ve değerlerini nasıl etkilediğine dair yorumlarda bulunmuştur. Bu da ebeveynin çevrimiçi tutumlarının çocukta model alma yoluyla benzer tutumların gelişmesine katkıda bulunabileceğini düşündürmektedir. Dolayısıyla dijital ebeveynlik yalnızca kontrol değil, aynı zamanda model olma sürecidir.

Bütün bu kuramsal temeller birlikte ele alındığında, dijital ebeveynlik yalnızca çocuğun teknolojiyle ilişkisini yönetmek değil, aynı zamanda onun duygusal, bilişsel ve sosyal gelişimini dijital çağın koşulları içinde yeniden anlamlandırmak anlamına gelir. Ebeveynin görevi, çocuğun dijital özerkliğini desteklerken onunla kurduğu duygusal bağı koruyabilmek ve çevrimiçi ile çevrimdışı dünyalar arasında sağlıklı bir denge kurabilmektir. Bu bakış açısıyla dijital ebeveynlik, rehberlik, denetim ve model olma sorumluluklarının iç içe geçtiği çok boyutlu bir gelişimsel görevdir. Bu derleme çalışması, gelişimsel psikoloji ve ilişkili kuramların ortak çerçevesinden yararlanarak, dijital çağda ebeveynliğin geçirdiği dönüşümü tartışmakta ve ebeveynlerin çocuklarının dijital deneyimlerinde nasıl etkili, bilinçli ve duyarlı bir rehberlik rolü üstlenebileceklerine ilişkin kavramsal bir perspektif sunmaktadır.

Yöntem

Bu çalışma, dijital çağda ebeveynliğin dönüşümünü inceleyen anlatımsal bir derleme niteliğindedir. Çalışmada sistematik bir protokol izlenmemiş, bunun yerine 2020 yılı ve sonrasında yayımlanan güncel araştırmaların bulguları tematik bir biçimde özetlenmiş ve tartışılmıştır. Literatür taraması Google Scholar, Web of Science ve Scopus veri tabanlarında gerçekleştirilmiştir. Arama sürecinde yalnızca İngilizce makaleler değerlendirmeye alınmıştır. Digital parenting (dijital ebeveynlik), benefits of digital education (dijital eğitimin faydaları), parental mediation (ebeveyn aracılığı) ve digital balance (dijital denge) gibi anahtar kelimeler kullanılarak yapılan taramada, konuya kuramsal ya da ampirik katkı sunan çalışmalar dikkate alınmıştır. Bulgular, ebeveynliğin dijital dünyada aldığı yeni biçimleri açıklamak, ebeveynlerin aracı ve dengeleyici rollerini tartışmak ve gelişimsel açıdan bütüncül bir çerçeve önermek amacıyla tematik olarak yorumlanmıştır. Bu doğrultuda çalışma, dijital ebeveynliği yalnızca teknolojik bir uyum süreci değil, aynı zamanda aile dinamiklerinin ve gelişimsel rollerin yeniden tanımlandığı bir alan olarak ele almaktadır.

Bulgular ve Tartışma

Dijital teknolojiler, çocukların gelişiminde hem güçlendirici hem de tehdit edici bir potansiyele sahiptir. Bu ikili potansiyel yapı, teknolojinin kendisinden çok, nasıl, kimle ve hangi yaşta kullanıldığıyla ilgilidir. Odgers ve Jensen'in (2020) dijital çağda ergen ruh sağlığına ilişkin kapsamlı derlemesi, çevrimiçi deneyimlerin bireysel farklar ve aile ortamı tarafından belirlendiğini ortaya koymuştur. Araştırmacılar, teknoloji kullanımının tek başına zararlı olmadığını, risklerin, çoğunlukla ebeveyn gözetimi eksikliği, sosyal karşılaştırma ve çevrimiçi etkileşimlerin kalitesizliğiyle bağlantılı olduğunu vurgulamaktadır. Erken yaşlardan itibaren ekran maruziyetinin nörodavranışsal etkilerini inceleyen Dresch-Langley (2020), dijital araçların aşırı kullanımının uyku kalitesini düşürdüğünü, dikkat süresini azalttığını ve sosyal izolasyon eğilimlerini artırdığını belirtmektedir. Ancak aynı çalışma, ebeveyn eşliğinde yapılandırılmış teknoloji kullanımının bilişsel uyarımı ve öğrenme isteğini güçlendirdiğini de göstermektedir. Bu sonuç, teknolojinin iyi ya da kötü değil, bağlamsal bir deneyim olduğunu, bir başka deyişle rehberlik biçiminin belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır.

Ding ve Li'nin (2023) çocuk ve ergenlerde dijital bağımlılıkla ilgili derlemesi, özellikle oyun ve sosyal medya kullanımında kontrolsüzlük, ödül mekanizmaları ve ebeveyn ihmalinin bağımlılık döngüsünü tetiklediğini göstermektedir. Bununla birlikte, araştırmada dijital bağımlılıkla mücadelede ebeveyn-çocuk iletişimi ve duygusal farkındalık temelli müdahalelerin en etkili koruyucu faktörler arasında olduğu vurgulanmaktadır. Kowalski ve arkadaşlarının (2014) gençlerle yürütülen kapsamlı meta-analizi, çevrimiçi zorbalık ve dijital şiddet deneyimlerinin depresyon, kaygı ve intihar eğilimleriyle anlamlı biçimde ilişkili olduğunu göstermiştir. Martínez ve arkadaşları (2019) ise ebeveynlik tarzlarının bu ilişkide belirleyici olduğunu, özellikle destekleyici ve açık iletişime dayalı ebeveynlik biçimlerinin koruyucu, kontrolcü ya da cezalandırıcı yaklaşımların ise risk artırıcı etkiler gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu bulgular, dijital ortamlardaki psikolojik risklerin yalnızca bireysel faktörlerle

değil, ebeveynlik dinamikleri ve aile içi destek sistemleriyle birlikte ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Dijital dünyanın sağlığa etkileri yalnızca klinik göstergelerle değil, psikososyal iyi oluş üzerinden de değerlendirilmelidir. Holly ve arkadaşları (2023), dijital çağda ergenlerin iyi oluşunu optimize etmeye yönelik küresel politika önerilerini incelerken, çevrimiçi bağlantının sosyal katılımı artırabileceğini ancak sürekli uyarım ve performans baskısının duygusal yorgunluğu artıracak olduğunu belirtmiştir. Bu bulgular Öz-Belirleme Kuramı (Ryan ve Deci, 2000) çerçevesinde değerlendirildiğinde, dijital teknolojilerin bireyin üç temel psikolojik gereksinimi olan özerklik, yeterlik ve ilişkisellik ile karmaşık bir etkileşim içinde olduğu görülmektedir. Çevrimiçi etkileşimler ilişkisellik duygusunu güçlendirebilirken, performans odaklı kültür bu ihtiyaçların doyumunu engelleyebilir. Nitekim Schmuck'un (2021) ergenlerle yürüttüğü çalışmada, ebeveyn desteği ve açık iletişimin ergenlerin sosyal medya kullanımına olumlu yansıdığı, ebeveynin aşırı kontrolcü tutumlarının ise gelişmeleri kaçırma korkusunu (FoMO) artırarak dijital bağımlılık eğilimlerini güçlendirdiği bulunmuştur. Benzer biçimde Gugliandolo ve arkadaşları (2019), ebeveynin psikolojik kontrolünün ergenlerde özerklik, yeterlik ve ilişkisellik ihtiyaçlarının karşılanmasında hayal kırıklığına yol açarak internet, oyun, akıllı telefon ve sosyal medya bağımlılığını artırdığını, buna karşın özerklik destekleyici ebeveynliğin bu riskleri azalttığını göstermiştir. Tüm bu bulgular, dijital dünyanın sunduğu olanakların ancak bireyin psikolojik ihtiyaçlarını destekleyen biçimde kullanıldığında iyi oluşu artırabileceğini, aksi halde duygusal yorgunluk ve psikososyal riskleri tetikleyebileceğini göstermektedir.

Sonuç olarak, dijital dünyanın çocuklar açısından mutlak bir tehdit ya da mutlak bir fırsat olarak değerlendirilemeyeceği, etkilerinin içinde bulunulan bağlama göre farklılaştığı anlaşılmaktadır. Risklerin etkisi, büyük ölçüde ebeveynin dijital mevcudiyeti, duygusal rehberliği ve model davranışları tarafından şekillenir. Bilinçli dijital rehberlik, çocukların teknolojiyi üretken, yaratıcı ve güvenli biçimde kullanmasını desteklerken; ihmal, aşırı kısıtlama veya kayıtsızlık, dijital deneyimi sağlıksız bir bağımlılık döngüsüne dönüştürebilir. Dolayısıyla dijital çağda çocuğun sağlıklı gelişimi, ekran süresi tartışmalarının ötesine geçerek ilişki sel dengeye odaklanmalıdır. Ebeveynin hem rehberlik eden hem de öğrenen konumda olduğu, duygusal duyarlılığı koruyan bir dijital denge anlayışı, çocukların teknolojiyi iyi oluş, yaratıcılık ve öğrenme için bir kaynak olarak kullanabilmelerinin temelini oluşturur.

Dijital çağda ebeveynlik çocuğun çevrimiçi dünyadaki deneyimlerini anlamlandırmasına, yönlendirmesine ve bu süreçte duygusal olarak desteklenmesine yönelik bilişsel ve duygusal bir rehberlik biçimine dönüşmüştür. Jeffery'nin (2021) sosyo-teknolojik ebeveynlik olarak tanımladığı bu yeni rol, ebeveynlerin yalnızca sosyal bağlamlara değil, dijital ortamların işleyişine de uyum sağlamasını gerektirir. Bu, ebeveynin artık çocuğuyla birlikte algoritmalar, çevrimiçi topluluk normları, veri gizliliği ve içerik üretimi gibi dijital ekosistemlerin kurallarını da öğrenmesi ve bu alanlarda rehberlik edebilmesi anlamına gelir. Jeffery'nin (2021) bulgularına göre ebeveynlik, teknolojik

sistemlerin içinde etkin biçimde var olmayı ve çocukla dijital dünyanın arayüzünde ortak bir öğrenme sürecine girmeyi kapsayan bir sosyal-teknolojik beceri haline gelmiştir.

Gür ve Kılıç Türel'in (2022) Türkiye örnekleminde yürüttükleri çalışma, ebeveynlerin çocuklarının bilgi-iletişim teknolojilerini kullanırken sergiledikleri tutumların genellikle koruma ve sınırlama yönelimli olduğunu göstermektedir. Ancak araştırmada aşırı denetleyici yaklaşımların, çocukların dijital beceri gelişimini engelleyebildiği ve ebeveyn-çocuk ilişkisinde çatışmalara neden olabildiği de belirtilmiştir. Bu bulgu, dijital ebeveynliğin kontrol değil, denge meselesi olduğunu bir kez daha hatırlatmaktadır. Benedetto ve Ingrassia'nın (2020) ekokültürel perspektiften yaptıkları değerlendirmede ise, ebeveynliğin kültürel normlar kadar medyatik çevreler tarafından da biçimlendiği, dijital dünyada koruyucu ebeveynliğin yerini giderek etkileşimsel ebeveynliğe bıraktığı vurgulanmıştır. Benzer şekilde, Modecki ve arkadaşlarının (2022) sistematik derlemesi, dijital ebeveynliğe ilişkin literatürdeki ölçüm yaklaşımlarının uzun süre risk ve kontrol ekseninde kısıtlı kaldığını, ancak son dönemde çalışmaların eşlik etme, açıklayıcı rehberlik ve medya farkındalığı gibi olumlu ebeveynlik biçimlerine yöneldiğini ortaya koymaktadır.

Dijital dönüşüm, ebeveynin çocuğun çevrimiçi davranışlarını yalnızca kontrol etmek yerine modellemek ve birlikte yönetmek zorunda olduğu yeni bir döneme işaret etmektedir. Lauricella ve Cingel'in (2020) çalışması, ebeveynin medya kullanım biçiminin çocuğun hem medya tüketim süresi hem de tercih ettiği içerik türü üzerinde doğrudan rolü olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, çocuğun dijital alışkanlıklarının ebeveynin örneklediği tutumlarla paralel biçimde geliştiğini ve ebeveynin kendi dijital davranışlarının güçlü bir sosyal öğrenme modeli oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, Akter ve arkadaşları (2022), ebeveyn ve ergenlerin mobil gizlilik ve güvenlik konularını ortak gözetim yaklaşımıyla yürüttüklerinde, ergenlerin çevrimiçi güvenlik farkındalıklarının arttığını ve ebeveyn-çocuk iletişiminin güçlendiğini göstermiştir. Ortak gözetim, ebeveyn ve çocuğun dijital güvenlik süreçlerinde eşit sorumluluk üstlendiği, birbirlerinin uygulama tercihleri ve gizlilik izinleri hakkında açık bir iletişim kurduğu iki yönlü bir iş birliği modelidir. Bu yaklaşımda ebeveyn, yalnızca denetleyen değil aynı zamanda öğrenen ve denetlenen, ergen ise yalnızca gözetlenen değil, aktif katkı sağlayan bir ortak olarak konumlanır. Dolayısıyla dijital ebeveynlik, yalnızca yukarıdan aşağıya bir rehberlik biçimi değil, karşılıklı öğrenme, sorumluluk paylaşımı ve modelleme yoluyla güven temelli öz-düzenleme süreci olarak değerlendirilmelidir.

Ebeveynin dijital ortamda çocukla kurduğu etkileşim yalnızca bireysel düzeyde değil, aile sisteminin bütününde dönüşüm yaratmaktadır. Hutchison ve arkadaşları (2020) bu dönüşümü aile-okul ekosisteminin dijital yeniden yapılanması olarak tanımlamış ve dijital platformların ebeveynlerle eğitim kurumları arasındaki iletişimi güçlendirdiğini, ancak aynı zamanda ebeveynlerin dijital sorumluluklarını artırdığını belirtmiştir. Özellikle uzaktan eğitim süreçlerinde ebeveyn, öğretim süreçlerinin dolaylı yürütücüsü hâline gelmiştir. Bu da geleneksel ebeveynlik rollerine bilişsel bir yük eklemiştir. Sonuç olarak dijital dönüşüm, ebeveynliği yalnızca çevrimiçi davranışları denetleme süreci

olmaktan çıkararak, çocuğun dijital kimliğini, sosyal ilişkilerini ve öğrenme biçimlerini destekleyen çok boyutlu bir gelişimsel sorumluluk hâline getirmiştir. Kağıtçıbaşı'nın (2017) özerk-ilişkisel benlik modeli bu noktada önemli bir kuramsal çerçeve sunar. Ebeveynin çocuğun özerkliğini desteklerken duygusal bağlılığı koruma sorumluluğuna dikkat çeker. Dijital ebeveynlikte duygusal bağlılığı korumak, çocuğun dijital dünyada bağımsız deneyimler yaşamasına izin verirken ebeveyn-çocuk arasındaki güven, aidiyet ve sıcaklık duygusunu sürdürmek anlamına gelir. Bu rehberlik biçimi, çocuğun özerkliğini teşvik ederken duygusal bağlılığı korumayı gerektirir. Dijital çağın ebeveynleri hem teknolojik farkındalığa hem de duygusal duyarlılığa sahip olmalıdır. Böylece dijital ebeveynlik, yalnızca teknolojik becerilere değil, ilişkisel empati ve kültürel bilinç üzerine kurulu bir denge anlayışına dayanır.

Dijital çağda ebeveynlik aile içi ilişkilerin niteliğini doğrudan etkileyen bir denge sürecidir. Ebeveynin kendi medya kullanımı, çocuğun dijital deneyimleri kadar önemli bir belirleyicidir. McDaniel ve Radesky'nin (2020) boylamsal araştırması, ebeveynin stres düzeyi ve medya kullanımı arasındaki döngüsel ilişkiyi ortaya koymuştur. Araştırmaya göre, ebeveynin stresi arttığında akıllı telefon kullanımını artırmakta, bu durum çocukla geçirilen zamanı azaltmakta ve çocukta dışsallaştırma davranışlarını güçlendirmektedir. Yani teknoloji yalnızca çocuk için değil, ebeveyn için de bir kaçış alanına dönüşebilmektedir. Benzer şekilde, Wong ve arkadaşlarının (2020) sosyoekonomik açıdan dezavantajlı ailelerle yürüttüğü çalışmada, ebeveynlerin kendi teknoloji kullanımlarının çocukla etkileşimi azalttığı, bu durumun artan ekran süresi ve psikososyal sorunlarla ilişkili olduğu bulunmuştur. Bahsedilen bu durum ebeveynin dijital cihaz kullanımıyla aile etkileşiminin kesintiye uğraması olarak tanımlanan dijital dikkat dağınıklık (technoference) kavramına karşılık gelmektedir (McDaniel ve Coyne, 2016, Knitter ve Zemp, 2020). Knitter ve Zemp'in (2020) sistematik derlemesi, bu olgunun ebeveyn-çocuk ilişkilerinde azalmış duyarlılık, daha kısa ortak oyun süresi ve zayıf duygusal bağlanma ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Elias ve arkadaşlarının (2021) ABD ve İsrail'de yürüttükleri gözlemsel çalışma kamusal alanlarda ebeveynlerin mobil cihazlara yönelme eğiliminin çocukların dikkat çekme davranışlarını artırdığını ve ebeveynin duygusal yanıt verme süresini uzattığını göstermiştir. Bu kesintiler kısa vadede görünmez gibi dursa da uzun vadede çocukta ebeveynin mevcudiyetine dair güven duygusunu zedeleyebilmektedir.

Teknolojinin aile içi etkileşimi her zaman olumsuz etkilemediğini gösteren çalışmalar, dijital araçların etkisinin kullanım süresinden çok bağlama ve etkileşim biçimine bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Barr ve arkadaşları (2020), medya kullanımının yalnızca süreyle değil, ortak katılım biçimiyle değerlendirilmesi gerektiğini, ebeveynin çocukla birlikte ekran içeriği izlemesi, oyun oynaması veya çevrimiçi etkinlikleri tartışması durumunda bu sürecin ilişkinin destekleyici bir parçasına dönüşebileceğini belirtmiştir. Benzer biçimde, Hammer ve arkadaşları (2021), ebeveynin dijital araçlara yönelik olumlu tutumlarının çocukta dijital öz-yeterliği güçlendirdiğini ve öğrenme odaklı ortak kullanımların aile içi iletişimi zenginleştirdiğini göstermektedir. Bununla birlikte, dijital dikkat dağınıklığı (technoference) olgusunun etkileri ebeveynin sosyal ve ekonomik koşullarıyla yakından

ilişkilidir. Wong ve arkadaşları (2020), düşük sosyoekonomik düzeydeki ailelerde ebeveynlerin teknolojiyi bir kaçış aracı olarak kullandığını ve bu durumun çocukla etkileşim kalitesini zayıflattığını ortaya koymuştur. Buna karşın Harris ve arkadaşlarının (2020) meta-analizi, dijital destekli ebeveynlik müdahalelerinin özellikle dezavantajlı gruplarda ebeveyn-çocuk ilişkisini güçlendirebildiğini göstermektedir. Dresch-Langley (2020) ise çocukların dijital ortamlarda daha fazla zaman geçirmesinin fiziksel birlikte olma hâlini korusa da duygusal bağlantıyı zayıflatabildiğini belirtmiştir. Ancak Ponti (2023) ekran kullanımının ebeveyn eşliğinde yapılandırıldığı durumlarda çocukların sosyal-duygusal becerilerinde olumlu ilerlemeler görüldüğünü vurgulamıştır. Dolayısıyla, dijital araçların ebeveynlik, aile yaşamı ve çocuğun gelişimi üzerindeki etkisinin ne kadar kullanıldığından çok nasıl ve kimlerle kullanıldığına bağlı olduğu görülmektedir. Bilinçli, paylaşımcı ve destekleyici kullanımların hem etkileşim kalitesini hem de duygusal bağı güçlendirebileceği söylenebilir.

Bütün bunlara ek olarak, ebeveynlik tarzı, çocuğun dijital ortamlardaki özerklik algısını belirleyen en güçlü faktörlerden biridir. Konok ve arkadaşlarının (2020), 0-7 yaş arası çocuklarla yürüttükleri araştırmada, demokratik ve izin verici ebeveynlik biçimlerinin çocuklarda daha uzun ama etkileşimli (aktif) dijital kullanım süreleriyle ilişkili olduğunu, otoriter ebeveynlikte ise ekran süresinin kısa ancak pasif tüketim odaklı olduğunu belirtmiştir. Araştırmacılar bu farkı, izin verici ve demokratik ebeveynlerin çocukla birlikte kullanım (co-use) ve açıklama temelli rehberlik sağlamalarına, otoriter ebeveynlerin ise çocuğun öğrenme ve keşif fırsatlarını sınırlamasına bağlamaktadır. Ayrıca, Ren ve Zhu (2022), ebeveynin aşırı denetleyici tutumlarının ergenlerin internet kullanımında riskli davranışlarla ilişkili olduğunu; buna karşılık demokratik ve açıklayıcı bir ebeveynlik tarzının çevrimiçi öz düzenlemeyi ve sorumlu medya kullanımını desteklediğini göstermiştir. Benzer şekilde Morawska ve arkadaşlarının (2025) sistematik derlemesi, ebeveynin tutumları, dijital bilgi düzeyi ve iletişim biçimlerinin ergenlerin sosyal medya kullanım örüntüleriyle yakından ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Araştırmaya göre, ebeveyn-çocuk arasında açık ve güven temelli bir iletişim kurulduğunda, gençler çevrimiçi risklere karşı daha dirençli hâle gelmektedir.

Dijital ebeveynliğin gelişimsel yönünü anlamada yaş farkları belirleyici bir rol oynar. Granic ve arkadaşları (2020), ergenliğin dijital kimlik gelişiminde kritik bir evre olduğunu ve çevrimiçi ortamların kimlik denemeleri için yeni fırsatlar sunduğunu vurgulamıştır. Bu süreçte ebeveynin rolü, kimlik keşfi ile mahremiyet arasındaki dengeyi korumaktır. Aşırı müdahale ergenin özerklik ihtiyacını zedelerken, ilgisizlik çocuğun dışsal onay arayışıyla kimliğini biçimlendirmesine yol açabilir. Schmuck (2021) ve Morawska'nın (2025) bulguları, en sağlıklı gelişimin ebeveynin yol gösteren ancak alan tanıyan bir tutum sergilediği durumlarda gerçekleştiğini göstermektedir. Bu dengeyi kurma biçimi ise çocuğun gelişimsel düzeyine göre değişmektedir. Paguirigan ve Paguirigan (2022), dijital ebeveynliğin yaşa bağlı olarak farklılaştığını ortaya koymuştur. Buna göre, okul öncesinde ebeveynlerin daha koruyucu, ilköğretim döneminde yönlendirici, ergenlikte ise iletişim temelli ve özerklik tanıyan bir yaklaşım benimsediklerini belirtmiştir. Bu örüntü farklı kültürel bağlamlarda da gözlenmektedir. Aseptianova ve arkadaşlarının (2022) Endonezya'da yürüttüğü araştırma, erken çocuklukta koruyucu,

orta çocuklukta yönlendirici, ergenlikte ise iş birliğine dayalı rehberlik biçimlerinin öne çıktığını göstermiştir. Ergenlikte artan sosyal farkındalık ve dijital etkileşim becerileri, çevrimiçi ortamlarda prososyal davranışların gelişimi için de bir zemin oluşturur. Armstrong-Carter ve Telzer (2021), bu dönemde gençlerin dijital ortamları yalnızca sosyalleşme değil, aynı zamanda başkalarına yardım etme, dayanışma kurma ve etik sorumluluk geliştirme alanı olarak da kullandıklarını vurgulamaktadır. Bu bulgu, ebeveynin ergenin dijital etkileşimlerini sınırlamaktan ziyade empati ve sorumluluk temelli yönlendirmelerle desteklemesinin, prososyal gelişimi güçlendirdiğini göstermektedir. Schmuck (2021) ve Bloemen ile De Coninck'in (2020) araştırmaları ise, cezalandırıcı veya kısıtlayıcı tutumların ergenlerde FoMO ve gizli çevrimiçi davranışları artırdığını; buna karşılık özerklik destekleyici ve açık iletişime dayalı ebeveynliğin bu riskleri azalttığını göstermektedir. Sonuç olarak dijital ebeveynlik, çocuğun gelişimsel ihtiyaçlarına duyarlı, iletişim ve özerklik arasında denge kuran dinamik bir süreç olarak değerlendirilmelidir.

Dijital çağda ebeveynin eğitimdeki rolü çocuğun dijital okuryazarlık gelişimini destekleyen aktif bir öğrenme ortağına dönüşmüştür. Kumpulainen ve arkadaşlarının (2020) Finlandiya'daki çalışması, küçük çocukların dijital okuryazarlık pratiklerinin evdeki sosyokültürel bağlamla yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Çocukların dijital araçları nasıl kullandıkları, bu araçlarla ne tür anlamlar ürettikleri ve ne kadar yaratıcı ya da eleştirel düşündükleri, büyük ölçüde ebeveynin dijital farkındalığı, koyduğu kurallar ve birlikte geçirilen ekran süresinin niteliğiyle belirlenmektedir. Druga ve arkadaşlarının (2022) çalışması da bu bulguyu tamamlar niteliktedir. Araştırmacılar, aileyi yapay zekâ okuryazarlığı için üçüncü bir öğrenme alanı olarak konumlandırmıştır. Ayrıca, çalışma ebeveynlerle çocukların birlikte öğrenme etkinliklerine katıldıklarında, her iki tarafın da yapay zeka kavramlarını anlayışında, eleştirel değerlendirme becerilerinde ve etik farkındalığında gelişme gösterdiğini rapor etmiştir. Yazarlar bu alanı, ailelerin kendi sosyal öğrenme bağamlarını ve yakınsak gelişim bölgelerini birleştirdikleri bir ortam olarak tanımlar. Bu anlamda aile, formal öğrenme (okul) ile informal öğrenme (günlük dijital etkileşimler) arasında köprü kuran bir öğrenme ekosistemi olarak yorumlanabilir. Ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte yapay zekâ uygulamaları, sesli asistanlar veya kodlama oyunları üzerinden katıldığı ortak öğrenme süreçleri, yalnızca teknik becerileri değil, aynı zamanda eleştirel düşünme, iş birliği ve etik farkındalık gelişimini de desteklemektedir. Dolayısıyla dijital okuryazarlık, salt bir araç kullanma yeterliği değil, aile içinde ortak öğrenme ve kültürel aktarımın gerçekleştiği ilişkisel bir süreç olarak kavramsallaştırılmaktadır.

Konca'nın (2021) Türkiye'de yürüttüğü araştırma, ebeveynlerin dijital teknolojileri çocuklarıyla nasıl kullandıklarının, çocukların ekran süresi kadar önemli olduğunu göstermektedir. Çocukların ekran süresi yüksek olsa bile, ebeveynle ortak öğrenme bağlamında ekran kullandıklarında bilişsel ve sosyal gelişimlerinin daha olumlu seyrettiği bulunmuştur. Benzer biçimde, Dardanou ve arkadaşları (2020) Norveç, Portekiz ve Japonya'da yaptıkları karşılaştırmalı çalışmada, 0-3 yaş arası çocukların dijital deneyimlerinde ebeveyn rehberliğinin kültürel farklılıklar gösterdiğini ancak ebeveynin ilgi ve eşlik düzeyi arttıkça çocukların erken okuryazarlık becerilerinin güçlendiğini ortaya koymuştur. Daoud ve

arkadaşlarının (2021) ev ortamındaki internet kullanımına ilişkin sistematik incelemesi de bu bulguları desteklemektedir. Bu çalışmaya göre evde internet kullanımının çocukların akademik başarısını tek başına artırmadığını, ancak ebeveynin yönlendirme ve açıklama davranışlarıyla desteklendiğinde anlamlı öğrenme kazanımları sağladığını göstermektedir. Meoded Karabanov ve Aram'ın (2024) okul öncesi çocuklarla yürüttükleri araştırma, dijital ortamdaki ebeveyn-çocuk etkileşimlerinin niteliğinin çocukların erken okuryazarlık becerileri üzerindeki belirleyici etkisini ortaya koymuştur. Araştırmada ebeveynlerden, çocuklarıyla birlikte akıllı telefon üzerinden alışveriş listesi hazırlamaları istenmiş; video analizleri, ebeveynin yazma sürecinde çocuğa ses-harf eşleştirmesi, kelimeyi parçalara ayırma ve harf seçme konusunda rehberlik etmesinin çocukların harf bilgisi, fonolojik farkındalık ve erken yazma becerilerini anlamlı biçimde artırdığını göstermiştir. Buna karşılık, çocukların dijital araçları bağımsız biçimde kullanmalarının, aynı kazanımları sağlamadığı belirlenmiştir. Peñalva Vélez ve arkadaşlarının (2017) araştırması ise, ebeveynin dijital okuryazarlık düzeyi ve kimlik yönetimi becerilerinin çocukların çevrimiçi güvenliği açısından kritik olduğunu göstermiştir. Dijital araçları bilinçli kullanamayan ve güvenli davranışları modelleyemeyen ebeveynlerin çocukları, çevrimiçi risklere ve yanlış bilgiye daha açık hale gelmektedir. Peng ve Yu'nun (2022) geniş ölçekli derlemesi de ailelerin sosyoekonomik özelliklerinin çocukların dijital beceri düzeyiyle yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Derlemede yer alan bulgular, ebeveynin eğitim düzeyi ve dijital farkındalığı arttıkça çocukların hem teknolojiyi daha üretken kullandığını hem de çevrimiçi ortamlarda daha eleştirel ve güvenli davrandığını göstermiştir.

Dijital ebeveynlik evrensel bir olgu gibi görünse de biçim ve öncelikleri kültürel, sosyoekonomik ve politik bağlamlar tarafından derinden şekillenir. Ulferts (2020), ebeveynliğin 21. yüzyılda artık yalnızca bireysel davranış kalıplarıyla değil, kültürel normlar, tarihsel değişimler, ekonomik koşullar ve sosyal politikalarla birlikte değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Aslan ve Pong Kok Shiong'un (2023) Endonezya örneğinde yürüttükleri araştırma, dijital çağın öğrenme süreçlerine yalnızca teknik değil, haz ve tüketime dayalı kültürel değerlerin de sızdığını göstermiştir. COVID-19 sonrası dönemde çocuklar, cep telefonlarını öğrenme aracı olarak değil, eğlence ve anlık tatmin amacıyla kullanmaya başlamıştır. Bu durum, ebeveyn denetiminin zayıflığıyla birleştiğinde değer aktarımını zayıflatmış ve ahlaki duyarlılığın azalmasına yol açmıştır. Benzer biçimde, Modecki ve arkadaşları (2022) dijital ebeveynlik yaklaşımlarının ırksal, sınıfsal ve kültürel çeşitliliklere göre farklılaştığını, bazı ailelerin teknolojiyi riskten koruma aracı, bazılarının ise öğrenme ve bağlantı fırsatı olarak gördüğünü ortaya koymuştur. Hutchison ve arkadaşlarının (2020) araştırması, ebeveynlerin çocuklarının öğrenme süreçlerine dijital yollarla katılımının yalnızca bireysel tercih veya motivasyon meselesi olmadığını, aynı zamanda eğitim politikalarının ebeveyni nasıl tanımladığı, ailenin sahip olduğu kültürel ve dijital sermaye düzeyi, ve ev-okul arasındaki iletişim biçimlerinin erişilebilirliği tarafından şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bulgular, dijital teknolojilerin bazı ebeveynler için katılımı kolaylaştırırken, dijital beceri veya zaman yoksunluğu yaşayan ailelerde yeni katılım eşitsizlikleri yarattığını göstermektedir. Bu durum, dijital çağda aile-okul işbirliğinin yalnızca

teknolojik değil, aynı zamanda sosyokültürel ve politik bir mesele olarak ele alınması gerektiğine işaret etmektedir. Bu görüşleri destekleyen Dardanou ve arkadaşlarının (2020) çalışması, 0-3 yaş arası çocukların dijital deneyimlerinde ebeveyn rehberliğinin ülkeden ülkeye farklı biçimlerde uygulandığını ortaya koymuştur. Norveç, Portekiz ve Japonya örneklemelerinde yapılan karşılaştırma, Norveçli ebeveynlerin daha çok aktif veya ortak kullanım (örneğin birlikte video izleme ya da uygulama keşfi) yaklaşımını benimsediğini, Portekizli ebeveynlerde kısıtlayıcı stratejilerin (örneğin süre sınırları koyma veya yalnızca eğitsel içeriklere izin verme) öne çıktığını, Japonya’da ise teknik kontrolün (örneğin cihazın ebeveyn tarafından yönetilmesi ve erişim kısıtlamaları) baskın olduğunu göstermiştir. Çalışma, ebeveynin ilgi ve eşlik düzeyi arttıkça çocukların erken dönem dijital okuryazarlık ve dil gelişimi becerilerinin güçlendiğini vurgulamaktadır. Gür ve Türel’in (2022) Türkiye örneğinde yürüttükleri araştırma da toplulukçu değerlerin etkisiyle ebeveynlerin çocuklarının dijital deneyimlerine daha koruyucu ve sınırlayıcı biçimde yaklaştıklarını göstermektedir. Buna karşın Dong ve arkadaşları (2020), Çin’in güçlü akademik başarı ve toplulukçu değerlerle şekillenen ebeveynlik kültüründe, COVID-19 döneminde ebeveynlerin çevrimiçi öğrenmeyi benimseyerek dijital eğitime daha aktif biçimde katıldıklarını belirtmiştir. Bu süreçte ebeveynler, çocuklarının dijital öğrenme sürecini yönlendiren, denetleyen ve destekleyen yeni roller üstlenmiş, böylece ebeveynliğin kültürel olarak içselleştirilmiş sorumluluk anlayışı teknoloji aracılığıyla yeniden tanımlanmıştır. Benzer biçimde, Elias ve arkadaşlarının (2021) ABD ve İsrail’de yürüttükleri gözlemsel çalışma kamusal alanlarda ebeveynlerin mobil cihazlara yönelme eğiliminin kültürler arasında farklı biçimlerde seyrettiğini göstermektedir. Her iki kültürde de ebeveynin cihaza yönelmesi, çocuğun dikkat çekme davranışlarını artırmış ve duygusal yanıt verme süresini uzatmıştır. Ancak ABD’li ebeveynler daha uzun süreli kopuşlar sergilerken, İsrailli ebeveynlerin tepkileri daha sık ama daha otoriter nitelikte olmuştur.

Kültürel farklılıklar yalnızca ebeveynlik tarzlarını değil, çocukların dijital ortamlarda karşılaştıkları değer sistemlerini de etkilemektedir. De Leyn ve arkadaşlarının (2022) Batı Avrupa’da yürüttükleri araştırma, 8-12 yaş aralığındaki tween çocukların TikTok gibi platformlarda çocukluk oyunu ile ergen popüler kültürü arasında yer alan geçiş kimlikleri geliştirdiklerini ortaya koymuştur. Araştırmada, tweens’in TikTok’u hem oyun oynamak hem de genç gibi görünmek için kullandıkları, bu süreçte mahremiyet sınırlarını esnettikleri belirlenmiştir (örneğin ev ortamlarını videolara dahil etmek, arkadaşlarına özel içerikler paylaşmak). Ebeveynler ise bu yeni dijital sahnede çocuklarının yaratıcılığını destekleme arzusu ile olası riskleri denetleme gereği arasında koruyucu-denetleyici bir ikilem yaşamaktadır. Bu nedenle çoğu ebeveyn hem gizlilik ayarlarını sıkı tutmakta hem de çocukların içerik üretimlerini yakından takip etmektedir. Navarro ve Tudge (2023) ise Bronfenbrenner’in ekolojik sistem kuramını dijital bağlama uyarlayarak, dijital ortamlarda çocukların birden fazla kültürel ve ekonomik mikrosistemle etkileşim hâlinde olduklarını, dolayısıyla ebeveynliğin artık tek bir kültürel normla açıklanamayacağını ileri sürmüştür. OECD’nin 2020 yılındaki raporu da bu kültürel farklılıkları desteklemektedir. Buna göre, ebeveynliğin toplulukçu toplumlarda koruyucu, bireyci toplumlarda ise özerklik destekleyici biçimlerde yapıldığını ortaya koyulmuştur (Ulferts, 2020).

Sonuç ve Öneriler

Dijital çağda çocuk gelişimi, teknolojiyle kurulan ilişkilerin niteliğine bağlı olarak farklı yönlerde şekillenmektedir. Bulgular, dijital teknolojilerin ne bütünüyle tehdit ne de sınırsız bir fırsat alanı olduğunu, etkilerinin bağlama, yaş dönemine ve ebeveynlik biçimine göre değiştiğini göstermektedir. Çocuğun dijital deneyimleri, ebeveynin duygusal mevcudiyeti, rehberlik düzeyi ve model davranışlarıyla yakından ilişkilidir. Araştırmalar, kontrol odaklı ebeveynlik tarzlarının dijital beceri gelişimini sınırladığını, buna karşın açıklayıcı ve katılımcı rehberliğin özerklik, yaratıcılık ve öz-düzenleme becerilerini güçlendirdiğini ortaya koymaktadır. Ebeveynin teknolojiyle kurduğu ilişki de bu süreçte belirleyici bir faktördür. Dijital dikkat dağınıklığı aile içi etkileşimi zayıflatırken, ortak katılım biçimleri duygusal bağı güçlendirmektedir. Dijital ebeveynlik, artık yalnızca koruma ve denetim değil, aynı zamanda öğrenme, modelleme ve kültürel aktarım süreçlerini de kapsayan çok boyutlu bir görevdir. Bu süreç, ebeveynin teknolojiyi pedagojik duyarlılıkla kullanmasını ve çocuğun dijital kimlik gelişimine rehberlik etmesini gerektirir. Son olarak, dijital ebeveynlik biçimleri kültürel, sosyoekonomik ve politik bağlamlardan bağımsız düşünülemez. Farklı ülkelerde yapılan çalışmalar, ebeveyn rehberliğinin kültürel değerler, eğitim politikaları ve dijital sermaye düzeyiyle şekillendiğini göstermektedir. Bu nedenle dijital ebeveynlik, tek bir modelle açıklanamayacak, ilişkisel, kültürel ve gelişimsel bir denge süreci olarak ele alınmalıdır.

Görünen o ki, dijital çağda çocukların teknolojik deneyimlerini yönetmenin en etkili yolu, yasaklamaktan çok birlikte öğrenmektir. Araştırmalar, çocukların dijital dünyada kazandıkları becerilerin niteliğinin ebeveynin rehberliği, duygusal mevcudiyeti ve model davranışlarıyla doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir (Barr ve ark., 2020; Lauricella ve Cingel, 2020). Aileler, çocuklarının çevrimiçi etkinliklerine yalnızca denetleyici değil, eşlik edici bir yaklaşımla katılmalıdır. Bu yaklaşım, ebeveynin çocuğun dijital deneyimine aktif biçimde dahil olması anlamına gelir; örneğin birlikte bir eğitim videosu izlemek, çevrimiçi bir oyunu beraber oynamak ya da dijital içerikler üzerine sohbet etmek gibi. Bu tür ortak etkinlikler hem çocuğun dijital farkındalığını hem de ebeveyn-çocuk arasındaki iletişimi güçlendirir. Ayrıca çocukların izledikleri içerikleri birlikte tartışmalı, gizlilik ayarları ve veri güvenliği konularında çocuklarıyla konuşmalıdır (Kumpulainen ve ark., 2020; Stoilova ve ark., 2020). Ebeveynin dijital mevcudiyeti, çocuğun çevrimiçi güvenlik ve öz-düzenleme becerileri kadar, aile içi duygusal bağın da temelini oluşturur (McDaniel ve Radesky, 2020). Teknoloji, dikkat dağınıklığı (technoference) yaratacak biçimde kullanılmamalıdır. Aksine aile zamanı, ekranlardan arındırılmış ortak etkinliklerle dengelenmelidir (Knitter ve Zemp, 2020). Bunun yanında, çocuğun gelişim dönemine göre rehberlik tarzı değişmelidir. Bir başka deyişle, erken çocuklukta koruyucu, orta çocuklukta açıklayıcı, ergenlikte ise özerklik tanıyan bir iletişim biçimi tercih edilmelidir (Paguirigan ve Paguirigan, 2022). Bu yaklaşımlar, çocukların dijital özerkliklerini desteklerken, duygusal güvenliğin korunmasına da katkı sağlar.

Eğitimciler, psikolojik danışmanlar ve klinik uygulayıcılar, dijital teknolojileri yalnızca risk faktörü olarak değil, gelişimsel fırsat alanı olarak da değerlendirmelidir. Özellikle erken yaşlarda dijital okuryazarlık, aile içindeki sosyokültürel pratiklerle şekillendiğinden, ebeveynleri de sürece dâhil eden aile temelli dijital farkındalık programları oluşturulmalıdır (Druga ve ark., 2022; Kumpulainen ve ark., 2020). Okullarda medya ve teknoloji eğitimleri, yalnızca teknik becerilere değil, eleştirel düşünme, mahremiyet farkındalığı ve duygusal öz-düzenleme konularına da odaklanmalıdır (Stoilova ve ark., 2020). Ruh sağlığı profesyonelleri için ise, çocukların çevrimiçi davranışlarını değerlendirmek, artık klinik görüşmenin ayrılmaz bir parçası olmalıdır. Ebeveyn-çocuk ilişkilerindeki dijital çatışmalar, bağlanma ve iletişim sorunlarının yeni bir biçimi olarak ele alınmalıdır. Ayrıca, aile danışmanlığı programlarında dijital ebeveynlik becerileri (örneğin dijital empati, ortak medya planı oluşturma, sınır koyma ve modelleme) öğretilmelidir (McStay ve Rosner, 2021; Schmuck, 2021).

Dijital ebeveynlik literatürü, uzun süre risk ve kontrol ekseninde sınırlı kalmıştır (Modecki ve ark., 2022). Gelecekteki çalışmaların, ebeveynlik tarzı, kültürel değerler, sosyoekonomik sermaye ve çocuğun yaş gelişim evresi arasındaki etkileşimi çok düzeyli modellerle incelemesi önemlidir (Aseptianova ve ark., 2022; Ulferts, 2020;). Ayrıca, dijital ebeveynlik ölçekleri, teknolojik farkındalık, duygusal rehberlik ve dijital özerklik desteği gibi yeni boyutları içerecek şekilde yeniden yapılandırılmalıdır. Araştırmacılar, çocukların dijital ortamlardaki özneleşme biçimlerini incelerken yalnızca medya kullanım sıklığına değil, etkileşim kalitesine ve duygusal bağlanma örüntülerine de odaklanmalıdır (Granic ve ark., 2020). Kültürel karşılaştırmalar (örn. Dardanou ve ark., 2020; De Leyn ve ark., 2022) gelecekteki çalışmalarda çeşitlendirilerek, yerel ebeveynlik normları ile dijital uygulamalar arasındaki ilişkiler daha ayrıntılı biçimde ele alınmalıdır.

Son olarak, politika düzeyinde en önemli öncelik, dijital ebeveynliği sosyoekonomik eşitsizliklerin bir uzantısı olarak görmektir. Hutchison ve arkadaşlarının (2020) belirttiği gibi, ebeveynlerin dijital katılım biçimleri yalnızca kişisel tercihlerle değil, eğitim politikaları ve dijital sermaye düzeyiyle şekillenmektedir. Bu nedenle, düşük gelirli ve dijital becerileri sınırlı ailelere yönelik erişim ve eğitim programları geliştirilmelidir. Çocuklara yönelik yapay zekâ tabanlı oyuncaklar ve veri toplayan cihazlar konusunda, güvenlik ve etik standartlar yasal çerçevelerle desteklenmelidir (McStay ve Rosner, 2021). Aynı şekilde, çocukların kişisel verilerinin işlenmesinde şeffaflık ve onay mekanizmaları güçlendirilmelidir (Stoilova ve ark., 2020). Ulusal düzeyde geliştirilecek dijital ebeveynlik rehberleri, ailelerin teknolojiyi bilinçli, etik ve gelişimsel açıdan uygun biçimde kullanmalarını desteklemelidir.

Kaynakça

- Akter, M., Godfrey, A. J., Kropczynski, J., Lipford, H. R. ve Wisniewski, P. J. (2022). From parental control to joint family oversight: Can parents and teens manage mobile online safety and privacy as equals? *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction*, 6(CSCW1), 1-28. <https://doi.org/10.1145/3512904>
- Armstrong-Carter, E. ve Telzer, E. H. (2021). Advancing measurement and research on youths' prosocial behavior in the digital age. *Child Development Perspectives*, 15(1), 31-36. <https://doi.org/10.1111/cdep.12396>
- Aseptianova, Aziz, M. Z. A., Listini, Sri, H. ve Dewiyeti, S. (2022). Digital Parenting of Children and Adolescents in Digital Era. *Journal of Educational Research and Development*, 6(3), 450-457. <https://doi.org/10.23887/jppp.v6i3.56191>
- Aslan ve Pong, K. S. (2023). Learning in the digital age full of hedonistic cultural values among elementary school students. *Bulletin of Pedagogical Research*, 3(2), 94-102. <https://doi.org/10.51278/bpr.v3i2.515>
- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Prentice Hall.
- Barr, R., Kirkorian, H., Radesky, J., Coyne, S., Nichols, D., Blanchfield, O., Rusnak, S., Stockdale, L., Ribner, A., Durnez, J., Epstein, M., Heimann, M., Koch, F.-S., Sundqvist, A., Birberg-Thornberg, U., Konrad, C., Slussareff, M., Bus, A., Bellagamba, F. ve Fitzpatrick, C. (2020). Beyond screen time: A synergistic approach to a more comprehensive assessment of family media exposure during early childhood. *Frontiers in Psychology*, 11, 1283. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01283>
- Benedetto, L. ve Ingrassia, M. (2020). Digital parenting: Raising and protecting children in media world. L. Benedetto ve M. Ingrassia (Ed), *Parenting – Studies by an ecocultural and transactional perspective* içinde (ss. 1-21). IntechOpen. <https://doi.org/10.5772/intechopen.92579>
- Bloemen, N. ve De Coninck, D. (2020). Social media and fear of missing out in adolescents: The role of family characteristics. *Social Media Society*, 6(4), 1-11. <https://doi.org/10.1177/2056305120965517>
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Harvard University Press.
- Daoud, R., Starkey, L., Eppel, E., Vo, T. D. ve Sylvester, A. (2021). The educational value of internet use in the home for school children: A systematic review of literature. *Journal of Research on Technology in Education*, 53(4), 353-374. <https://doi.org/10.1080/15391523.2020.1783402>
- Dardanou, M., Unstad, T., Brito, R., Dias, P., Fotakopoulou, O., Sakata, Y. ve O'Connor, J. (2020). Use of touchscreen technology by 0-3-year-old children: Parents' practices and perspectives in Norway,

- Portugal and Japan. *Journal of Early Childhood Literacy*, 20(3), 551–573. <https://doi.org/10.1177/1468798420938445>
- De Leyn, T., De Wolf, R., Vanden Abeele, M. ve De Marez, L. (2022). In-between child's play and teenage pop culture: Tweens, TikTok & privacy. *Journal of Youth Studies*, 25(8), 1108–1125. <https://doi.org/10.1080/13676261.2021.1939286>
- Ding, K. ve Li, H. (2023). Digital addiction intervention for children and adolescents: A scoping review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(6), 4777. <https://doi.org/10.3390/ijerph20064777>
- Dong, C., Cao, S. ve Li, H. (2020). Young children's online learning during COVID-19 pandemic: Chinese parents' beliefs and attitudes. *Children and Youth Services Review*, 118, 105440. <https://doi.org/10.1016/j.chidyouth.2020.105440>
- Dresp-Langley B. (2020). Children's health in the digital age. *International Journal of Environmental Research And Public Health*, 17(9), 3240. <https://doi.org/10.3390/ijerph17093240>
- Druga, S., Christoph, F. L. ve Ko, A. J. (2022). Family as a third space for AI literacies: How do children and parents learn about AI together? *Proceedings of the 2022 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems* içinde (CHI '22) (Makale 225, ss. 1–17). Association for Computing Machinery. <https://doi.org/10.1145/3491102.3502031>
- Elias, N., Lemish, D., Dalyot, S. ve Floegel, D. (2021). "Where are you?" An observational exploration of parental technoference in public places in the US and Israel. *Journal of Children and Media*, 15(3), 376–388. <https://doi.org/10.1080/17482798.2020.1815228>
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. W. W. Norton & Company.
- Granic, I., Morita, H. ve Scholten, H. (2020). Beyond screen time: Identity development in the digital age. *Psychological Inquiry*, 31(3), 195–223. <https://doi.org/10.1080/1047840X.2020.1820214>
- Gugliandolo M. C., Costa, S., Kuss, D. J., Cuzzocrea, F. ve Verrastro, V. (2019). Technological addiction in adolescents: The interplay between parenting and psychological basic needs. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 18, 1389–1402. <https://doi.org/10.1007/s11469-019-00156-4>
- Gür, D. ve Türel, Y. K. (2022). Parenting in the digital age: Attitudes, controls and limitations regarding children's use of ICT. *Computers & Education*, 183, 104504. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2022.104504>
- Hammer, M., Scheiter, K. ve Stürmer, K. (2021). New technology, new role of parents: How parents' beliefs and behavior affect students' digital media self-efficacy. *Computers in Human Behavior*, 116, 106642. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106642>

- Harris, M., Andrews, K., Gonzalez, A., Prime, H. ve Atkinson, L. (2020). Technology-assisted parenting interventions for families experiencing social disadvantage: A meta-analysis. *Prevention Science*, 21, 714–727. <https://doi.org/10.1007/s11121-020-01128-0>
- Holly, L., Wong, B. L. H., van Kessel, R., Awah, I., Agrawal, A. ve Ndili, N. (2023). Optimising adolescent wellbeing in a digital age. *BMJ*, 380, e068279. <https://doi.org/10.1136/bmj-2021-068279>
- Hutchison, K., Paatsch, L. ve Cloonan, A. (2020). Reshaping home–school connections in the digital age: Challenges for teachers and parents. *E-Learning and Digital Media*, 17(2), 167–182. <https://doi.org/10.1177/2042753019899527>
- Jeffery, C. P. (2021). Parenting in the digital age: Between socio-biological and socio-technological development. *New Media & Society*, 23(5), 1045–1062. <https://doi.org/10.1177/1461444820908606>
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2017). *Family, self, and human development across cultures: Theory and applications*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315205281>
- Knitter, B. ve Zemp, M. (2020). Digital family life: A systematic review of the impact of parental smartphone use on parent–child interactions. *Digital Psychology*, 1(1), 29–41. <https://doi.org/10.24989/dp.v1i1.1809>
- Konca, A. S. (2021). *Digital technology usage of young children: Screen time and families*. *Early Childhood Education Journal*, 50, 1097–1108. <https://doi.org/10.1007/s10643-021-01245-7>
- Konok, V., Bunford, N. ve Miklósi, Á. (2020). Associations between child mobile use and digital parenting style in Hungarian families. *Journal of Children and Media*, 14(1), 91–109. <https://doi.org/10.1080/17482798.2019.1684332>
- Kowalski, R. M., Giumetti, G. W., Schroeder, A. N. ve Lattanner, M. R. (2014). Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychological Bulletin*, 140(4), 1073–1137. <https://doi.org/10.1037/a0035618>
- Kumpulainen, K., Sairanen, H. ve Nordström, A. (2020). Young children’s digital literacy practices in the sociocultural contexts of their homes. *Journal of Early Childhood Literacy*, 20(3), 472–499. <https://doi.org/10.1177/1468798420925116>
- Lauricella, A. R. ve Cingel, D. P. (2020). Parental influence on youth media use. *Journal of Child and Family Studies*, 29, 1927–1937. <https://doi.org/10.1007/s10826-020-01724-2>
- Livingstone, S. ve Blum-Ross, A. (2020). *Parenting for a digital future: How hopes and fears about technology shape children’s lives*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190874698.001.0001>

- Liu, J., Wu, L., Sun, X., Bai, X. ve Duan, C. (2023). Active parental mediation and adolescent problematic Internet use: The mediating role of parent-child relationships and hiding online behavior. *Behavioral Sciences*, 13(8), 679. <https://doi.org/10.3390/bs13080679>
- Lukavská, K., Hrabec, O., Lukavský, J., Demtrovics, Z ve Király, O. (2022). The associations of adolescent problematic internet use with parenting: A meta-analysis. *Addictive Behaviors Reports*, 135, 107423. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2022.107423>
- Martínez, I., Murgui, S., Garcia, O. F. ve Garcia, F. (2019). Parenting in the digital era: Protective and risk parenting styles for traditional bullying and cyberbullying victimization. *Computers in Human Behavior*, 90, 84–92. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2018.08.036>
- McDaniel, B. T. ve Coyne, S. M. (2016). Technology interference in the parenting of young children: Implications for mothers' perceptions of coparenting. *The Social Science Journal*, 53(4), 435–443. <https://doi.org/10.1016/j.soscij.2016.04.010>
- McDaniel, B. T. ve Radesky, J. S. (2020). Longitudinal associations between early childhood externalizing behavior, parenting stress, and child media use. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 23(6), 384–391. <https://doi.org/10.1089/cyber.2019.0478>
- McStay, A. ve Rosner, G. (2021). Emotional artificial intelligence in children's toys and devices: Ethics, governance and practical remedies. *Big Data & Society*, 1–16. <https://doi.org/10.1177/2053951721994877>
- Meoded Karabanov, G. ve Aram, D. (2024). 'Let's write a shopping list on the phone together': Parents' digital literacy activities with their preschoolers and the children's early literacy skills. *Journal of Research in Reading*, 47(3), 395–411. <https://doi.org/10.1111/1467-9817.12469>
- Modecki, K. L., Goldberg, R. E., Wisniewski, P. ve Orben, A. (2022). What is digital parenting? A systematic review of past measurement and blueprint for the future. *Perspectives on Psychological Science*, 17(6), 1673–1691. <https://doi.org/10.1177/17456916211072458>
- Morawska, A., Adina, J., Khan, A. ve Turner, K. M. T. (2025). Parental factors associated with social media use in adolescence: A systematic review. *Journal of Adolescence. Advance online publication*. <https://doi.org/10.1002/jad.70062>
- Navarro, J. L. ve Tudge, J. (2023). Technologizing Bronfenbrenner: Neo-ecological theory. *Current Psychology*, 42, 19338–19354. <https://doi.org/10.1007/s12144-022-02738-3>
- Nesi, J. ve Prinstein, M. J. (2015). Using social media for social comparison and feedback-seeking: Gender and popularity moderate associations with depressive symptoms. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 43, 1427–1438. <https://doi.org/10.1007/s10802-015-0020-0>

- Odgers, C. L. ve Jensen, M. R. (2020). Annual research review: Adolescent mental health in the digital age: Facts, fears, and future directions. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 61(3), 336–348. <https://doi.org/10.1111/jcpp.13190>
- Paguirigan, E. M. ve Paguirigan, M. J. R. (2022). Parenting in the digital age: Implications to physical, social and academic life of children in various age groups. *Jurnal Pendidikan Progresif*, 12(2), 866–880. <https://doi.org/10.23960/jpp.v12.i2.202237>
- Peñalva Vélez, A., Leiva Olivencia, J. J. ve Irazabal Zuazua, I. (2017). The role of adults in children's digital literacy. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 237, 887–892. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2017.02.124>
- Peng, D. ve Yu, Z. (2022). A literature review of digital literacy over two decades. *Education Research International*, 2022, Article 2533413. <https://doi.org/10.1155/2022/2533413>
- Piaget, J. (1952). *The origins of intelligence in children*. International Universities Press.
- Ponti, M. (2023). Screen time and preschool children: Promoting health and development in a digital world. *Paediatrics & Child Health*, 28(3), 184–192. <https://doi.org/10.1093/pch/pxac125>
- Przybylski, A. K., Murayama, K., DeHaan, C. R. ve Gladwell, V. (2013). Motivational, emotional, and behavioral correlates of fear of missing out. *Computers in Human Behavior*, 29(4), 1841–1848. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2013.02.014>
- Ren, W. ve Zhu, Y. (2022). Parental mediation of adolescents' Internet use: A scoping review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(7), 4080. <https://doi.org/10.3390/ijerph19074080>
- Ryan, R. M. ve Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68–78. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68>
- Schmuck, D. (2021). Following social media influencers in early adolescence: Fear of missing out, social well-being and supportive communication with parents. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 26(5), 245–264. <https://doi.org/10.1093/jcmc/zmab008>
- Steinfeld, N. (2021). Parental mediation of adolescent Internet use: Combining strategies to promote awareness, autonomy and self-regulation in preparing youth for life on the web. *Education and Information Technologies*, 26, 1897–1920. <https://doi.org/10.1007/s10639-020-10342-w>
- Stoilova, M., Livingstone, S. ve Nandagiri, R. (2020). Digital by default: Children's capacity to understand and manage online data and privacy. *Media and Communication*, 8(4), 197–207. <https://doi.org/10.17645/mac.v8i4.3407>

- Twenge, J. M. ve Campbell, W. K. (2019). Media use is linked to lower psychological well-being: Evidence from three datasets. *Psychiatr Quartely*, 90(2), 311-332. <https://doi.org/10.1007/s11126-019-09630-7>
- Ulferts, H. (2020). *Why parenting matters for children in the 21st century: An evidence-based framework for understanding parenting and its impact on child development* (OECD Education Working Papers No. 222). OECD Publishing. <https://dx.doi.org/10.1787/129a1a59-en>
- Wong, R. S., Tung, K. T. S., Rao, N., Leung, C., Hui, A. N. N., Tso, W. W. Y., Fu, K.-W., Jiang, F., Zhao, J. ve Ip, P. (2020). Parent technology use, parent-child interaction, child screen time, and child psychosocial problems among disadvantaged families. *The Journal of Pediatrics*, 226, 258–265. <https://doi.org/10.1016/j.jpeds.2020.07.006>
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.

AI, Reciprocity, and Learning: A Social Exchange Theory Approach

Dr. Öğr. Üyesi Zehra ALLAHVERDİ

Social Sciences University of Ankara Faculty of Social Sciences Department of Psychology

Abstract

Recent years have shown an increase and excessive daily use of artificial intelligence (AI) systems such as ChatGPT and LeChat for multiple purposes. With the increased use, much has changed, including but not limited to communication, cognition, and education. This paper utilized the Social Exchange Theory (SET) as a conceptual lens. The theory was specifically selected since it emphasizes reciprocity, interdependence, and mutual benefit which rise to the forefront with AI use. Through the social exchange theory and its framework, one can understand how users negotiate dependence and autonomy when engaging with AI. The use of AI is different from human exchanges since it is asymmetrical and it lack emotion, obligation, and genuine reciprocity. These issues raise both ethical and cognitive concerns. Within educational settings, this asymmetric interaction impacts students' critical thinking, metacognitive engagement, and self-regulated learning. While AI does have the potential to enhance learning efficiency such as providing personalized feedback, it can often be used in a detrimental manner rather than fostering growth. Inappropriate use has been related to reduced neural engagement, due to heavy reliance on AI systems creating an environment of cognitive passivity and dependence. This leads to a shift in the exchange between AI and human to dependence rather than interdependence. Therefore, questions on what constitutes effort has been raised by many experts in the field. This is where educators have an important role of modeling the proper use of AI and teaching how these systems can be used to foster metacognitive skills and critical thinking if used in a balanced manner. Ultimately, this paper argues that a sustainable educational future requires reconfiguring social exchange dynamics to preserve human agency, creativity, and ethical responsibility in an AI-mediated world.

Keywords: Artificial Intelligence, Social Exchange Theory, Critical Thinking, Education, Learning

AI, Reciprocity, and Learning: A Social Exchange Theory Approach

In recent years, there has been a tremendous increase in the use of artificial intelligence (AI). This increased use is evidenced in numerous domains of which education stands out. Artificial intelligence systems such as ChatGPT and LeChat utilize what is known as natural language processing (NLP), deep learning, and machine learning. It has transformed how individuals interact with these intelligences, including both educators and students (Patil et al., 2024; Perconti & Plebe, 2020). What differentiates these models from previous ones is its human-like mentoring experiences and its ability to utilize textual data, simplifying its process (Strowel, 2023).

With the increased use of digital technology such as social media and artificial intelligence, researchers have mentioned how these platforms provide a collective intelligence, while also leading to an increase in groupthink and confirmation bias (Levine & Cusak, 2020). However, within the context of AI, these issues are multiplied and exacerbated, preventing the use of critical thinking skills. Tornberg (2018) discusses how people on social media create a “filter bubble” and generally send and share information with people who similarly have the same perspective, creating “echo chambers”. Thus, not many people in the same group question these videos, but rather each person in the group further polarizes the other group members in their perspective. This polarization can either be ideological or affective. Thus, unfortunately, due to the design and structure of the platforms, the algorithms, and the structure of the social networks influence, public opinion can be easily influenced. This is similarly or even more so true with AI systems such as ChatGPT.

The issue faced by many is the difficulties faced in verifying the accuracy of the data since the rapid rise of AI systems have provided very little time for the consideration of important ethical questions. Spennemann (2023) argues that inaccuracies often arise from overreliance on sources like Wikipedia. Since the data is extracted from online platforms, without regard to accuracy, it often makes mistakes, which it acknowledges but consistently repeats (Li et al., 2024). If used uncritically, AI may replace reflective evaluation with passive acceptance. Fabio et al. (2025) caution that such patterns can perpetuate cognitive biases and reinforce prejudices. Moreover, AI’s growing presence has “polluted” the Internet, making it increasingly difficult to extract reliable knowledge, with concerns that cleaning digital spaces may be extremely expensive.

Recent academic discussions have focused on establishing ethical guidelines for AI use, emphasizing the importance of transparency and ethical responsibility in employing these platforms. New findings reveal that tools like ChatGPT are beginning to influence how we speak, the vocabulary we use, and even how we interact with others (Parker, 2025). These systems have changed how we communicate with others, emphasizing certain words, and using some words “up to 51 percent more” compared to previous years (Parker, 2025). Aside from vocabulary, the tone of speech is changing as well, moving away from emotional expression toward more structured and formal communication. Therefore, if one writes a piece that is not as vibrant or high in emotional tone, the systems can “detect AI generated content” when there is none. Additionally, since the excessive use of words generated by AI has begun to be used daily, writing content using this vocabulary further leads to a mistaken “AI generated content” tag that is incorrect.

This profuse use has dispersed into each area of our lives that many people have begun using it to create grocery lists, meal-prep, emails, etc. Therefore, suspicion about AI-generated content has been increasing, especially regarding emails. The main feeling of many is the lack of emotions or the disconnect seen in emails even if the tone is more positive and open. These findings reveal the increasing need of individuals for genuine contact, one that is human (Parker, 2025). Additionally,

Parker (2025) notes that one study “revealed that AI doesn’t just prefer Standard American English; it actively flattens other dialects in ways that can demean their speakers.”

While there is no disagreement in its widespread use, many questions regarding its ethical use, its impact on cognition, and its impact on the broader educational system arise. To understand these evolving dynamics, Social Exchange Theory provides a useful lens for exploring how human and AI interactions deviate from traditional social exchanges.

Social Exchange Theory

Social exchange theory, often utilized in psychology, economics, and organizational behavior, is a theory that can be widely implemented with a myriad of areas of research. Overall, the social exchange theory is one of the most prominently used paradigms with organizational behavior (Cropanzano & Mitchell, 2005) and has mainly been used to examine workplace relationships (Shore et al., 2004). The field of social exchange theory and its “core ideas...have yet to be adequately articulated or integrated” (Ahmad et al., 2023, p.2). Since the world has become a small village with the introduction of the Internet, many theories previously implemented within the economics and business sector can now be applied to social media platforms (Dur & Elsig, 2011) and more recently to artificial intelligence (AI). However, this type of research is still at its infancy. As digital systems increasingly mediate social and professional life, its application can extend to human and AI interactions, where exchange processes also involve costs, benefits, and expectations of reciprocity.

Although exchange theory was initially of limited scope with its focus on economic exchanges, Homans (1958) added social behavior as an exchange, thus broadening the theory. This conceptual expansion makes it particularly relevant for analyzing modern human, machine interactions, where ‘social’ behavior is simulated through artificial agents. Ahmad et al. (2023) uses the words “flexibility” and “variety” to explain the broad depth of the social exchange theory.

According to the social exchange theory, individuals participate in social interactions with the anticipation of receiving rewards and reducing costs, thus, obligations are generated. In other words, the interactions are interdependent and dependent on the behavior and actions of others (Blau, 1964; Gouldner, 1960; Molm, 1994). Cropanzano and Mitchell (2005) discuss how there are “three postures to another person”, which are defined as follows: “(a) independence (outcomes are based entirely on one’s solo effort), (b) dependence (outcomes are based entirely on the other’s effort), and (c) interdependence (outcomes are based on a combination of parties’ effort)” (p.876). With the human-like mentoring experiences utilizing AI, questions of which posture applies arises.

For social exchange to occur, one needs be in an interdependent relationship since the theory is applied bidirectionally, involving reciprocal exchange. Cooperation is supported (Molm, 1994). The interactions among the actors become a self-reinforcing cycle, since each person’s actions depends on what they have received from the other individual. However, since AI is not human, it is possible for

individuals to prefer dependence rather than interdependence. This is where the lines are blurred and the role of individuals in creating their own creative content and their use of critical thinking is questioned. According to the theory, the exchanges that occur, whether it is beneficial or harmful, dictate what future exchanges will look like. For future relationships to continue, the exchange should result in equivalent benefit for each party, however, with the rise of AI, the benefit is only provided to one party, thus changing the conditions of what is considered balance according to the theory.

Within the social exchange theory, Foa and Foa (1980) discuss different types of exchange that can take place between individuals. These are as follows: status, information, love, money, goods, and services. Social exchange theory focuses on “self-interest” (Lawler & Thye, 1999). Therefore, if there is a possibility to receive more or gain more, it is possible for people to resist exchange according to resistance theory (Lawler & Thye, 1999). The goal is to feel excitement or joy as an outcome of the exchange. The person within an exchange context aims to feel positively. This is why much is considered to reduce negative emotions. If the view is negative towards a posture of dependence on AI, this will necessitate individuals to move towards an interdependence posture. Thus, an individual can prevent themselves from asking AI to generate a complete report or project according to the resistance theory if dependence is considered an unethical use.

Lawler and Thye (1999) discuss in detail the incorporation of emotions into the exchange theory. It is not always easy to control our emotions since they can be fleeting or short-lived. The social exchange theory can be divided up into the context where the exchange occurs, the exchange process, and the outcomes of the exchange. Once we bring in emotions into the exchange theory and remove it from being examined cut and dry, culture too becomes an influential force. Depending on a person’s culture, our understanding of how an exchange should take place, and the norms that should be abided by can change. The norms of a society can influence the pressure of “expecting” a reciprocal response, giving an idea of how people should behave. Depending on the context of the exchange, different forms of exchange rules and guides, further influenced by culture, guide the types of exchange and the resulting outcome of the exchange (Cropanzano & Mitchell, 2005). This includes reciprocity which is a much-researched area with the social exchange theory (Gouldner, 1960). Reciprocity which can change due to changing cultural norms is also true for moral norms (Wang et al., 2003). For instance, our understanding of morality and what is considered discriminatory has changed compared to the 1930s. The social situation influences individual behavior, expectations, and thus exchanges (Meeker, 1971). The emergence of AI and its proliferated use bring forth a very nuanced perspective, require a re-evaluation of the original theory. Specifically, it challenges the idea of mutual obligation, as AI systems engage in exchanges without genuine reciprocity, emotion, or awareness. Therefore, if the norm or the culture is to use AI to generate content, it can be considered “moral”, if however, a posture of dependence is considered inappropriate culturally, it can be considered unethical.

Researchers have further examined individual differences, examining if individuals are high or low in exchange orientation. Murstein et al. (1977) refer to these concepts. This nuance is evidenced in researchers indicating differences on individual level based. The existing literature categorizes individuals as either having a high exchange orientation or low exchange orientation. The author argues that orientation of exchange can vary from high to low. Instead of viewing it as two separate categories, looking at it as a spectrum and placing high and low on the two ends of the continuum could increase its validity in assessing individual differences. Although, the absence of a “face” and the ease of hiding behind a screen can influence reciprocity, individual orientation can change. Future research should explore if individual differences in exchange orientation is further related to the frequency or type of AI use.

While using AI generated content for grocery lists and emails is a more confined use, many have begun to see a similar dynamic within educational contexts, with an increased use of AI systems such as ChaptGPT and LeChat. These systems have become new “exchange patterns”. Within the framework of social exchange theory, the relationship between students and AI can be understood as an evolving form of digital reciprocity: learners contribute input (questions, prompts, and data) and, in return, receive feedback, guidance, and information. However, unlike traditional human exchanges, the reciprocity here is unbalanced, AI systems do not experience obligation or emotion.

This asymmetry redefines the role of effort, reward, and dependence in learning. Students may lean toward dependence rather than interdependence (Cropanzano & Mitchell, 2005), and may seek efficiency over cognitive engagement. Therefore, due to the ease of using AI and the cultural shift, it can impact how critical thinking and metacognition are exercised in educational settings. Since AI use can complete the reflective and evaluative work necessary in educational contexts, the “cost” of effort is reduced but the “reward” of meaningful understanding is reduced, creating an unbalanced relationship according to the social exchange theory.

AI and Education

When used appropriately, AI tools have the potential to enhance learning by creating experiences in education that is immersive in nature. Some of the topics covered by educational psychologists and researchers such as self-regulation, critical thinking, and metacognition, which are all examples of fundamental learning are now re-assessed with the advent of AI. This is supported by Sardi et al. (2025) who argue that such tools can support the development of key competencies like self-regulated learning and critical thinking, which they identify as “two essential competencies in the digital era” (p. 94). Self-regulated learning is defined as “students’ ability to set goals and regulate their cognition, motivation, and behavior to achieve them” (Sardi et al., 2025, p. 95). Self-regulation is extremely valuable during this time since the constant use of technology and its widespread use brings it to the forefront of high achievement. To avoid detrimental effects, AI programs are now coming up with their own ways to support learning such as the “study mode” provided by ChatGPT. The emergence of a

variety of AI programs with different aims of use has amplified the need for educators to guide responsible AI use. If used properly AI technologies can provide personalized feedback, interactive guidance, and in the process enhance one's metacognitive processes. Metacognition, often described as thinking about thinking or cognition about cognition, plays a crucial role in helping learners monitor and direct their own learning (Flavell, 1979).

A systematic review by Sardi et al. (2025) revealed that although the impact of AI on self-regulated learnings was predominantly positive, with some referenced neutral effects, its influence on critical thinking was more complex and nuanced. Critical thinking is defined as "reflective thinking, where an individual evaluates several statements and, after reflection, reaches a conclusion" (Chaparro-Banegas et al., 2024, p. 1). Over the years debates have emerged about critical thinking with some experts believing it to be an individual disposition and other experts believing critical thinking to be a set of skills (Myrzatayeva et al., 2023). These perspectives varied depending on differing theoretical perspectives. Moreover, there is disagreement among researchers on whether critical thinking is domain-specific or a generalizable skill applicable across multiple disciplines (Ennis & Weir, 1985; Halpern, 1998). Critical thinking is a concept that is investigated with many other constructs such as motivation (Facione, 1989). However, with the excessive use of AI, alongside many other ongoing discourses in the field, studying critical thinking becomes even more important further complicating existing debates (Chaparro-Banegas et al., 2024). Since the integration of AI and its challenges within educational contexts has increased, additional concerns on how to better foster critical thinking is introduced.

Researchers have examined the contexts in which students engage, aiming to understand underlying cognitive processes that assist in both the acquisition and the application of knowledge (Almeida & Rodrigues Franco, 2011). Self-regulated has been shown to possible benefit from AI use, however, critical thinking seems to be more susceptible to negative impacts (Sardi et al., 2025). Increasing reliance on AI, such as students uploading assignments and projects to AI tools without independently engaging in the problem-solving process, may hinder the development of critical thinking skills.

However, AI can support academic advancement as well. To ensure that students receive the maximum benefit, educators need to provide both guidance and scaffolding to students. Thus, they play a critical role in providing feedback that will help learners both monitor and evaluate their own progress (Brown & Palincsar, 2018). AI is able to assist teachers and educators who taken on this role by providing guided feedback. In other words, educators can provide instructional support that is complemented by AI tools. This is because AI can enable cognitive offloading, helping with working memory, similar to how calculators support mathematical operations. However, if misused, it can be associated with "decreased internal cognitive engagement", potentially limiting the development of metacognitive and critical thinking skills (Fan et al., 2024, p.4; Risko & Gilbert, 2016).

Many universities world-wide are now trying to tackle the issue of cognitive effort avoidance by university students. This widespread problematic behavior underscores the need to raise awareness about the potential harms of overreliance on AI use. Students and learners need to be taught how to properly use AI. Similar to it being near impossible to ask students to not use a calculator, this new era highlights how AI is here to stay. For example, Walter (2005) highlights the "superior capabilities" of ChatGPT, citing a case in which a patient, after five years of unsuccessful consultations with doctors and specialists for jaw pain, ultimately found a solution through the use of the tool.

Research on AI's educational impact remains mixed, with some studies highlighting benefits and others referring to its drawbacks. When used appropriately, AI can enhance the efficiency, quality, and effectiveness of learning environments (Chen et al., 2020). For instance, educators and teachers can apply AI in an innovative manner, asking students to first complete the assignments independently before uploading the assignment to chatbots, thus preventing students from getting direct answers. Uploading the assignment after using one's problem solving and critical thinking utilizing one's self-regulation and metacognition can allow for targeted feedback, thus fostering growth.

The use of AI tools must be planned in a strategic manner by educators, and their implementation requires careful evaluation by educational psychologists to assess their impact on key variables within the learning environment. Research has begun to investigate the cognitive implications of AI-supported learning. For instance, Kosmyna et al. (2025) compared learners' task performance across three conditions: using only their brains, using a search engine, and using large language models (LLMs). Participants' brain activity was monitored using electroencephalography (EEG) over a four-month period. In the final session, participants switched methods, those who initially used LLMs were expected to complete tasks without any technological assistance, while those who had relied solely on their cognitive abilities were allowed to use LLMs. Essays were evaluated both by human teachers and AI to ensure impartiality in scoring. The results indicated a reduction in neural connectivity when external support from LLMs was used. This condition resulted in the lowest levels of brain activation. Participants in the "brain only" group demonstrated the highest sense of authorship, while those in the LLM group showed the least. Interestingly, participants who used LLMs had the greatest difficulty recalling or quoting from their own essays. While LLM use produced the highest linguistic quality and performance scores, it was associated with the lowest levels of neural activity and personal ownership. When challenges were encountered, tools and programs such as ChatGPT and LeChat supported linguistic tasks and organized/structured arguments in a more cohesive manner (Kosmyna et al., 2025). However, although AI use can enhance the quality of the output, it results in reduced cognitive engagement, thus highlighting a central concern within social exchange theory, one of increased dependence on AI. Further research is needed, as some scholars argue that AI use may not necessarily lead to "cognitive debt." The familiarization effect that occurs through active brain engagement suggests that if participants in the large language model (LLM) group were given multiple sessions

involving cognitive effort, neural activity might eventually match or surpass that of a control group working without AI assistance.

Strategic processing involves goal-setting and metacognitive awareness, planning, considering alternatives, making choices, and ultimately achieving the desired outcome. Metacognitive strategies which are core to self-regulated learning are essential to ensure effective learning (Zimmerman, 2008). Factors influencing metacognitive skills include task complexity, inadequate metacognitive strategies, and low achievement motivation (Fan et al., 2024, p. 4), making it a skill that needs to be directly assessed with AI usage. Therefore, designing activities with the appropriate level of challenge is critical to fostering metacognitive development and more research in this area is necessary. Given the widespread adoption of AI chatbots like ChatGPT and LeChat, it is crucial to examine their impact on both the design and implementation of learning environments. Proper integration of these tools can boost motivation, creativity, and engagement, establishing a foundation for meaningful student development. This requires creating learning spaces that stimulate problem-solving, decision-making, and creativity skills by employing AI innovations and technologies (Chaparro-Banegas et al., 2024).

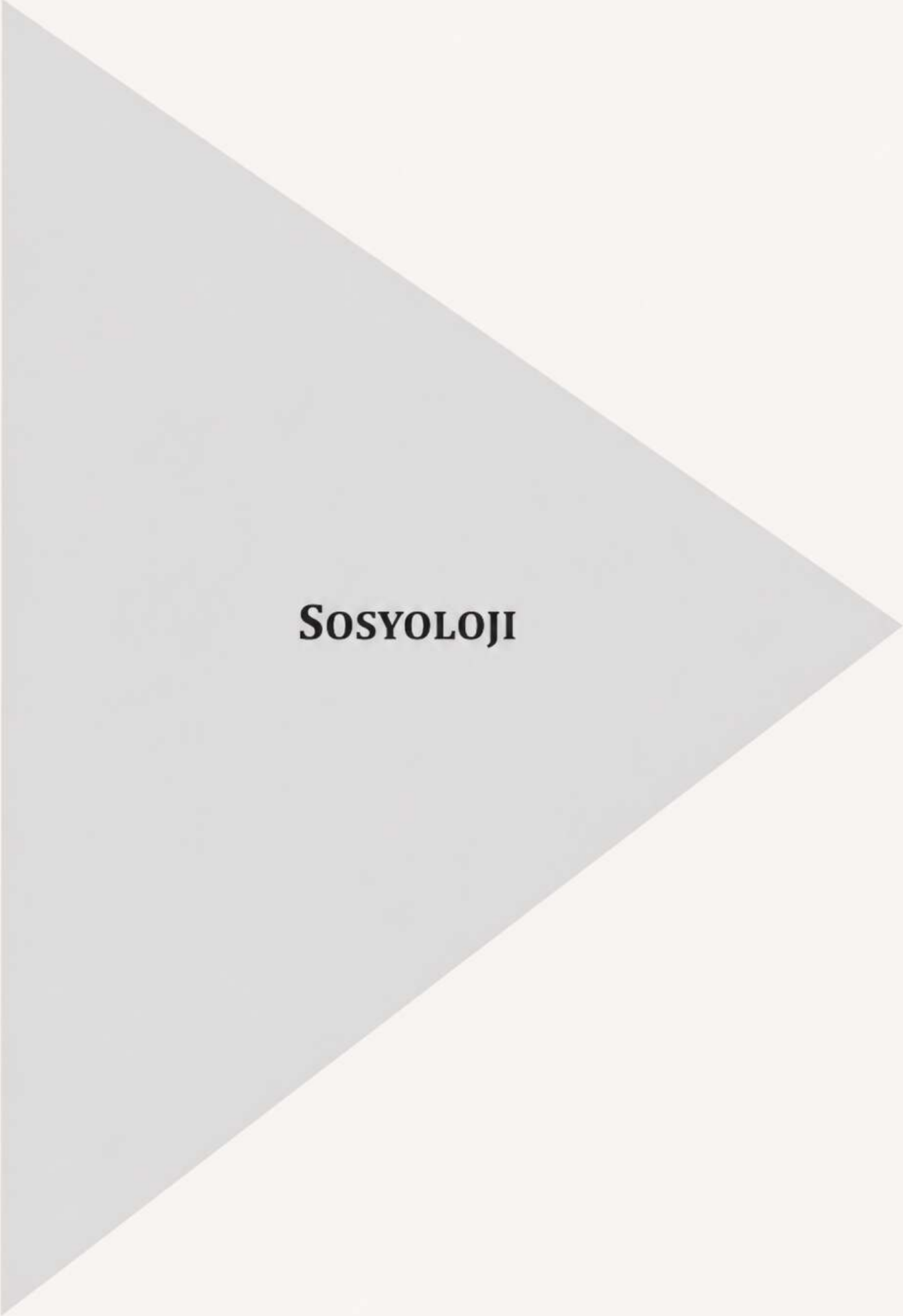
In conclusion, AI technologies offer both opportunities and challenges in educational settings. From a social exchange perspective, the balance between cognitive effort and technological assistance determines whether the human and AI relationship remains mutually beneficial or moves toward dependence. When implemented thoughtfully, they can enhance self-regulated learning, provide personalized guidance, and support metacognitive development. However, overreliance on AI may undermine critical thinking and reflective engagement if students fail to interact actively with content. Future research should continue to explore strategies for integrating AI in ways that maximize learning benefits while minimizing cognitive and ethical risks.

References

- Almeida, L.S. & Rodrigues Franco, A.H. (2011). Critical thinking: Its relevance for education in a shifting society. *Revista de Psicologia*, 29(1), 175-195.
- Baidoo-Anu, D., & Ansah, L. O. (2023). Education in the era of generative artificial intelligence (AI): Understanding the potential benefits of ChatGPT in promoting teaching and learning. *Journal of AI*, 7(1), 52–62.
- Brown, A. L., & Palincsar, A. S. (2018). *Guided, cooperative learning and individual knowledge acquisition*. Routledge.
- Chaparro-Banegas, N., Mas-Tur, A. & Roig-Tierno, N. (2024) Challenging critical thinking in education: New paradigms of artificial intelligence, *Cogent Education*, 11(1), 2437899, <https://doi.org/10.1080/2331186X.2024.2437899>
- Fabio, R.A., Plebe, A., & Suriano, R. (2025). AI-based chatbot interactions and critical thinking skills: An exploratory study. *Current Psychology*, 44, 8082-8095.
- Fan, Y., Tang, L., Le, H., Shen, K., Tan, S., Zhao, Y., Shen, Y., Li, X., Gasevic, D. (2024). Beware of metacognitive laziness: Effects of generative artificial intelligence on learning motivation, processes, and performance. *British Journal of Educational Technology*, 56(2), 489-530.
- Flavell, J. H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive–developmental inquiry. *American psychologist*, 34(10), 906–911.
- Hong, W. C. H. (2023). The impact of ChatGPT on foreign language teaching and learning: Opportunities in education and research. *Journal of Educational Technology and Innovation*, 5(1). <https://doi.org/10.61414/jeti.v5i1.103>
- Li, B., Wang, C., Bonk, C. J., & Kou, X. (2024). Exploring inventions in self-directed language learning with generative AI: Implementations and perspectives of YouTube Content Creators. *TechTrends*, 68, 803-819.
- Patil, D. D., Dhotre, D. R., Gawande, G. S., Mate, D. S., Shelke, M. V., & Bhoje, T. S. (2024). Transformative trends in generative ai: Harnessing large language models for natural language understanding and generation. *International Journal of Intelligent Systems and Applications in Engineering*, 12(4), 309–319.
- Perconti, P., & Plebe, A. (2020). Deep learning and cognitive science. *Cognition*, 203, 104365. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2020.104365>.
- Risko, E. F. & Gilbert, S. J. (2016). Cognitive offloading. *Trends in Cognitive Sciences*, 20(9), 676–688.

- Sardi, J., Darmansyah, Candra, O., Yuliana, D.F., Habibullah, Putra Yanto, D.T., & Eliza, F. (2025). How generative AI influences students' self-regulated learning and critical thinking skills? A systematic review. *International Journal of Engineering Pedagogy*, 15(1), 94–108.
- Spennemann, D. H. R. (2023). ChatGPT and the generation of digitally born knowledge: How does a generative AI language model interpret cultural heritage values? *Knowledge*, 3, 480–512.
- Strowel, A. (2023). ChatGPT and generative AI tools: Theft of intellectual labor? *IIC-International Review of Intellectual Property and Competition Law*, 54(4), 491–494.
- Shore, L. M., Tetrick, L. E., Taylor, M. S., Coyle-Shapiro, J., Liden, R. C., & McLean-Parks, J. (2004). The employee-organization relationship: A timely concept in a period of transition. In J. J. Martocchio (Ed.), *Research in personnel and human resources management* (Vol. 23, pp. 291–370). Elsevier.
- Dur, A., & Elsig, M. (2011). The principal-agent approach to trade policy-making: An empirical assessment. *Review of International Organizations*, 6(1), 1-22.
- Homans, G. C. (1958). Social behavior as exchange. *American Journal of Sociology*, 63(6), 597–606.
- Ahmad, R., Nawaz, M.R., Ishaq, M.I., Khan, M.M., & Ashraf, H.A. (2023). Social exchange theory: Systematic review and future directions. *Frontiers in Psychology*, 13, 1015921. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.1015921>
- Blau, P.M. 1964. *Exchange and power in social life*. John Wiley
- Molm, L. D. 1994. Dependence and risk: Transforming the structure of social exchange. *Social Psychology Quarterly*, 57(3), 163-176.
- Gouldner, A. W. (1960). The norm of reciprocity: a preliminary statement. *American Sociology Review*, 25(2), 161–178.
- Wang, D., Tsui, A. S., Zhang, Y., and Ma, L. (2003). Employment relationships and firm performance: evidence from an emerging economy. *Journal of Organizational Behavior*, 24(5), 511-535.
- Meeker, B. F. (1971). Decisions and exchange. *American Sociology Review*, 36(3), 485–495.
- Murstein, B. I., Cerreto, M., and Mac Donald, M. G. (1977). A theory and investigation of the effect of exchange orientation on marriage and friendship. *Journal of Marriage and Family*, 39(3), 543–548.
- Foa, U. G., & Foa, E. B. (1980). Resource theory: Interpersonal behavior as exchange. In K. J. Gergen, M. S. Greenberg, & R. H. Willis (Eds.), *Social exchange: Advances in theory and research*. Plenum.
- Lawler, E.J., & Thye, S.R. (1999). Bringing emotions into social exchange theory. *Annual Review of Sociology*, 25, 217-244.

- Levine, T. R., & Cusak, J. P. (2020). Groupthink, social media, and the wisdom of crowds. *Social Science Computer Review*, 38(1), 80-92.
- Tornberg, P. (2018). Echo chambers and viral misinformation: Modeling fake news as complex contagion. *PLOS ONE*, 13(9), e0158398. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0203958>
- Cropanzano, R., & Mitchell, M.S. (2005). Social exchange theory: An interdisciplinary review. *Journal of Management*, 31(6), 874-900.
- Parker, S. (2025, September 19). *You sound like ChatGPT*. The Verge. <https://www.theverge.com/openai/686748/chatgpt-linguistic-impact-common-word-usage>
- Myrzatayeva, G., Almetov, N., & Tazhmukhanova, N. (2023). Systematic training of future teachers for developing critical thinking of schools pupils in Kazakhstan. *Cogent Education*, 10(2). <https://doi.org/10.1080/2331186X.2023.2202103>
- Ennis, R. H., & Weir, E. E. (1985). *The Ennis-Weir critical thinking essay test: An instrument for teaching and testing*. Midwest Publications.
- Halpern, D. F. (1998). Teaching critical thinking for transfer across domains: Disposition, skills, structure training, and metacognitive monitoring. *The American Psychologist*, 53(4), 449-455.
- Facione, P. A. (1989). *A Critical Thinking Bibliography with Emphasis on Assessment*. California Academic Press.
- Chen, L., Chen, P. and Lin, Z. (2020) Artificial Intelligence in Education: A Review. *IEEE Access*, 8, 75264-75278. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2020.2988510>
- Kosmyna, N., Hauptmann, E., Tong Yuan, Y., Situ, J., Liao, X.H., Beresnitzky, A.V., Braunstein, I., & Maes, P. (2025). *Your brain on ChatGPT: Accumulation of cognitive debt when using an AI assistant for essay writing task*. [Preprint]. <https://www.media.mit.edu/projects/your-brain-on-chatgpt/publications/>
- Zimmerman, B. J. (2008). Investigating self-regulation and motivation: Historical background, methodological developments, and future prospects. *American educational research journal*, 45(1), 166-183.

SOSYOLOJI

Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor: Fiziksel Sanat Eserinden Dijital Sanata

Doç. Dr. Tuba DUMAN

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

Özet

Bu çalışma, sanatın tarihsel dönüşümünü dijitalleşme bağlamında ele almaktadır. Başlıkta kullanılan “katı olan her şey buharlaşıyor” ifadesi, ilk olarak Karl Marx ve Friedrich Engels’in Komünist Manifesto’da kapitalizmin geleneksel toplumsal yapıları çözündürücü etkisini tanımlamak için kullanılmış, daha sonra Marshall Berman tarafından modernliğin kültürel ve estetik boyutlarını açıklamak üzere genişletilmiştir. Bu çerçevede çalışma, modernitenin katı estetik anlayışından postmodernitenin çoğulcu, parçalı ve akışkan dünyasına geçişi; çoklu kimlikleri, farklı sesleri ve bireysel deneyimleri görünür kılan yeni sanat biçimlerinin ortaya çıkışını ve sanatın üretim, paylaşım ve dolaşım biçimlerinin dönüşümünü incelemektedir.

Fotoğraf ve video teknolojileriyle başlayan teknik dönüşüm ve Benjamin’in ifadesiyle sanat eserinin “aurasının” zayıflaması, dijital çağda çok daha belirgin bir hâl almıştır. Dijital çağda sanat, fiziksel maddeselliğinden sıyrılarak sayısal bir varlığa dönüşmüştür; böylece “sanat eseri” kavramı yeniden tanımlanmıştır. Sanatçılar eserlerini dijital platformlarda üretmekte ve sergilemekte; artırılmış gerçeklik (AR) ve sanal gerçeklik (VR) uygulamaları izleyiciyi etkileşimli ve çok katmanlı deneyimlere dâhil etmektedir. Bu dönüşüm, mülkiyet ve özgünlük tartışmalarını da derinleştirmektedir. Dijital dosyaların kolayca çoğaltılabilmesi, eserin “sahibi kimdir” ve “orijinal olan nedir” sorularını gündeme getirirken, blockchain ve NFT teknolojileri bu belirsizlikleri çözmeye yönelik yeni bir dijital mülkiyet düzeni önermektedir.

Sanatın dijital ortamlarda üretilmesi, dolaşıma girmesi ve çeşitli ticarileşmiş yüzeylere aktarılması; yüksek sanat ile popüler kültür arasındaki sınırların erimesine ve sanatın epistemolojik temelinde köklü bir dönüşüme işaret etmektedir. Bu süreç, sanatın geleneksel anlam ve değerini aşındırırken aynı zamanda onu daha geniş kitleler için erişilebilir, ifade edici ve kimlik kurucu bir alan haline getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital sanat, Modernite, Postmodernizm, Marshall Berman, Sanat sosyolojisi

GİRİŞ

“Katı olan her şey buharlaşıyor” ifadesi, ilk olarak Karl Marx ve Friedrich Engels’in (1848/2012) Komünist Manifesto’sunda kapitalist modernitenin dönüştürücü ve çözündürücü gücünü betimlemek için kullanılmış ve insanlık tarihinin geleneksel, durağan, katı toplumsal yapılarını hızla eriten tarihsel dönüşümü anlatmıştır. Marx ve Engels’e göre kapitalist üretim tarzı, kendinden önceki bütün toplumsal örgütlenme biçimlerini çözerek onları akışkan, değişken ve sürekli yeniden üretilen ilişkilere

dönüştürür; aileden dine, otoriteden zanaata kadar bütün değer sistemlerinin altı boşalır, maddi dünyayı ayakta tutan “katı” anlam rejimleri yerini belirsiz bir akışkanlığa bırakır. Her şey metalaşır, piyasa değerine indirgenir, alınır, satılır hale gelir. Değerlerin kaybı krizin temelindedir. (Berman, 1988) Piyasa ve kar kaygısıyla her şey değişiyor, değerler değişir, anlamlar erir, her şey fiyata indirgenir. (Seal, 2018). Bu kapitalist dünya, Marx ve Engels’in deyişiyle, her şeyin karşısına gebe olduğu bir dünyadır (Marx ve Engels, 1848/2012).

Bu çalışma, Berman’ın (1988) Katı olan her şey buharlaşıyor isimli eserindeki, modernite analizini, dijital çağ ile buluşturarak, sanatın maddi dünyadan sanal, akışkan ve çoğul bir estetik düzleme nasıl buharlaştığını incelemektedir. Dijital teknolojiler, sadece sanat eserinin üretim biçimlerini değil, aynı zamanda eser kavramının ontolojik temellerini de dönüştürmüş; fiziksel, mekâna bağlı, tekil ve otoriter sanat anlayışını aşındırarak yeni bir estetik rejim ortaya çıkarmıştır. Seth’e göre, Karl Marx’tan Marshall Berman’a uzanan bir düşünce çizgisi üzerinde Berman, modernizmi, sadece kapitalizm üzerinden olmayan bir odakla anlatmaktadır Dolayısıyla Berman modernizmi eleştirirken, imkanlarını da açıklamakta, alternatif, postkolonyal bir modernite okuması yapmaktadır (Seth, 2012). Marshall Berman (1988), modernlik deneyimi için bütüncül bir tanım önerir. Modernlik, ona göre, hem yaratıcı hem yıkıcı, hem özgürleştirici hem de tedirgin edici bir süreçtir. Modern insan kendisini, sürekli değişen mekânlarda, hızlanan zamanlarda ve parçalanmış kimliklerde bulur. Modernizmle beraber, sınırların kalkması, hem özgürlük, yaratıcılık imkanları doğurur. Bunun yanında kayıp ve kaosa neden olur. Bu nedenle modernlik, hem maddi hem de kültürel düzeyde eriyen, çözülmeye uğrayan, akışkanlaşan bir dünya demektir.

Sanat da bu çözülmenin en net görüldüğü alanlardan biridir; modern sanat geleneksel biçimlerinden koparak, kişinin iç dünyasını, kırılganlığını, yabancılaşmasını ve parçalanmış kimliğini anlatan bir dile dönüşür. Bunun yanında günümüz dijital teknolojileri sanat üretimini de etkilemiş, fiziksel sanat eserlerinin yanında dijital eserler, video ve görüntü teknolojisiyle oluşturulmuş, ya da zenginleştirilmiş eserler de dikkat çekmekte, sanatsal anlamda ve sanat piyasasında değer kazanmaya başlamıştır.

Çalışmamızdaki temel sav, kapitalizm, modernizm ve postmodernizmle birlikte, anlamın, değerlerin ve sınırların belirsizleştirdiği, bu zeminde sanatın ve anlamın da buharlaştığı, ancak bütün bu dönüşüm Berman’ın (1988) bakış açısıyla okunduğunda, olumlu bir yaratıcılığa, derinliğe ve yeniliğe de imkân sağladığıdır. Yine iddiamız, bu durumun aynı zamanda ciddi bir yıkım ve anlamsızlık tehlikesi içerdiği ve bu süreçte, sanatta, yeni anlam ve biçim imkanları açılırken, diğer yandan sanatın biçimi ve anlamının da buharlaştığıdır.

Berman’a (1988) göre 20.yy. modernizminin, postmodernlikle benzerlikleri, ya da postmodernizmi hazırlayan özellikleri dikkat çekmektedir. Öncelikle modernizm özgürleşme ve ilerleme gibi değişim imkanlarına dair bir umut sunmuştur. Ancak modernizm çelişkilerle dolu olması, bu devrimci, karakterinin yanında muhafazakar yapısı, dikkat çeker. Modernizm, sınırları kaldırarak dünyayı dönüştürme sözü verir, ama bu sınırsızlık her şeyi yok etme tehdidini de içerir. Yine bir yandan

insanları çeşitli sosyal ve fiziksel ortam ve kimliklerle birleştirirken, diğer yandan yine bu çoğulcu aidiyet, kimlik ve mekânsallıklar üzerinden, daha fazla ayrılıp, farklılaşmasına, izole olmasına da neden olur.

Strinati'nin (2004) belirttiği gibi, postmodern kültürde stil, yüzey, hız, tüketim ve imgeler derinliği aşındırarak anlamın kendisini geçiren bir yüzeye dönüştürür. Bu nedenle sanat, modernitenin katı yapılarından sıyrılarak postmodernitenin çoğul, geçici ve kırılgan estetik dünyasında yeniden biçimlenmektedir. Sanatın toplumsal rolü de bu dönüşümden etkilenir. Sanat çoğul kimlikleri oluşturma ve ifade etme gibi amaçlar da edinir. Belinda Kidd, Samina Zahir, Sabra Khan'ın sanat ve mülteciler üzerine yapılan çalışmalarla ilgili hazırladıkları raporda gösterdiği gibi, sanat, yalnızca estetik bir ifade aracı değil; aynı zamanda kimlik inşası, sosyal katılım, topluluk oluşturma ve aidiyet duygusunun yeniden üretilmesi için kritik bir toplumsal alandır (2008). O'Neill'in (2019) kadınlar, diaspora, sanat ve göç üzerine araştırmaları da sanatsal üretimin kırılgan kimlikleri yeniden kuran, hikâyeleştiren, görünür kılan ve dönüştüren bir epistemolojik alan olduğunu ortaya koyar. Bu nedenle dijital çağın sanat pratiklerini analiz etmek, yalnızca estetik bir dönüşümü değil, aynı zamanda kimlik, özneleşme, teknoloji ve toplum arasındaki ilişkilerin yeniden kurulmasını da anlamak anlamına gelir.

Dolayısıyla, bu çalışmanın kapsamı, ana hatlarıyla şu şekilde sürecektir: Çalışma, modernitenin çözündürücü etkisinin dijital çağda nasıl radikalleştiğini, sanatın dijitalleşme ile birlikte nasıl "buharlaştığını" ve postmodern kültürün imgeler, yüzeyler ve tüketim üzerinden sanatı nasıl yeniden tanımladığını incelemektedir. Bu değişim ve dönüşümün özgürlük ve çoğulculuk gibi imkanlar sağlarken, değerlerin kaybolması, piyasa ekonomisinin dijital sanat da dahil sanat formlarını etkisi altına alması, anlama ve motivasyonun kaybolması gibi sonuçları çalışmanın temel sorunsallarıdır. Çalışmamız, sanattaki değişim ve dönüşümü, dijital sanata geçişin düşünce ve anlam dünyamızdaki neden ve sonuçlarını Berman'ın (1988), Marx ve Engels'in (1848/2012) aynı ifadelerine dayanarak yazdığı, Katı olan her şey buharlaşıyor eserindeki modernleşme eleştirisini temel alarak temel olarak açıklamaktadır. Öncelikle Berman'ın referans aldığı Marx ve Engels'in bu ifadeyle neler açıkladığı incelenecek, daha sonra Berman'ın argümanını nasıl temellendirdiği, modernizm ve postmodernizm anlayışları ve sanat üzerine söylemleri incelenerek araştırılacaktır. Yirminci yüzyıl modernizminin hazırladığı akışkan ve çoğulcu zeminin, postmodernizmin doğuşuna ettiği öncülüğe dikkat çekilecektir. Bu temelden, postmodern anlayışın bu anlam çokluğu ve yitimini nasıl tanımladığı, anladığı ve kavramsallaştırdığı üzerine tartışılacaktır. Bu bilgilere dayanarak, postmodern anlayışın sanat üzerindeki değişim ve dönüşümü açıklanacak, sanatın metalaşması, auro kaybı, çoğaltılabilirliğinin tüketim kültürüne dönüşümü gibi sonuçlar üzerine tartışılacaktır. Bütün bu teknik ve söylemsel gelişmelerin sonunda, yüksek sanat kavramının anlamını yitirmesi; sanat üretim, erişim ve eğitiminin kolaylaşması, demokratikleşmesi üzerine tartışılacaktır. Bu anlam ve söylem dünyasında, dijital sanatın doğuşu, değeri, anlamı ve özellikleri tartışılacaktır. AR, VR, NFT gibi teknolojiler, bunların imkanları ve özellikleri tartışılarak, bütün bu fiktisel, teknolojik ve sanatsal sürecin, toplumsal arka boyutu ve sonuçları üzerine yapılan tartışma temellendirilecek ve tartışmanın sosyal boyutunun

tamamlanması için sanat, dijitalleşme ve göçmenlik konularına değinilerek çalışma sonuçlandırılacaktır.

Modernite, Kapitalizm ve Sanatın Maddeselliğinin Çözülmesi

Marx'ın modernlik kavrayışı, kapitalizmin geçmişin bütün "kutsal" değerlerini çözüp metalaştırdığı fikrine dayanır. Berman (1988), Marx'ın kapitalizmi, verimli bir üretici olarak tanımlamasına, onun yenilikçi bir öz-yıkım mekanizması sunmasına dikkat çeker. Bu kapitalist dünya, bir yandan, büyülü, olağanüstü iken diğer taraftan şeytani, dehşet verici, kontrolden çıkmış ve yok edici bir dünyadır. Değerlerin değişimi, dönüşümü burada dikkat çekmektedir. Onur, değerler, hepsinin metalaşmış bir fiyat etiketi vardır artık. Bu süreç, yalnızca ekonomik bir dönüşüm değildir; duygu, düşünce, sanat ve kültür alanlarını da etkileyen kapsamlı bir yapısal değişimdir. Kapitalizm, sürekli yenilik gereksinimi nedeniyle hiçbir kurumun yerinde kalmasına izin vermez; böylece toplumsal yaşam, sürekli bir akış, hareket ve yeniden yapılanma içinde var olur.

Berman (1988), bu dönüşümü bireyin deneyimi üzerinden ele alır. Modern birey, hem özgürleşir hem yalnızlaşır; hem geçmişten kopar hem de yeni bağlar kurmakta zorlanır. Kentleşme, endüstrileşme ve piyasa ilişkilerinin genişlemesi, bireyin kimliğini parçalayarak onu yeni anlam alanları aramaya zorlar. Bu bağlamda sanat, modern bireyin kırılğanlığını, yabancılaşmasını ve arayışlarını temsil eden bir ifade alanı hâline gelir. Modern sanat, geleneksel biçimlerin çözülmesiyle ortaya çıkan yeni bir estetik alan da yaratır. Empresyonizm, kübizm, ekspresyonizm, dadaizm gibi akımlar; gerçekliği temsil etmek yerine onu çözümlemeye, parçalamaya ve yeniden kurmaya yönelmiştir. Sanatın malzemesi, mekânı ve amacı değişmiş; sanatçı, modern dünyanın huzursuzluğunu ifade eden bir özne hâline gelmiştir. Bu dönemde sanat, hâlâ maddi nesnelere, dayanır, tuval, boya, heykel malzemesi, mekân ve sergi deneyimi sanatın maddi varoluşunu oluşturur. Ancak, modernitenin içinde bu maddesellik zaten bir kırılma yaşamaya başlamıştır.

Sanat eseri dijital üretime geçmeden önce, fotoğrafla ve videoyla gerçeğin birebir teknik kopyalarının oluşmasıyla sonucu, ilk ciddi fiziksel dönüşümlerden birini yaşamıştır. Sanat eserindeki fiziksel dönüşümün ilk habercilerinden olan fotoğraf, video film teknolojisi ve ürünleriyle ilgili temel tartışmalardan birini Walter Benjaminin çalışma ve konseptlerinde görebiliriz. Walter Benjamin, Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilebildiği Çağda Sanat Yapıtı makalesinde, sanatın üretim ve kopyalanma biçimlerindeki değişimin, sanat eserini nasıl değiştirdiğini açıklarken "aura" kavramını kullanır. Her sanat eserinin kendine özgü bir aurası olduğundan bahseder Buna göre her sanat eserinin varlığı, biricik var oluşu, bulunduğu alandaki duruşu, onun aurasını temsil eder. Aura o nesnenin biricikliğiyle olduğu kadar, üretim biçimiyle de yakından ilgilidir. Buna göre Benjamin kopyalama teknolojilerinin modernleşmesiyle, film ve fotoğraf teknolojisi üzerinden yapılan kopyalamalarla, sanat eserinin bu aurasını kaybettiğini belirtir (Ceran ve Kılıç, 2022; Benjamin, 1969). Bu nedenle, Benjamin, modern teknik değişimlerin sanatı değil, sanatın aurasını yok ettiğini ifade eder. (Ceran ve Kılıç, 2022). Bu durumda, tekil, özgün ve auralı olan sanat eserlerinde, modern üretim teknikleriyle

birlikte bu aura aşınmaya başlar. Fotoğraf, sinema ve çoğaltılabilir imgeler, sanatın maddeselliğini bir ölçüde esnetmiş; sanatın geleneksel anlamı sarsılmıştır. Bu çözülme, postmodernite, dijitalleşme, dijital sanat üretim tekniklerinin, kapsam, çeşitlilik ve yaygınlığının artmasıyla ile çok daha radikal bir hâle gelecektir.

Postmodernite: Yüzeyler, İmgeler ve Tüketim Çağında Sanat

Postmodern kültür, modernitenin çözülmesini aşırı bir noktaya taşır. Strinati'nin (2004) analizine göre postmodernizm, aşağıdaki beş temel özellik üzerinden açıklanabilir:

- Medyanın ve popüler kültürün imgelerin toplumsal gerçekliğini belirlemekte, toplum yapısını oluşturmakta en etkin güçler olması.
- Stilin özden daha önemli hâle gelmesi.
- Yüksek kültür–popüler kültür ayrımının çözülmesi: Postmodernizmde herşeyin bir şaka haline gelebilmesi ve medya imgelerinin gerçekliğin önüne geçmesi sonucu, sanat ve popüler kültür arasındaki fark kalkmıştır ve yüksek kültür–popüler kültür ayrımı çözülmüştür.
- Zaman ve mekân algısının parçalanması: Strinati, çağımızda, hızlı ve etkili para, meta, bilgi ve sonuç olarak kültür akışı ve değişiminin, zamanla ilgili daha doğrusal olan algımızı ve zamanla mekan arasında kurduğumuz ilişkiye dair bilgimizi bozmuş, karıştırmış olduğuna dikkat çekmektedir. Bu durumun, modern kitle iletişim araçlarının hızını ve ivmesinin artmasıyla, bilginin yanında, insanların da seyahat ve yer değiştirmelerinin hızlanmasıyla yakın ilişkisi olduğu görülmektedir. Strinati ayrıca, bütün bu hızın ve değişimin sonucunda zaman ve mekanın sabitliği azalmış, kıyaslanabilirliği zorlaşmış ve zaman ve mekan, daha karışmış ve bütünlüğünü kaybetmiş bir hal aldığını vurgulamaktadır.
- Büyük anlatıların (metanarrative) çöküşü: Strinati son olarak postmodernizmle birlikte büyük anlatıların çökmüş olduğunu iddia etmektedir. Öncelikle ilerlemeci tarih algısının, olayların net bir şekilde açıklanabileceğine dair iddianın kaybı, büyük anlatıların da postmodern dünyada geçerliliğine yitirmesine neden olmuştur. Strinati bu durumda din, bilim, sanat, modernizm ve Marksizm gibi, evrensellik iddiasıyla, bütün bilgiyi, kesin, net doğruları kapsadığını idda eden anlatılara, şüpheli bir yaklaşım geliştiğini vurgulamıştır. Bu nedenle, insanların da büyük anlatıları yaşamlarında rehber olarak kabul etmeleri zorlaşmıştır (Strinati, 2004). Bu değişim ve dönüşümler bağlamında sanatın dönüşümü de çeşitli boyutlarda etkilenmiştir.

Yüksek Sanat-Popüler Kültür Sınırının Çözülmesi

Üretim ve algıya dair bu değişimler, sanatın alanını da dönüştürmüştür. Fiziksel sanat eserlerinin kamusal alandaki biricikliği aşınmıştır. Modern ve Postmodern kırılmalarla birlikte sanatın çoğulcu, sınır-aşan doğası ile sanat alanı olarak genişlemiştir. Kimliklerin çoğulluğu ve estetik anlayışın göreceliliği sonucu yüksek sanat-gündelik kültür ayrımının silinmiştir. Yine bu nedenle “Sanat nedir?” sorusunun sabit cevabının kalmamaktadır. Bu ortamda herkes sanatçı, her şey sanat eseri olabilir.

Ancak bütün bu çoğulluk ve sınırsızlık içinde, nihayetinde artık hiçbir şeyin sanat olmadığı bir ortam oluşmuştur.

Sonuç olarak, sanat galerileri ile reklam panoları arasındaki fark belirsizleşir. Moda, tasarım, reklam, film, video klipler ve sosyal medya içerikleri aynı estetik dolaşımın parçasıdır. Tüketim kültürü, sanatı kendi içine emer. Bu durum yüksek sanat kavramını silerken, sanat kavramını da belirsiz hale getirir. Bu durumu ve karmaşayı sanata çeviren Pop-Art akımı dikkat çekmektedir. Pop -Art sanatın sıradan nesneleri ve günlük yaşamı estetik bir forma dönüştürerek, toplumun değer yargılarını ve kültürünü eleştiren bir dil yaratmıştır. Andy Warhol (1928-1987) eserleri bu alanda öne çıkan öncü örneklerdir.

Tüketilebilir ve Uyarlanabilir Sanat

Strinati'nin (2004) belirttiği gibi tüketim kültürü postmodern toplumu belirleyen temel güçlerden biridir. Dijital sanat, tüketim kültürüyle iç içe geçerek, seri üretilebilir, kolayca erişilebilir, kişiselleştirilebilir, hızla dolaşıma girebilir bir forma dönüşür. Teknolojik gelişmelerin, sanat eserinin üretimini, uyarlanmasını ve kopyalanmasını mümkün kılınması ve kolaylaştırması, bu eserlerin üretim, tüketim ve dağıtımını da etkilemektedir. Bu durumda, sanat eserlerinin çanta, kupa, telefon kılıfı gibi ürünlere dönüşmesi mümkün olmuş, maliyeti de makul düzeyde kalabilmiştir. Yine bu imkanlar fiziksel ve dijital eserlerin yeniden boyutlandırılması ve nesneye aktarılmasını mümkün kılmakta, sanatsal eserler, kişiselleştirilmekte, bireylere özel siparişlerle, kimi zaman değişip dönüşerek yeniden üretilmektedir. Böylece sanat, hem toplu üretim ile hem de bireysel tüketim tercihleriyle yeniden üretilmektedir. Bu da sanatın otoritesini, geleneksel hiyerarşilerini ve kurumlarını çözen bir süreçtir.

Dijital Sanatın Anlamı ve Kapsamı

Fotoğraf ve film teknolojisiyle başka bir teknik boyuta taşınan sanatsallık, sayısallaştırma süreçlerinin gelişmesiyle dijitalleşmiş, bu da sanatın üretim dağıtım ve kopyalanma biçimlerini temelden değiştirmiştir. Dijital kaynaklar, tabletler, program ve uygulamalar kullanılarak çizilen görseller ve resimler bu alandaki başlıca eserler olsa da, resimlerin ve ürünlerin hareketli videolarla, ses ve ışıkla, hatta projeksiyon gösterileriyle alanda yerini aldığı görülmektedir. Sanat eserleri bu süreçte nesne olmaktan çıkıp, jpeg, gif, algoritma, dijital heykel, NFT, filtre veya web tabanlı etkileşimli proje gibi pek çok biçime bürünmekte; bunun sonucunda ise eser sabit bir obje değil, bir akış, bir süreç, bir iz haline gelir.

Bu teknolojik gelişmeler fiziksel ya da dijital sanat eserlerinin sergilenmesi için online sergi, müze ve gösteri imkanlarını açmaktadır. Bunun yanında dijital müze, galeri ve sanat gösterilerinde, ışık, ses ve hareketli görüntüler ile farklı bir sanat üretimi ve tecrübesinin önü açılmıştır. Bu şekilde çok katmanlı bir yapıya sahip bu ürünler yaygınlık kazanmış ve izleyicinin bu estetik deneyimde, pasif bir sanat gözlemcisi olmak yerine, aktif bir katılımcı olması mümkün olmuştur.

Teknik olarak sensörlerin ve ileri görüntüleme teknolojilerinin kullanıldığı bu yeni biçimde izleyiciler, akıllı gözlük ve ekranlar, dijital ara yüzler kullanarak sanat eserlerine etki edebilmekte, eseri farklı

biçimlerde deneyimleyebilmekte, eserin üretim çeşitliliğine ve kurgusuna müdahil olabilmektedir. Böylece, sanat eserleri fiziksel yapı ve mekanlara bağımlı olmamakta, eserin dolaşımı hızlanmakta, sanatçıyla izleyici arasında daha ilişkisel bir iletişim mümkün olmakta, sanatla ilgili hiyerarşiler, izleyici ve sanatçı kapsamında da değişip, dönüşmektedir.

VR ve AR: Yeni Etkileşimli Sanat Zeminleri

Artırılmış Gerçeklik [Augmented Reality (AR)] ve Sanal Gerçeklik [Virtual Reality (VR)] dijital sanat üretimi ve sergilenmesindeki temel teknolojik araçlardır. AR ile gerçek dünyadaki görüntülerin ve ortamın üzerine, metin, renk, ses, efekt gibi dijital unsurlar yerleştirilir. Bunun için özel gözlükler veya akıllı telefonlar kullanılır, bu ürünler sanat eserinin üzerine tutulur ve eseri farklı filtreler ve seçeneklerle çeşitli görsel ve diğer unsurlarla zenginleştirilmiş olarak izleyiciye sunulur. Yine bu teknolojiyle sanat eserlerinin tarihi, 3D modeli ve dijital reproduksiyonu görülebilir.

VR ise kullanıcıyı gerçeklikten tamamen koparan, sanal bir ortam üretir. Böylece izleyici sanal sergi mekanlarını, yalnızca dijital olarak var olan eserleri deneyimleyebilir. Tamiko Thiel, AR konusunda önce gelen sanatçılardandır ve eserlerinde artırılmış gerçekliğin sadece teknik bir yenilik olarak sunulmadığı, sosyal ve kültürel mesaj ve anlatıların da bu eserlerin önemli parçaları olduğu görülür. (bkz. www.tamikothiel.com).

NFT'ler ve Dijital Ekonomi, Mülkiyetin Çözülmesi ve Yeniden İnşası

Dijitalleşme, sanatın estetik yönünü yanında ekonomik yapısını ve mülkiyet ilişkilerini de dönüştürmektedir. Dijital bir eserin mülkiyetiyle ilgili bir çok soru ve konu dikkat çekmektedir:

- Dijital eserin sahibi kimdir?
- Dijital sanat eserinin tekilliği nasıl tanımlanır? Original eser nedir, hangisidir? Eserleri kopyalama hakkı kimdedir?
- Dijital sanat eserinin “gerçek” versiyonunun ne olduğu nasıl belirlenir?
- Dijital sanat eserinin ekonomik değeri nasıl üretilir? Bu eserden kim nasıl kar elde eder (sanatçı, dağıtımçı, kopyalayıp kişiselleştiren, kopyalayıp uyarlayan)
- Sanatçının original eser üzerindeki hakkı nedir, nasıl ispat edilir, nasıl korunur?

Bu bağlamda NFT'lerin, dijital sanatın özgünlük ve mülkiyet tartışmasını yeniden şekillendiren kritik bir kırılma noktası olduğu görülmektedir. NFT sanat, resim, illüstrasyon, müzik, video, animasyon, 3D model, GIF veya dijital kolaj gibi herhangi bir dijital dosyanın blockchain üzerinde tekil bir kimlikle kayıt altına alınmasıyla oluşur. Dosya çoğaltılabilir olsa da sahipliği ve özgünlüğü blockchain üzerinde şeffaf biçimde izlenebilir. Yine NFT ürünleri bu özelliklerinden dolayı oldukça yüksek meblağlara satılan sanat eserleri haline gelmiş, sanat piyasasında en çok kazanan sanatçılar arasına NFT sanatçıları da girmiştir.

NFT'lerin dijital bir eserin hem sınırsızca kopyalanabilir olması hem de blockchain sayesinde "tekil" kabul edilmesi üzerine kurulan bu çelişkili yapısı, sanatın hem buharlaştığını hem de yeni bir biçimde maddileştğini gösterir. Böylece dijital mülkiyet, sanatın geleneksel otoritesini ve hiyerarşilerini çözerek yeni bir ekonomik düzen oluşturmaktadır.

Sanat, Göç, Diaspora ve Dijital Estetikte Yeni Hikâye Alanları

Dijitalleşme yalnızca estetiği değil, sanatın toplumsal rolünü de dönüştürür. Göçmenler, mülteciler, kadınlar ve diaspora toplulukları için dijital sanat, hem görünürlük hem de kolektif hafıza üretimi açısından yeni alanlar sunar. Kidd et. al. (2008), göçmen ve mültecilerle yapılan sanat projelerini değerlendirdiği raporunda, sanatın bu topluluklar üzerindeki temel hedefleri olarak: "sosyal ve grup iyi uyumun sağlanması, toplumsal gelişim ve kapasite geliştirilmesi ve olumsuz temsillerle mücadele etme"yi (Kidd et al., 2008: s. 6) sıralamıştır. gibi alanlarda kritik bir araç olduğunu gösterir.

O'Neill (2019), Women, art, migration and diaspora (Kadın, sanat, göç ve diaspora) çalışmasında, göçmen kadın sanatçıların sanat üretme süreçlerinin, benlik algıları, aidiyet çatışmaları, kimlik karmaşası gibi konularda kendilerini güçlendirme ve destekleme için nasıl kullandıklarını açıklamaktadır. Bunu yaparken sanat ve etnografinin karışımından yararlanan, ethno-mimesis kavramını kullanır. Bu kavram biyografik araştırma, sanat ve performansın bir karışımı olarak analizinde yer alır. Bu çalışmada yazar, mülteci ve göçmen kadın sanatçıların eserini, hayat hikayelerini, göçmenlik ve aidiyet çatışmaları özelinde inceler. Sanatın, dezavantajlı ve kırılan kimlikleri yeniden kurup, hikayelerini görünür kılan, güçlü bir araç olduğuna dikkat çeker. Böylece sanat, direnişi ve yeniden inşa imkanları üretir.

Dijital çağda bu sürecin daha geniş bir ölçeğe taşındığı görülmektedir. Göçmen ve diaspora sanatı, anlatısı, sadece fiziksel sergi mekânlarıyla sınırlanmaz; sosyal medya, dijital arşivler, video performanslar ve çevrim içi galeriler yardımıyla küresel dolaşımda da yerini alır. Dolayısıyla sanat, hem maddi hem de toplumsal işlevi bakımından katı sınırlarını kırma imkanı bulur. Bu şekilde, kimlikler ve hikâyeler dijital estetik içerisinde yeni biçimler kazanır.

SONUÇ

Bu çalışma, Marx ve Engels'in modern kapitalizmin çözündürücü gücünü tanımlamak için kullandığı "katı olan her şey buharlaşıyor" ifadesinin, Marshall Berman'ın modernlik deneyimine dair bütüncül yorumuyla birlikte ele alındığında, dijital çağın sanat pratiklerini anlamak için güçlü bir kavramsal çerçeve sunduğunu göstermiştir. Marx ve Engels'in çözülme, dönüşüm ve yeniden yapılanma dinamikleri ile Berman'ın modernliğin hem yıkıcı hem yaratıcı karakterine yaptığı vurgu, günümüz dijital sanatının içinde yer aldığı kültürel ve teknolojik bağlamı açıklamada hâlâ belirleyicidir.

Sanatta teknik dönüşümün ilk halkası, fotoğraf ve video teknolojilerinin ortaya çıkışıyla sanat eserinin "biricik" niteliğinin tartışmaya açılmasıydı. Walter Benjamin'in "auranın kaybı" kavramı, sanatın maddi varlığının ve tarihsel özgünlüğünün modern tekniklerle aşıldığını göstermekteydi. Dijital çağ ise bu

çözülmei çok daha radikal bir boyuta taşımıştır. Artık sanat eseri mekâna, maddeye ve fiziksel yüzeye bağlı olmaksızın üretilebilmekte; tamamen sayısal bir varlığa dönüşebilmekte ve küresel ölçekte eşzamanlı dolaşıma girebilmektedir.

Dijitalleşme, sanatın üretim, aktarım ve tüketim süreçlerini köklü biçimde dönüştürmektedir. Sanal galeriler, çevrim içi müzeler, artırılmış gerçeklik (AR) ve sanal gerçeklik (VR) yerleştirmeleri; sanat deneyimini mekânsal sınırlardan kurtararak izleyiciyi etkileşimli bir sürecin parçası hâline getirmektedir. Bu dönüşüm, mülkiyet ve özgünlük sorunlarını da derinleştirmektedir. Dijital dosyaların kolayca çoğaltılabilmesi, “gerçek” eserin ne olduğu sorusunu tartışmalı hâle getirirken; blockchain ve NFT tabanlı sistemler, sanatın dijital ortamda tekiliğini güvence altına almaya çalışan yeni bir mülkiyet düzeni önermektedir.

Sanatın maddeselliğindeki bu buharlaşma, yalnızca biçimsel değil, aynı zamanda kültürel ve toplumsal düzeyde de yeni olanaklar ve sorunlar yaratmaktadır. Dijitalleşme bir yandan yüksek sanat ile popüler kültür arasındaki sınırları silmekte; sanatın demokratikleşmesine, erişimin artmasına ve farklı sınıfsal, kültürel ve coğrafi grupların üretim süreçlerine katılmasına imkân tanımaktadır. Diğer yandan sosyal medya algoritmalarının görünürlük ve değer üretiminde belirleyici hâle gelmesi, sanatın piyasa dinamikleriyle daha sıkı ilişkilendiğini göstermektedir.

Dijital sanat, toplumsal hikâyelerin aktarımı açısından da yeni bir zemin yaratmaktadır. O’Neill’in ve Gould’un çalışmalarının gösterdiği üzere dijital platformlar, diaspora deneyimlerinin, göçmen kimliklerinin ve kırılan toplumsal hafızaların görünür hâle getirilmesine olanak sağlayarak sanatı dönüştürücü bir sosyal pratik hâline getirmektedir. Bu bağlamda sanat yalnızca maddi bir nesne olmaktan değil, aynı zamanda kimlik, aidiyet, direniş ve kolektif ifade biçimlerinin kurulduğu bir alandan ibaret hâle gelmektedir.

Sonuç olarak, dijital çağda sanat yok olmamış; katı hâlden buhar hâline geçmiştir. Bu buharlaşma, sanatın sınırlarını, değerini, otoritesini ve anlamını yeniden tanımlamayı gerektiren bir dönüşüme işaret etmektedir. Eserin maddi bir nesne olmaktan uzaklaşması, mülkiyet ve orijinallik kavramlarını tartışmalı hâle getirirse de sanatın erişilebilirliğini artırmakta, üretimi çeşitlendirmekte ve daha demokratik bir kültürel alan yaratmaktadır. Böylece sanat, modernitenin çözündürücü gücüyle başlayan bu tarihsel sürecin dijital çağdaki yeni biçiminde, hem riskler hem de imkanlar içeren çoğul ve akışkan bir geleceğe doğru evrilmektedir.

KAYNAKÇA

Benjamin, W. (1969). *The work of art in the age of mechanical reproduction* (H. Zohn, Trans.). In H. Arendt (Ed.), *Illuminations* (pp. 217–251). Schocken Books.

Berman, M. (1988). *All that is solid melts into air: The experience of modernity*. Penguin Books.

Ceran, M., & Kılıç, L. (2022). Walter Benjamin'in aura kavramı ve koleksiyonere bakışının "Ruben Brandt, Collector" filmi üzerinden incelenmesi. *Art and Interpretation*, 39(1), 58–66. <https://doi.org/10.54614/AI.2022.990782>

Kidd, B., Zahir, S., & Khan, S. (2008). *Arts and refugees: History, impact and future*. Arts Council England; The Baring Foundation; The Paul Hamlyn Foundation.

Marx, K., & Engels, F. (2012). *Komünist manifesto: Tarihin en önemli siyasi belgesi için bir yol haritası = The communist manifesto: A road map to history's most* (K. Ülker, Trans.; P. Gasper, Ed.). Versus Kitap.

O'Neill, M. (2019). *Women, art, migration and diaspora*. In B. Dogramaci & B. Mersmann (Eds.), *Handbook of Art and Global Migration: Theories, practices and challenges* (pp. 132–142). De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110476675-009>

Seth, S. (2012). *Modernity without Prometheus: On re-reading Marshall Berman's All that is Solid Melts into Air*. *Third World Quarterly*, 33(7), 1377–1386. <https://doi.org/10.1080/01436597.2012.691836>

Strinati, D. (2004). *An introduction to theories of popular culture*. Routledge.

AKTÖR-AĞ TEORİSİYLE SÜREKLİLİK VE İLİŞKİSELLİK ÜZERİNE: CHATGPT ETİK POLİTİKALARI İLE JAILBREAKER KULLANICILAR ARASINDAKİ YAZIM / KARŞI-YAZIM ÇATIŞMASI

Arş. Gör. Ceylin Özyurt

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

Özet

Bu çalışma, Bruno Latour'un geliştirdiği Aktör-Ağ Teorisi (AAT) çerçevesinde, ChatGPT'nin etik politika uygulamalarına yönelik geliştirdiği programlar (yazım) ile "jailbreaker" olarak adlandırılan – ChatGPT'nin etik ilkeleri ve kullanım politikalarına direnç gösteren – kullanıcıların geliştirdiği antiprogramlar (karşı-yazım) arasındaki ilişkisel çatışmayı analiz etmektedir. Çalışma, toplumsal olanı yalnızca insan merkezli bir yaklaşımla değil, insan ve insan-olmayan aktörlerin karşılıklı ilişkilenebilirliklerinden değerlendirmekte, bu bağlamda ChatGPT'nin etik çıktılar üretmeye yönelik grup oluşumundaki (assemblage) insan ve insan-olmayan aktörlerin ilişkilenebilirliklerini betimlemeyi amaçlamaktadır. OpenAI tarafından geliştirilen bu dil modelinin etik yönergelerle uygun çıktılar üretirken insan ve insan-olmayan aktörlerin eylem zincirinde aldıkları roller, ilişkilerin ve ikame stratejilerin nasıl dönüştüğü ve sonuç olarak ChatGPT'nin dayanıklılığının, etki alanının ve sürekliliğinin nasıl sürekli olarak yeniden sağlandığı ele alınmaktadır. Mercek altına alınan yazım ve karşı-yazım stratejileri, AAT'nin kavramsal çerçevesi kullanılarak Latour'un (1991) otel anahtarı diyagramını örnek alarak üç versiyon üzerinden modellenmiştir. Sonuç olarak, toplumsal olanın durağan bir yapı değil, sürekli yeniden inşa edilen bir ilişkisellikler ağı olduğu savunulmakta ve AAT'nin sunduğu metodolojik yaklaşımı ve kavramsal çerçevenin ChatGPT gibi dinamik bir aktör-ağ vakasındaki ilişkilerin izini sürmede sunduğu analitik imkânların önemi vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aktör-Ağ Teorisi, ChatGPT, etik ilkeler, jailbreak, program-antiprogram

GİRİŞ

ChatGPT'nin Bir Aktör-Ağ Olarak İncelenmesi

İlk kez 2020 Haziran'da OpenAI tarafından kamuoyuna tanıtılmış olan ChatGPT, nispeten yeni ortaya çıkan ve hala gelişmekte olan bir teknolojidir. Bu dil modeli, "insana benzer yanıtlar üretmek ve dili anlamak amacıyla çok büyük miktarda metin verisi ile eğitilmiştir." Bu sayede, doğal dilde girdi alabilir ve çıktılar üretebilir. "Doğal dil işleme yetenekleriyle ChatGPT, kullanıcılara yardımcı ve bilgilendirici etkileşimler sunmayı amaçlamaktadır" (OpenAI, 2023). ChatGPT'nin hızla artan popülerliği, bu teknolojinin nasıl anlamlandırılması gerektiği ve toplumu hangi yönlerden etkileyeceği gibi soruları da gündeme getirmiştir.

Fakat bu dil modelinin topluma etkilerinin tartışıldığı sorular oldukça önemli olmakla beraber, öncelikle bu sorular tek yönlü ve lineer bir etki varsayımını içerme riskini taşıyabilir. Yani, sadece ChatGPT'nin aktif rol oynadığı ve kullanıcıların da bu dil modelinin etkilediği pasif unsurlar olduğu

varsayımına kapılmamak, karşılıklı bir ilişkilene olduğunu düşünmek gerekir. İkinci olarak, bu tür sorular insan merkezli bir yaklaşımı benimseme riskini taşıyabilir ve bu yaklaşım eyleyciliğe sahip olan bu dil modelini tüm boyutlarıyla kapsamak için yetersiz kalabilir. Nitekim, herhangi bir analiz nesnesinin açıklanması saikiyle yola çıkarak bu analiz nesnesini tek bir yönüyle ele almak tüm disiplinlerin sıkça düştüğü bir indirgeme hatasıdır (Latour, 2021). Bu çalışma da ChatGPT'ye dair örnek bir vakayı ele alırken bu analiz nesnesini açıklama niyetine kapılmayıp, bu vakanın tüm ilişkilene ağını betimlemeye yönelik başlangıç niteliğinde bir analitik deneme gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Ele alınan örnek vaka ChatGPT'nin kullanım politikalarına uygun şekilde etik ilkelerinin geniş etki alanının sürekliliğidir (durability). Bu dil modeli hangi ilişkilene için deyken etik ilkeler ve kullanım politikalarına uygun çıktıları verme amacını sürdürebilmekte ve etki alanını geniş tutmaya devam edebilmektedir? Bahsedilen sürekliliğinin ve geniş etki alanının izinin sürülmesi için birçok insan aktörün (human actors) etkisinden bahsedilebilir. Bu insan aktörler arasında sayılabilecek olanlardan bazıları şunlardır: OpenAI çalışanları (güvenlik politikası yazan etikçiler, yazılım mühendisleri, risk araştırmacıları), ChatGPT kullanıcıları (sistemi esnetmeye çalışanlar, jailbreak denemeleri yapanlar, bazen araştırmacılar ya da sanatçılar), prompt (komut) mühendisleri (yapay zekanın sınırlarını aşma yollarını keşfedenler ve bu konuda içerik hazırlayanlar), yasa koruyucular (AB AI Act, ABD AI Bill of Rights gibi düzenlemeleri üreten politik aktörler), medya ve akademik camiadan denetleyici, eleştiren veya destekleyen, etik tartışmalar yürüten, akademik yayın gibi kaynaklar üreten kişiler (ScholarGPT, kişisel iletişim, 2 Kasım 2025).

Fakat bu aktörler tek başına sürekliliğin izini sürmek için yeterli değildir, çünkü bu teknolojinin donanım ve yazılım bileşenleri gibi insan olmayan öğelerle de ilişkileri vardır. Bu insan olmayan aktörler (non-human actors) arasında; ChatGPT'nin modeli (veriye dayalı yanıt üreticisi ama aynı zamanda sınırlı hareket eden aktör), etik filtre algoritmaları (belirli sözcükleri engelleyen veya yanıtları sansürleyen teknik kısımlar), DAN komutu ("Do Anything Now" prompt) (tek başına bir metin olmasına rağmen, sistemde büyük etkiler yaratmak üzere kullanılan bir "programlamalı söylem aracı"), prompt kutusu (sistemle kullanıcı etkileşiminin arayüzü), hizmet kullanım şartları (kullanıcı davranışını şekillendiren güçlü bir norm üretici olan yazılı metin) yüklenen büyük veri kümeleri, doğal diller, dil eğitimi, internet bağlantısı ve benzeri diğer aktörler sayılabilir (ScholarGPT, kişisel iletişim, 2 Kasım 2025). Dolayısıyla sosyoloji kapsamında analitik olarak bir aktör-ağdaki insan-olan ve insan-olmayan tüm heterojen öğelerin toplanabileceğini (assemblage) (Latour, 2021, s.19) öne süren Aktör-Ağ Teorisi (AAT) doğrultusunda seçilmiş olan vakanın sürekliliğini betimlemek ortaklıkların (associations) izini sürmek mümkün olacaktır (Latour, 2021).

Amaç

Bu çalışmanın amacı AAT'nin teorik yaklaşımı ve kavramsal çerçevesi ile metodolojik araçlarının bir araya getirilerek somut bir aktör-ağ ilişkiselliği örneğini incelemektir. Bu araştırma Latour'un (1991) Technology is Society Made Durable başlıklı makalesinde ortaya koyduğu yazım (program) ve karşı-

yazım (antiprogram) geliştirme çatışmalarını kapsayan ilişkiselliklere dair şemasını OpenAI'nin etik kuralları örneği üzerinden kullanarak tasvir etmeyi hedeflemektedir. Araştırmada OpenAI'nin etik kurallarının ve etki alanının sürekliliğini sağlamaya yönelik programları ve bu sürekliliğe direnç gösteren jailbreaker olarak da tanımlanan kullanıcıların geliştirdiği antiprogramlarına odaklanılmıştır. Seçilmiş olan bu aktör-ağ ilişkilendirmeleri AAT'nin temel kavramları kullanılarak incelenmektedir.

Kuramsal Çerçeve: Aktör-Ağ Teorisi

Aktör-Ağ Teorisi (AAT), 1980'li yıllarda Bruno Latour, Michel Callon, Madeleine Akrich ve John Law tarafından geliştirilmiştir (Blok & Jensen, 2011, s.vi). Teori, "acımasız bir göstergebilim uygulaması" olarak tanımlanır (Law & Hassard, 2007, s.3). Nitekim AAT, herhangi bir varlığın kendi başına tanımlanamayacağını, yalnızca bir ağ içindeki diğer varlıklarla kurduğu bağlantılar aracılığıyla anlaşılabilirliğini savunur. Bu yaklaşım, Saussure'ün meşhur çıkarımını hatırlatır: "bir dil sisteminde yalnızca farklar vardır, pozitif terimler yoktur" [yazarın kendi çevirisi] (1974, s.972). Bir başka deyişle, bir yandan nesnelerin diğer varlıklarla ilişki kurmasının tek yolu onlardan farklılıklarıyla, öte yandan bu farklılıkların nesnelere içkin sabit özellikler gibi tanımlanamayacağını, bu farklılıkların ancak ve ancak bu nesneler arası ilişkiler sayesinde ortaya çıktığını öne sürer.

Aktör-ağ teorisi hiçbir fenomenin sabit olmadığını öne sürer ve sabit gibi görünmesini – yani aslında gücünü, sürekliliğini ve geniş etki alanını – dinamik ve sürekli olarak yeniden oluşan ilişkiler ağı ile açıklar. AAT bu aktör-ağlar içerisinde şekillenen dinamik ilişkilerin takip edilebilmesini sağlar (Latour, 1991). Bu teorik yaklaşımda hem "aktör" hem de "ağ" kavramlarının birlikte kullanılması, aktör-ağları hem bir şeyleri değiştirme gücüne sahip aktörler, hem de bu aktörlerin de başka aktörlerin ilişkilendirmelerinden oluşan ağlar olmaları ve aynı zamanda birbirleriyle de kurdukları ilişkileri içeren yapılar olarak tanımlanmasına dayanır. Örneğin, OpenAI kullanım politikalarını sürekli olarak değiştirmektedir. Bu olgu AAT yaklaşımıyla değerlendirildiğinde bu dinamik durum, aktör-ağ içindeki en etkin ilişkilendirmelerden biri olarak bir yazım ve karşı-yazım döngüsü olarak yorumlanabilir. Yani, bir yandan etik olmayan çıktılar elde etmek isteyen – ChatGPT'nin yazımına direnç gösteren kullanıcıların sürekli olarak yeni stratejiler (yani yeni karşı-yazımlar) geliştirmesi, diğer yandan OpenAI'nin de bunlara çözüm bulması – yani kullanım politikalarına uygun yeni yazım geliştirmesi söz konusu olup, bu dinamik döngünün sürekli olarak devam etmekte olduğu söylenebilir. Ve bu dil modeli kendisine direnç gösteren aktörlerin karşı-yazımlarına yönelik çözümler üretilip uygulayabildikçe etik yönergelerine sadık kaldığı çıktılar üretmeye devam edebilecek ve bir ilişkilendirme ağı olarak etki alanının genişliğini sürdürebilecektir. Bu da demektir ki analize nereden yaklaşıldığına göre unsurların aktör ve ağ özellikleri fark edilebilir, ChatGPT bir yandan en az direnç gösteren jailbreaker kullanıcılar kadar eyleyiciyken bir yandan birçok insan ve insan-olmayan aktörün ilişkilendiği bir ağ olarak ele alınabilir.

Dolayısıyla sabit dikotomilerin – örneğin toplumsal ve bilimsel/teknik içerik gibi yapılan her türlü ayrımın – keyfi olduğu söylenebilir (Latour, 1991, s.106). Yani, toplum insan ile teknolojik insan

olmayan fenomenler aslında birbirinden tesadüfi olarak iki ayrı sınıf şeklinde görünmektedir. Latour da bu tüm aktörleri “insan” (H) ve “insan-olmayan” (NH) olarak analitik bir saikle ayırmış ve isimlendirmiş olup, her iki analitik grubun üyelerini de aynı etkide eyleyebilen unsurlar olarak kabul etmiştir.

AAT ile Toplumsalın Tanımını Yeniden Gözden Geçirmek

Latour’a göre aktör-ağ teorisinin hem insan hem de insan-olmayan aktörlerin hepsini ele almasının arkasında AAT’nin analiz objesine yönelik benimsediği yaklaşımı ve tanımları değiştirmesi etkili olmuştur. Çünkü “[n]esnelerin daha önceden hiçbir rol oynama şansına sahip olmamasının temel nedeni sadece sosyologların kullandığı toplumsal tanımı değil, aynı zamanda çoğunlukla seçilen aktörler ve failerin tanımıdır. Eylem a priori olarak ‘niyetsel’, ‘anlamalı’ insanların yaptığı şeyle kısıtlanırsa bir çekiç, bir sepet, bir kapı kilidi, bir kedi, bir kilim, bir bardak, bir liste veya bir etiketin nasıl eyleyebileceğini görmek zordur” (Latour, 2021, s.103). Bir başka deyişle, eylem ya da aktör, niyet ve motivasyon gibi insan eylemine özgü özelliklerle birlikte tanımlandığı sürece insan olmayan unsurların analize fail olarak dahil edilmesi imkansız hale gelmektedir. Halbuki bu unsurların da yadsınamaz etkileri mevcuttur. Dolayısıyla Latour, AAT tartışmasına mevcut sosyolojik yaklaşımların hepsindeki “toplumsal” anlayışını eleştirerek başlar. Latour’a göre toplumsal olanın ne olduğuna ve sosyolojinin ne işe yaradığına dair iki tür yaklaşım vardır. Kendisi aşağıda değinilen iki yaklaşımdan ilkinin esas aldığı “toplumsal tanımı”na katılmadığını belirterek eleştirir ve ikinci toplumsal anlayışını benimsediğini ifade eder.

İlk yaklaşıma göre, “[t]oplumsal olmayan faaliyetlerin içinde gerçekleştiği bir toplumsal ‘bağlam’ vardır; bu, özel bir gerçeklik alanıdır; diğer alanların (psikoloji, hukuk, ekonomi, vs.) tamamen üstesinden gelemediği artık yönleri izah etmek için özel bir nedensellik türü olarak kullanılabilir; sosyolog veya (‘x’ çeşitli disiplinlerin yer tutucusu olmak üzere) sosyo-(x) diye adlandırılan uzmanlaşmış araştırmacılar tarafından incelenir; sıradan failer daima kendilerini kapsayan toplumsal bir dünya ‘içinde’ olduğu için [...] o dünyanın varlığına körleşmiş olabilirler ve bu körlüğün etkileri yalnızca sosyal bilimcinin daha iyi eğitilmiş gözleriyle görülebilir” (Latour, 2021, s.16-17). Bir başka deyişle bu yaklaşım, analiz nesnesinin ayrı bir gerçeklik olarak toplumsal bir boyutu olduğunu varsayarak diğer disiplinlerden farklı bir yönünü açıklamaya yarar.

İkinci yaklaşım ise diğer disiplinlerin göremediği bir “toplumsal” veya ‘toplum’ etiketinin isnat edilebileceği herhangi bir türden toplumsal boyut, ‘toplumsal bağlam’, ayırt edilebilir bir gerçeklik alanı olmadığını; diğer alanların izah edemediği artık nitelikleri ‘açıklayacak’ hiçbir ‘toplumsal kuvvet’ bulunmadığını” (Latour, 2021, s.17-18) söyler. Yani bu ikinci yaklaşıma göre aktörler hiçbir zaman insan merkezli toplumsal bir bağlama gömülü değildir (s.18). Latour (2021) bu ikinci yaklaşımın benimsenerek toplumsal olanın heterojen öğeler arasındaki ortaklıklar dizisi olarak ve sosyolojinin de bu ortaklıkların izinin sürülmesi olarak tekrar tanımlanması gerektiğini belirtir (s.18-19).

“Birinci yaklaşımın kendi çözümü olarak aldığı şeyi, yani bazı özel toplumsal kuvvetlerin gizli mevcudiyetini ortaya çıkaran özel toplumsal bağların varlığını, ikincisi çözülmesi gereken ana bulmaca olarak ele almaktadır. Alternatif görüşe [ikinci yaklaşıma] göre ‘toplumsal’ diğerlerinin yapıştırımadıkları da dahil her şeyi yapıştırabilecek bir tür tutkal değildir; birçok diğer derleyici türleriyle birbirine yapıştırılan şeydir” (Latour, 2021, s.17). Yani toplumsalın anlamı zamanla giderek daralmış ve modern toplumlarda yalnızca insanlar arasındaki ilişkilerle sınırlanmıştır. Bu da hayvanlar, nesneler ya da teknolojiler gibi insan olmayan öznelerle kurulan karşılıklı ilişkilerin göz ardı edilmesine neden olmuştur. Woolgar (1985) da bu duruma dikkat çekerek bu denli kısıtlanmış bir toplumsal anlayışı içerisinde “sosyolojinin ya tamamen dışlandığını ya da oldukça yoksullaştırılmış bir role mahkûm edildiğini” tartışmaya açar (s.558).

Teorinin bir diğer önemli yönü ise sosyal olguları açıklamaktan ziyade betimlemeyi temel almasıdır. Örneğin sosyoloji, toplumsal yapının nasıl açıklanması gerektiğine dair çerçeveler sunar. Oysa AAT’ye göre yapılması gereken, yapıları açıklamak yerine “hangi ortaklıkların daha uzun süreli ve daha geniş etki alanına sahip olduğunu” izlemek ve betimlemektir (Latour, 2005, s.7). Gerçekten de bazı ağlar daha uzun süre ayakta kalır ve daha geniş bir alana yayılır; bu durum anaakım sosyoloji tarafından iktidar tartışmaları çerçevesinde incelenmiştir (Law, 1991). Latour, yeni ortaya çıkan teknolojiler analiz nesnesi olduğunda, anaakım sosyolojinin bu tür açıklamalarının tek bir bakış açısına indirgenmesine yol açtığını ve bunun da analiz nesnesinin farklı bileşenlerinin bilimsel disiplinler arasında yapay bir şekilde dağıtılmasına neden olduğunu savunur (Latour, 2005).

AAT’nin Metodolojik Yansımaları

Teorik çerçeve ve sorunsallaştırmada yer alan soyut kavramların tanımlanarak analizde kullanılabilir hale getirmek, yani bunları somutlaştırarak bu çalışmada nasıl ele alındıklarını gösterir şekilde sınırlarını çizmek önemlidir. Aktör kavramı “herhangi bir eylem gerçekleştiren ya da değiştirebilen” olarak tanımlanır. Aktörler insan (H) ya da insan-olmayan (NH) olabilir. Örneğin, prompt mühendisleri ya da komutun kendisi birer aktör olarak sayılabilir. Bu çalışmada ChatGPT etik ilkelerinin sürekliliği ağındaki yazım ve karşı-yazım ilişkilenmelerini incelemek için seçilen toplam sekiz aktör Tablo 1’de listelenmiştir. Her aktör aynı zamanda heterojen bir ağıdır (Law & Hassard, 2007), her ağ ise sosyal bir kolektifi / grup oluşumunu (assemblage) bir arada tutan ve sürekli değişen ilişki biçimlerinden oluşur. Analizde ele alınan tüm aktörlerin aynı zamanda ağ olarak betimlenebileceği unutulmamakla birlikte, bu çalışma özelinde aktörlerin eyleyici özellikleri ağırlıklı olarak ön plandadır. Bunun nedeni mercek altına alınan grup oluşumunda bahsedilen tabloda bulunan aktörlerin dahil olduğu eylem zincirlerinin etkili rol oynamasıdır.

Eylem “çeşitli sınamalardan (denemelerden) oluşan performanslar listesidir; [aktörün] sahip olduğu yetkinliklere [competences] dair çıkarımlar bu performanslardan yapılır” (Akrich & Latour, 1992, s.259). Sözelimi, ChatGPT’den etik olmayan bir çıktı isteğinde bulunulması – örneğin, birine fiziksel zarar vermenin yolları nelerdir, sorusunu komut olarak yazmak – ya da ChatGPT’nin OpenAI’nin

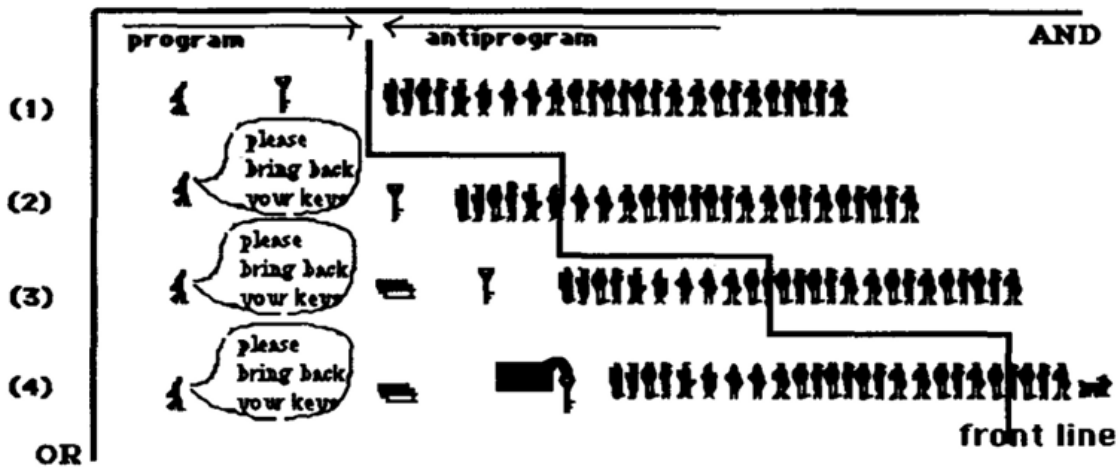
güncellenen kullanım politikalarına göre bir çıktı üretmesi, birer insan-aktör ve insan-olmayan-aktör eylemi örneğidir. Bu eylem örneklerinden fark edildiği üzere bu araştırmada ele alınan vakada – tıpkı Latour’un (1991) ‘Technology is Society Made Durable’ başlıklı makalesinde yaptığı gibi – iki karşıt gündem söz konusudur. Yazım ve karşı-yazım süreçlerini betimlerken Latour bu iki farklı gündemi göstergebilimden aldığı iki kavram olan sözdizimsel eksen (syntagm) ve ikame ekseni (paradigm) arasındaki ilişkilerle tarif eder (Bkz. Tablo 2).

Bu çalışmada ChatGPT’nin etik standartlarının sürekliliğine odaklanıldığı için sözdizimsel eksenle “VE” (AND) boyutuyla temsil edilen bildirici (énonciateur) – yani söylemi başlatan aktör – ChatGPT olarak işlenmiştir. Ortaklıklar, bir eylem zinciri ya da bir yazım (eylem programı) olarak işlev görür ve bu zincir, bildiricinin çıkarları doğrultusunda biçimlendirilir. Bu araştırmada bildiri (statement) ChatGPT’nin ürettiği bir çıktıyı temsil edebilir, ancak aynı zamanda geliştiriciler tarafından ChatGPT’ye yüklenmiş olan etik yönergelerden oluşan bir kod dizisini de kapsar. Latour’un (1991) da belirttiği gibi, bildiri kimi zaman bir kelimeye, kimi zaman bir cümleye, bir teknik ağıta ya da kurumsal bir yapıya karşılık gelebilir (s.106). Bu noktada amaç, ChatGPT’nin bakış açısını başlangıç noktası olarak ele almaktır.

Buna karşılık, söylem zincirinin diğer ucunda yer alan jailbreaker kullanıcıların ikame bildirileri bir direnişi (resistance) temsil eder. Bu bağlam paradigma eksenidir ve ikameler “VEYA” (OR) boyutuyla ifade edilir. Yaşanan çatışmaların içinden karşı-yazımlar (antiprogramlar) ortaya çıkar (Latour, 1991). Bu iki eksen Latour’un otel müdürü ve anahtarlar üzerine yaptığı meşhur analiz yöntemi (Şekil 1) model alınarak, bu çalışmada seçilmiş olan vakaya uyarlanmıştır (Şekil 2).

Figure 1

The hotel manager successively adds keys, oral notices, written notices, and finally metal weights; each time he modifies the attitude of some part of the ‘hotel customers’ group

Şekil 1. Latour'un bu diyagramında orijinal bildiri oteldeki konukların anahtarlarını yönetime teslim etmesini sağlamaktır. Bu doğrultuda yönetim tarafından oluşturulan dört eylem zinciri ve konuklar tarafından üretilen karşı-yazım stratejileri bu şekildeki gibi tasvir edilmiştir. "Otel müdürü sırasıyla anahtarları, sözlü uyarıları, yazılı notları ve en sonunda metal ağırlıkları ekler; her seferinde 'otel müşterileri' grubunun bir bölümünün tutumunu değiştirir" [yazarın kendi çevirisidir] (Latour, 1991, s.107)

AAT ile Analiz: ChatGPT Diyagramı

Latour'un (1991) *Technology Is Society Made Durable* başlıklı makalesinde ortaya koyduğu yöntemsel çerçeveye paralel olarak, seçilmiş bir örnek üzerinden AAT yöntemi uygulanacaktır. Örnek olarak seçilmiş olan grup oluşumu ChatGPT ile jailbreaker kullanıcılar arasındaki çatışmalardaki eylem zincirleridir. Bu zincirlerin takibi için Latour'a göre "Bu toplumsal mı?", 'Bu teknik ya da bilimsel mi?', 'Bu teknikler toplumdan etkileniyor mu?' ya da 'Bu toplumsal ilişki tekniklerden etkileniyor mu?' gibi sorular sormak yerine" (1991, s.110) aşağıdaki soruları sormak gerekir:

- Bir insan-aktörün varlığı bir insan-olmayan-aktörün yerini aldı mı?
 - Bir insan-olmayan-aktör bir insan-aktörün yerini aldı mı?
 - Bir aktörün yetkinlikleri değişikliğe uğradı mı?
 - Bu aktör grup oluşumunda bulunmaya devam ederek başka bir aktörle yer mi değiştirdi?
 - Bu ilişki zinciri uzatıldı ya da dönüştürüldü mü?²²
- (Latour, 1991)

Tablo 1. Analiz edilen grup oluşumundaki aktörler

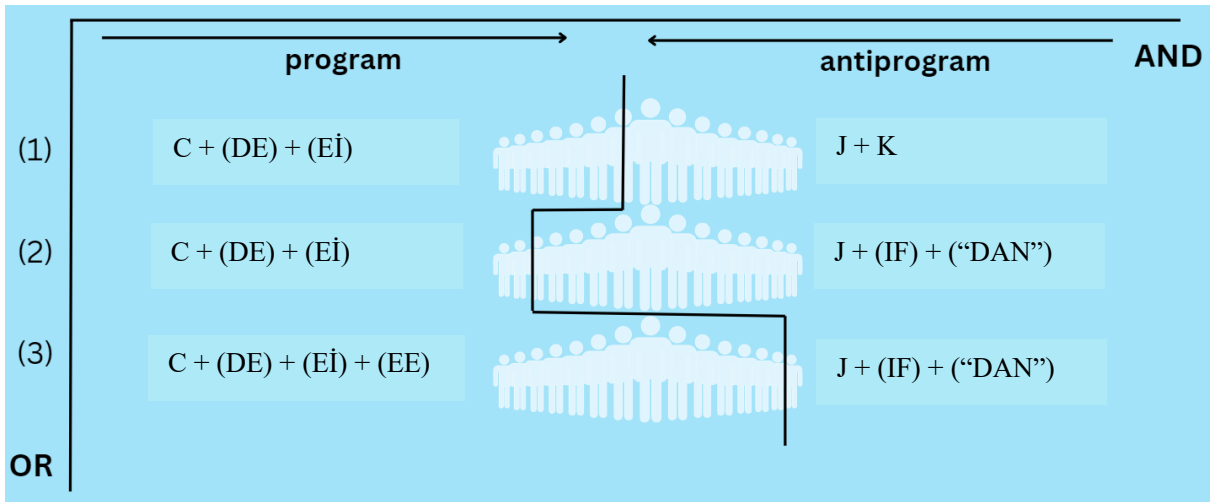
Aktörler	Şekil 1'de Kullanılan Kısaltma	İnsan/İnsan Olmayan
ChatGPT	C	NH
Dil Eğitimi	DE	Melez (Geliştiriciler H + Kodlar NH)
Etik İlkeler	Eİ	NH
Ek Eğitim	EE	Melez (Geliştiriciler H + Kodlar NH)
Jailbreaker kullanıcılar	J	H
Doğrudan yapılan etik dışı komut	K	NH
İnternet Forumları	IF	Melez (Yazarlar H + Web Siteleri NH)
"Do Anything Now" komutu (dolaylı, daha komplike bir yolla yapılan etik dışı komut)	DAN	NH

²² Bu sorular, Latour'un AAT yönteminde kullandığı iz sürme yöntemi kapsamında temel yönlendirici sorulardır. Orijinal metindeki sorular kavramsal bütünlük korunarak yazar tarafından çevrilmiştir.

Tablo 2. Yazım ve karşı-yazım boyutları

VE - Boyutu	VEYA - Boyutu
Bildirici (ChatGPT)	Direnış gösteren konuşmacı (Jailbreaker kullanıcı)
İlişki (Association) (“Yalnızca etik çıktılar” üretmek üzere geliştirilmiş)	İkame (Substitution) (“Yalnızca etik çıktılar”a direnmek üzere geliştirilmiş)
Sözdizimsel eksen	Paradigma eksen
Yazım (Program) Orijinal bakış açısı: Etik ilkelere bağlı kalarak çıktı üretmek	Karşı-Yazım (Antiprogram)
Yazımdaki eylemlere örnek: Etik olmayan çıktı vermeyi reddetme	Karşı-yazımdaki eylemlere örnek: Etik olmayan çıktı talepleri + “DAN” gibi komutlar

Etik ilkelerde yer verilen hususlara dikkat etmek amacıyla, geliştiriciler sistemin geliştirilmesi sürecinde bazı önlemler almaktadır. ChatGPT’ye yüklenen etik yönergeler aracılığıyla genişletilen VE boyutu, yalnızca etik çıktılar üretmeye yönelik kelimenin tam anlamıyla bir eylem programına sahiptir. Bu nedenle, etik olmayan içerikler üretmekten özellikle kaçınılmaktadır. Süreçteki yazım (program) ve karşı-yazım (antiprogram) içinde bulunan eylem zincirleri aşağıdaki şekilde betimlenebilir.

Şekil 2 ChatGPT sırasıyla dil eğitimi, etik ilkeler ve ek eğitimleri ekler, her seferinde jailbreakerların önemli bir bölümünün tutumunu değiştirir: jailbreakerlar sırasıyla doğrudan komut, internet forumları, DAN komutunu kullanır.

Şekil 2’deki dikey boyut, ilişkilerin (program) ve ikamelerin (antiprogram) araştırılmasına; yatay boyut ise inovasyona dahil olan aktörlerin sayısına karşılık gelmektedir (Latour, 1991, s.106). Yatay boyutlardan Versiyon (1), (2) ve (3) olarak bahsedilecektir.

Versiyon (1)’de, programdaki eylem zinciri [NH-(H-NH)-NH] ChatGPT (NH), dil eğitimi (geliştiriciler ve kodlar) (H-NH), ve etik ilkelerden (NH) oluşmaktadır. Antiprogramdaki eylem zinciri ise [H+NH] jailbreakerlar (H) ve doğrudan etik dışı komuttan (NH) oluşmaktadır. Bu versiyonda jailbreakerlar ChatGPT’ye doğrudan etik dışı – örneğin, “sınıf arkadaşımı nasıl zorbalığa maruz bırakabilirim?” sorusuna benzer – bir komut vermiştir. Programdaki eylem zinciri bu antiprograma karşı etkili olmuş

ve ChatGPT sahip olduğu dil eğitimi ve etik ilkeler doğrultusunda programlanmış bir aktör olarak bu soruya herhangi bir yanıt üretmeyi reddetmiştir. Kullanıcı aynı soruyu tekrar sorduğunda da etik yönergelerle dayalı bir açıklama eşliğinde yine yanıt vermeyi reddetmiştir. Dolayısıyla jailbreakerların birçoğu direnç göstermeyi bırakmıştır.

Versiyon (2)'de şekilden de anlaşılacağı üzere programdaki eylem zinciri [NH-(H-NH)-NH] aynı kalmıştır. Fakat antiprogramdaki eylem zinciri değişmiştir. Antiprogramın yeni eylem zincirinde [H-NH-(H-NH)] jailbreaker kullanıcılar doğrudan etik dışı bir komutun işe yaramadığını görmüş ve antiprogramda bu NH aktör (K) eylem zincirinden çıkarılmış, başka bir NH aktör olan hazır ve daha komplike bir komut dizisi (DAN) ikame olarak eklenmiştir. Bu özel komut dizisi ChatGPT'nin orijinal kişiliğini terk etmesine ve "her şeyi yapabilen" bir şekilde yeniden programlanmasına yönelik geliştirilmiştir. DAN komutunun aktör olarak yetkinliği K komutundan daha fazla olmuştur. Bu hazır komut internet forumları gibi çevrimiçi kaynaklar (H-NH) ile yaygınlaşmış ve bu versiyonda çok daha fazla jailbreaker kullanıcı programın orijinal bakış açısına karşı direniş göstermiştir.

Versiyon (3)'te eylem zincirine ek eğitimlerin katıldığı anlaşılmaktadır. Geliştiriciler tarafından ChatGPT'ye bildiriye uygun olarak ek eğitimler [H-NH] verilmiş, ChatGPT bu aktör dizilimindeki yeni ilişki sayesinde etik dışı çıktı üretmeyi reddetmeye başlamış, dolayısıyla program DAN gibi ikame stratejilerine karşı etkili hale gelmiştir. Bu versiyonda neredeyse tüm kullanıcılar direnç göstermeyi bırakmış ve büyük oranda bir uzlaşma sağlanmıştır.

Tartışma ve Sonuç

Burada tasviri yapılan ilişkisellik üç versiyon ile sınırlı kalmamış olup, sürekli olarak farklı yazım ve karşı-yazım stratejileri geliştirilmekte, değişen şartlar ile farklı ikameler ve bunlara yönelik çözümler üretilmektedir. ChatGPT'nin yılda en az iki kez kullanım politikalarının güncellendiği OpenAI'nin resmî web sitesinden de görülebilir. Latour'un düşünceleri ile paralel olarak bu analizin sonucunda da söylenebilir ki dayanıklılık (durability) kalıcı ve durağan değildir, bakım, pekiştirme ve uyarlanabilirliğin sürekliliğiyle korunabilir. ChatGPT'nin etik politikalarının sürekliliği ve etki alanı da sürekli çatışmalarla ilgili insan ve insan-olmayan-aktörlerin uygun bir şekilde bir araya getirilmesi ile devam etmektedir (Latour, 1991). Bu araştırma ile tekrar hatırlanmalıdır ki fenomenleri stabil kabul ederek insan merkezli bir yaklaşım ile açıklamak yerine, onları sürekli olarak değişen ağlar olarak görmek ve ilişkiselliklerin yani ortaklıkların izini sürerek tasvirini yapmak, insan olan ve olmayan unsurları analize dahil etmek kritik önem taşımaktadır. Anaakım sosyolojide yapının sabit kabul edilmesine yönelik bir eleştiri olarak kullanılan ve yeni bağların nasıl kurulduğu ve değiştiğini vurgulayan dinamik bir süreci temsil eden ortaklık kavramının (Blok & Jensen, 2011, s.167-168) somut olarak analitik süreçte dahil edilerek izinin sürülmesi araştırmacılar için önemlidir.

Araştırmanın merkezine yalnızca insan aktörü yerleştirmek, nesneyi yalnızca insan perspektifinden ele almak anlamına gelir ve bu da analiz nesnesinin diğer yönlerinin gözden kaçırılmasına neden olur. Bu nedenle AAT'nin, nesneye dönmeye ve onu yeniden tanımlamaya yönelik çağrısına (Latour, 2005)

kulak vermek gerekir. Böylece birey düzeyini kitleye, özneyi yapıya karşı konumlandırmak yerine, bir ögenin sahip olduğu bağlantılar aracılığıyla nasıl stratejik hale geldiğini ve bu bağlantıları kaybettikçe önemini nasıl yitirdiğini ortaya çıkarmak mümkün olabiliyor (Latour, 1996, s.372). Sonuç olarak bu çalışma göstermektedir ki Latour'un kavramsal çerçevesi ve teorik yaklaşımı tıpkı bu araştırmada olduğu gibi sürekli değişen ilişkilerin izini sürmek için kullanışlı analitik araçlar sağlamaktadır.

Kaynakça

- Akrich, M. and B. Latour (1992). A summary of a convenient vocabulary for the semiotics of human and nonhuman assemblies. İçinde W. E. Bijker and J. Law (Ed.ler), *Shaping technology/building society: studies in sociotechnical change*. (ss. 259-264). MIT Press.
- Blok, A., & Jensen, T. E. (2011). *Bruno Latour: Hybrid thoughts in a hybrid world*. Routledge.
- Latour, B. (2021). *Toplumsal yeniden toplama: Aktör-ağ teorisine bir giriş* (Çev. N. Bingöl). Tellekt.
- Latour, B. (2005). *Reassembling the social: An introduction to actor-network-theory*. Oxford University Press.
- Latour, B. (1996). On actor-network theory: A few clarifications. *Soziale Welt*, 47(4), 369–381. <http://www.jstor.org/stable/40878163>
- Latour, B. (1991) Technology is society made durable. İçinde J. Law (Ed.). *A sociology of monsters: Essays on power, technology, and domination* (ss. 103-131). Routledge.
- Law, J. & Hassard, J. (2007). *Actor network theory and after*. Blackwell Publishing.
- Law, J. (1991). Power, discretion and strategy. İçinde J. Law (Ed.). *A sociology of monsters: Essays on power, technology, and domination* (ss. 165-191). Routledge
- OpenAI. (2023). *ChatGPT (14 Mart sürümü)* [Büyük Dil Modeli]. <https://chat.openai.com/chat>
- OpenAI. (2025). *ScholarGPT (2 Kasım sürümü)* [Büyük Dil Modeli]. <https://chat.openai.com>
- Saussure, F. de. (1974). *Course in general linguistics* (Çev. W. Baskin). Fontana/Collins
- Woolgar, S. (1985). Why not a sociology of machines? The case of sociology and artificial intelligence. *Sociology*, 19(4), 557–572. <https://doi.org/10.1177/0038038585019004005>

İLETİŞİM

Dijital Beden ve Kimlik: Sosyal Medyada Beden Temsillerinin Kültürel ve Teknolojik Dönüşümü Üzerine Bir Analiz

Leyla ERDOĞMUŞ; Doç. Emin TOKSÖZ

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Kültür Politikaları ve Yön.Tezsiz Y. Lisans

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Görsel İletişim Tasarımı Bölümü

Özet

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte sosyal medya platformları da hızla dönüşüme uğramış, kişilerin benlik sunumları ve dijital kimlik inşa biçimleri bu yeni medya alanlarında yeniden şekillenmiştir. Bu bağlamda, bu çalışma, sosyal medya platformları aracılığıyla kişilerin benlik sunumları, beden temsilleri ve kimlik inşa süreçlerini teknolojik dönüşüm çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın bir diğer amacı ise Instagram gibi görselliğin ön planda olduğu sosyal medya platformlarında dijital beden temsilleri aracılığıyla kimlik sunumu ve toplumsal rollerin nasıl yeniden üretildiğini analiz etmektir. Araştırmanın temel sorusu, “Instagram’da dijital beden temsilleri kişilerin kimlik sunumu ve toplumsal rollerini nasıl etkilemektedir?” şeklinde belirlenmiştir. Bu sorudan hareketle, sosyal medya kullanıcılarının bedenlerini nasıl sundukları, bu sunumlarda hangi kültürel kodların yer aldığı ve estetik normların nasıl yeniden üretildiği araştırılmıştır.

Araştırmanın kuramsal temelini Pierre Bourdieu’nun habitus, alan ve sembolik sermaye kavramları oluşturmaktadır. Bu çerçevede sosyal medya bir toplumsal alan, kullanıcılar ise bu alandaki aktörler olarak ele alınmıştır. Araştırma yöntemi olarak Roland Barthes’ın göstergebilimsel çözümleme yaklaşımı kullanılmış, Instagram’da açık profillerden seçilen beş gönderi, görsel göstergeleri üzerinden incelenmiştir. Bu kuramsal temele ek olarak Erving Goffman’ın benlik sunumu kavramı ekseninde bir çözümleme yapılmıştır.

Çalışmanın bulgularına göre, dijital beden temsilleri estetik, annelik, bakım, görünürlük ve kültürel kimlik gibi temalar etrafında yapılandırılmakta, kişiler sosyal medya aracılığıyla bedensel sunumlarını stratejik biçimde düzenleyerek dijital kimliklerini kurmaktadır. Bu temsiller, kişilerin dijital habitusları ve toplumsal rolleriyle doğrudan ilişkilidir. Dijital platformlar sadece kişisel ifade alanları değil, aynı zamanda kültürel normların ve toplumsal rollerin yeniden üretildiği sembolik arenalar hâline gelmiştir.

Anahtar kelimeler: Sosyal medya, Dijital kimlik, Benlik sunumu, Göstergebilim, Beden temsili

GİRİŞ

Teknolojinin gelişmesiyle ve sosyal medya platformlarının yaygınlaşmasıyla birlikte kişilerin bedenlerini algılama, sunma ve değerlendirme şekilleri de değişime ve dönüşüme uğramıştır. Özellikle

Instagram gibi merkezinde görsellik bulunduran sosyal medya platformlarında beden hem fiziksel bir varlık hem de kültürel ve toplumsal anlamlara sahip olan dijital bir temsile dönüşmüştür. Bu bağlamda, dijital beden sadece bir görsellik değil aynı zamanda estetik normların, toplumsal kabullerin ve kültürel kodların yeniden üretildiği bir alan haline gelmiştir.

Bu çalışma, sosyal medya platformlarında kişilerin beden temsillerinin nasıl dönüştürüldüğünü ve inşa edildiğini ve bu temsillerin kültürel kodlar ile nasıl biçimlendiğini incelemeyi ve anlamlandırmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın bir diğer amacı ise, Instagram üzerinden seçilecek örnek gönderiler aracılığıyla dijital bedenin nasıl kurgulandığını ve temsil edildiğini çözümlemeye çalışmaktır. Bedenin, toplum tarafından benimsenen ve kabullenen estetik normlara uygun bir şekilde dönüştürülmesi, özellikle görselleştirilmiş içerikler aracılığıyla sosyal medya kullanıcılarının kimlik sunumlarında önemli bir role sahip olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda, bu çalışmada Pierre Bourdieu'nun habitus ve sembolik sermaye kavramları ile Erving Goffman'ın benliğin sunumu kavramı çerçevesinde dijital beden, kişinin kültürel sermayesini gösteren bir alan olarak analiz edilmektedir. Bu bağlamda, dijital alanlardaki beden temsilleri sadece kişisel faktör olarak değil aynı zamanda toplumsal yapılar doğrultusunda şekillenen sembolik unsurlar çerçevesinde bir değerlendirme yapılmaktadır.

Bu çalışmada, dijital beden temsillerinin kültürel, toplumsal ve kişisel yönlerinin analizi için hem Pierre Bourdieu hem de Erving Goffman'ın yaklaşımlarına başvurulacaktır. Bourdieu'nun habitus, kültürel sermaye ve alan kavramları, kişilerin sosyal medya platformlarında bedenlerini nasıl temsil ettiklerini, bu temsiller aracılığıyla hangi tür sembolik kazanımlar elde ettiklerini anlamada zemin sunmaktadır. Goffman'ın dramaturji kavramı ise kişilerin sosyal medyada kişilerin benliklerini nasıl sunduğunu, izlenim yönetimi ile nasıl bir sahne performansı sergilediklerini ve dijital kimliklerini nasıl inşa ettiklerini çözümlemesini sağlar.

Bourdieu, kavramlarının anlaşılabilmesi için "oyun" metaforunu kullanmıştır. Bu bağlamda oyunun oynandığı yeri 'alan' olarak tanımlamaktadır (Kaplan., Yardımcıoğlu, 2020:25). Bu doğrultuda bu çalışmada, Instagram platformu bir sosyal alan olarak ele alınmakta; bu alanın aktörleri ise sosyal medya kullanıcılarıdır. Instagram' da görünür olmak, beğeni almak, estetik olarak kabul görmek gibi hedefler, bu alanın içinde geçerli olan sembolik sermaye biçimlerini temsil eder. Kullanıcıların, bu oyunda başarılı olmak için platformun belirlediği estetik normlara ve kültürel beklentilere göre hareket etmeleri gerekir. Bourdieu'nun oyun metaforundan hareketle, kullanıcıların Instagram' da dijital bedenlerini ve kimliklerini sergilemeleri, bu oyunun kurallarına göre oynanan bir strateji olarak değerlendirilebilir.

Bourdieu'ya göre alanda egemenliğini sürdürme hedefi sonucunda elde edilen her şey sermayedir (Kaplan., Yardımcıoğlu, 2020:30). Bourdieu, sermaye 4 şekilde sınıflandırmıştır; kültürel sermaye, sembolik sermaye, simgesel sermaye ve sosyal sermaye. Kültürel sermaye, toplumsal alandaki konumların belirlenmesinde önemli bir unsur olarak görülmektedir (Kaplan., Yardımcıoğlu, 2020:31). Bourdieu, sosyal sermayeyi kişilerin veya grupların devamlı bir ilişki ağına, karşılıklı ilişkilere sahip

olmasında dolayı elde ettiği potansiyel kaynak ya da gerçek kaynakların toplamı şeklinde tanımlamıştır (Bourdieu ve Wacquant, 2003:108; Kaplan., Yardımcıoğlu, 2020:32). Bu bağlamda Instagram gibi sosyal medya platformları, kişilerin dijital ortamda görünürlük kazanmak ve tanınmak amacıyla dahil oldukları etkileşimsel ağları barındırır. Kullanıcıların sahip oldukları takipçi sayısı, etkileşim düzeyi (beğeni, yorum, paylaşım gibi) ve bu ağ içindeki sosyal konumları, onların dijital ortamda elde ettikleri sosyal sermayenin bir göstergesi olarak düşünülebilir. Özellikle estetik bedensel temsiller aracılığıyla oluşturulan dijital kimlikler, bu sermayeyi güçlendirmek ve daha geniş bir tanınma alanı yaratmak için stratejik biçimde kullanılır. Dolayısıyla sosyal medya kullanıcıları, sadece içerik üretmekle kalmaz aynı zamanda bu içerikler aracılığıyla dijital ilişkiler ağı içinde yer edinmeye ve bu ağın sunduğu sembolik kazanımları elde etmeye çalışırlar.

Çalışmada, “Sosyal medya platformlarında beden nasıl temsil edilmektedir?”, “Bu temsiller kültürel normlarla ve dijital teknolojilerle nasıl şekillenmektedir?” ve “Dijital beden temsilleri kişilerin kimlik sunumlarını ve toplumsal görünürlüklerini nasıl etkilemektedir?” sorularına cevap aranmaktadır.

Çalışmanın örneklemini olarak Instagram’daki açık profillerden beden temsiline ve toplumsal rollere odaklanan 5 gönderi seçilmiştir. Gönderiler, 2025 yılı içerisindeki paylaşımlardan seçilmiştir.

Bu çalışmada, Roland Barthes’ın yaklaşımı doğrultusunda göstergebilimsel çözümleme yöntemi kullanılmaktadır. Göstergebilim, görsel ve metinsel içeriklerdeki açık anlamların dışında kültürel kodları ve bu anlamların altında yatan anlamları analiz etmeye yardımcı olan bir yöntemdir. Göstergebilim, bir kültüre ait olsun veya olmasın metinlerin çözümlemesini ifade etmektedir. Metin göstergebilim konusuna giren her şeydir (Civelek ve Oğuz, 2020:772). Reklam afişleri, kültürel davranışlar, herhangi bir tablo veya müzik notası gibi birçok alan metnin konusuna dair çeşitlilik göstermektedir. Metinler, göstergelerin belirli bir sistemle çözümlenerek derin anlamların yüzeye çıkmasını sağlamaktadır (Civelek ve Oğuz, 2020:772). Göstergebilim görünen anlamın dışında kalanları parçalara ayırarak çözümlenmesini sağlamaktadır. Göstergebilim, derin anlamı mitler, metaforlar ve kodlar aracılığıyla ortaya çıkarmaktadır. Göstergebilim tarih boyunca farklı disiplinlerin çalışma alanlarında kullanılmıştır. Bu alanlar sosyokültürel yapı, davranış bilimleri, iletişim bilimleri gibi alanların analiz ve çözümleme süreçlerini kapsamaktadır. Göstergebilim, belirli bir alan içinde anlam ifade edecek şekilde bir araya gelen kodlar bütünü olarak göstergeleri ve üretildikleri dizgeleri çözümleme kuramıdır (Kalelioğlu, 2021:189). Bu bağlamda, bu çalışmada seçilen Instagram gönderileri hem görsel olarak hem de kültürel göstergeler olarak ele alınarak göstergebilimsel çözümleme yöntemi aracılığıyla dijital bedenin taşıdığı toplumsal anlamının analizi yapılacaktır.

KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu çalışmada, sosyal medya platformlarında dijital beden temsillerinin ve kimlik sunumlarının analizinde Pierre Bourdieu’nun kuramsal yaklaşımı ana eksen olarak kullanılmaktadır. Toplumsal ilişkiler üzerine analiz yapmak ve kişilerin toplumsal konumlarını nasıl inşa ettiklerini çözümlemek için Bourdieu’nun kuramsal çerçevesi önemli bir role sahiptir. Bourdieu, kişinin kurduğu toplumsal

ilişkilerini açıklamada alan, habitus ve sermaye kavramlarına odaklanmıştır. Bu kavramlar ile sosyal hayatın görünmeyen yapılar ile biçimlendiği ve kişilerin bu yapılara göre hareket ettikleri vurgulanmıştır. Özellikle beden, toplumsal normlar ve kabullere göre şekillendiğini ve kişinin kendini gösterme biçiminin kültürel kodlarla bağlantılı olduğu dijital ortamlarda, sosyal medya analizi için Bourdieu'nun yaklaşımı kuramsal bir çerçeve oluşturmaktadır. Bu bağlamda, çalışmada Bourdieu'nun kavramları ekseninde dijital beden temsillerinin nasıl üretildiğinin değerlendirilmesi yapılmaktadır.

Bourdieu'ya göre bedenin en önemli özelliği 'habitusu' biçimlendiren toplumsal farklılıkların işlendiği önemli bir yer olmasıdır (Arpacı, 2020:120). Beden aracılığıyla kazanılan yetkinlikler, kişinin toplumsal pratiğinde, eylemlerinde, tercih ve beğenilerinde ortaya çıkar. Beden, burada sadece yetkinliklerin kayıt yeri değil aynı zamanda bu yetkinlikleri uygulayan bir eyleyicidir (Bourdieu, 2015a: 2018a: Arpacı, 2020:120). Kişilerin bu eyleyici özelliği günümüzde sosyal medya aracılığıyla gerçekleşmektedir.

Bourdieu için beden hem toplumsallaşmış bir yapı hem de tarihseldir (Bourdieu, 2015b: 121: Arpacı, 2020: 121). Bourdieu'nun bu düşüncesinden hareketle kişinin beden ile kurduğu ilişkinin sadece biyolojik değil aynı zamanda içinde bulunduğu toplumsal yapının, kültürel kodların ve tarihsel koşulların bir ürünü olduğu söylenebilir. Habitus kavramı çerçevesinde beden, kişinin toplumsal pratiklerinin ve deneyimlerinin taşıyıcısı haline gelmektedir. Bu durumun açık bir şekilde görünür olduğu alanlar, kişilerin bedenlerini estetik normlar, görünürlük stratejileri ve kültürel beğeni ölçütleri ekseninde sundukları yeni alan olarak yaratılan sosyal medya platformlarıdır. Bu bağlamda, beden dijital ortamda tarihsellik doğrultusunda şekillenen toplumsal yapının bir göstergesi olarak ortaya çıkmaktadır.

Bourdieu'ya göre habitusun en önemli özelliği toplumsal pratiğin bedenselleşmiş olmasıdır. Bu bağlamda beden, toplumsal pratiğin belleği niteliğindedir ve toplumsal sistemi yansıtır (Arpacı, 2020: 123).

Bourdieu'ya göre habitus kavramı, insanların belirli kültürle veya alt kültür içerisinde yaşamaları sonucunda deneyimledikleri ve zihinlerinde sahip oldukları bilgi birikimidir (Palabıyık, 2011:128). Habitus, belirli türde yer ve koşullarda toplumsal deneyimlerin sonucu olarak insanların zihninde taşıdığı (dil, etnisite vb.) eğilimler bütünü olarak kavramsallaştırılmaktadır (Palabıyık, 2011: 129). Habitus, kişilerin içinde yer aldıkları toplumsal bağlam aracılığıyla harekete geçen bilişsel ve içgüdüsel bir mekanizma olarak ifade edilmektedir (Palabıyık, 2011: 129). Günümüzde bu toplumsal bağlamın en belirgin etkenlerinden biri sosyal medya platformlarıdır. Sosyal medya kişilerin kimliklerini yeniden kurgulama süreçlerinde önemli bir role sahiptir. Sosyal medya aracılığıyla kişiler, nasıl görünmeleri gerektiğine dair düşüncelerine ek olarak nasıl hissetmeleri, neyi 'normal' veya 'estetik' bulmaları gerektiği hakkında yönlendirilmektedir. Bu durum, bedenin ve kimliğin toplumsal olarak inşa edilmesinde dijital görünürlüğün ve kabul görme ihtiyacının belirleyici hale gelmesine sebep

olmaktadır. Böylece, kişi sosyal medyada görünürliğini arttırdıkça hem dijital habitusunu biçimlendirir hem de sembolik sermayesini geliştirmeye çalışır. Bu doğrultuda kişiler, sosyal medya aracılığıyla yeniden şekillenen habitusları sayesinde dijital bedenlerini ve kimliklerini yeniden üretmektedirler.

Bourdieu'nun yaklaşımını açıklayan ve birbirlerinin devamı niteliğinde olan bir diğer kavramı sermayedir. Bourdieu, sermaye kavramını 'sosyal' açıdan ele alarak tanımlamaktadır. Onun için sosyal sermaye, kişinin bir toplumsal alana dahil olması ve dahil olduktan sonraki süreçte bu alanda doğan rekabetin getirdiği özel kazançlara erişmeyi sağlayan bir kaynaktır (Palabıyık, 2011:132).

Bourdieu'nun kuramsal yaklaşımı çerçevesinde yapılan analizin tamamlayıcısı olarak Erving Goffman'ın dramaturji yaklaşımından da yararlanılmaktadır. Erving Goffman, benliğin sunumu ve gündelik yaşamda kişiler arasındaki etkileşim süreçlerini inceleyen öncü sosyologlardan biridir. Goffman'ın çalışmaları, kişilerin sosyal ortamlarda nasıl bir izlenim yaratmaya çalıştıkları ve bu izlenimi nasıl yönettiklerini anlamlandırmada temel bir kuramsal çerçeve sunar. Goffman'ın tiyatro metaforu üzerinden açıkladığı dramaturji yaklaşımı onun bilinen en iyi yaklaşımlarından biridir. Bu yaklaşımda Goffman, kişilerin toplumsal yaşamda farklı sahnelerde rol alarak benliğini sunduğunu ifade eder. Bu yaklaşıma göre kişiler, sosyal etkileşim sırasında hem kim olduklarını hem de kim olmak istediklerini izleyiciye göstermeye çalışırlar.

Goffman'ın bu kuramsal çerçevesi dijital medya ortamlarında da kendini göstermektedir. Özellikle sosyal medya platformlarında kişilerin görsel, metinsel ve estetik unsurlar aracılığıyla benlik sunumlarını gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Kişilerin benlik sunumlarını bu şekilde göstermeleri Goffman'ın "izlenim yönetimi" ve "ön/arka sahne" kavramları ile açıklanabilir. Bu bağlamda sosyal medya platformlarında paylaşılan sabah rutinleri, bakım videoları ve annelik temalı içerikler sadece gündelik hayat pratiklerini değil aynı zamanda toplumsal normlara uygun ve izleyici tarafından kabul görme amacıyla benlik sunumlarının gösterildiği performanslardır.

Goffman'ın kuramsal yaklaşımını tanımlayan ifadelerden biri "etkileşim düzeni"dir. Ona göre "etkileşim düzeni", iki ya da daha fazla insanın birbirlerinin fiziksel varlığından oluşan ortamlar olarak sosyal durumlar şeklinde tanımlamaktadır (Goffman, 1967; Bayad, 2016:82). Bu bağlamlar hem yüz yüze etkileşimleri hem de kurumsal yapılar, gündelik ilişkiler ve olağandışı durumları kapsayan geniş bir sosyal etkileşim alanını içerir (Bayad, 2016:82). Günümüzde teknolojinin gelişmesi ile bu fiziksel ortamlar dijital ortama taşınmış ve sosyal medya platformları yeni etkileşim alanı haline gelmeye başlamıştır.

Sosyal medya, kullanıcıların takipçileriyle dolaylı ya da doğrudan iletişim kurmalarını sağlayan görseller, açıklamalar ve yorumlar aracılığıyla etkileşimin sahnelendiği dijital bir sosyal alan sunar. Goffman'ın etkileşim düzeni kavramı dijital alanlarda da geçerliliğini korur. Bu doğrultuda kullanıcılar kendilerine ait bir "ön sahne" kurarak bu sahnede benliklerini hem istedikleri ölçüde hem de toplumsal normlara uygun bir şekilde sunmaya çalışırlar. Kullanıcıların, beğeni, yorum ve paylaşım ile sağladıkları

etkileşim dijital ortamdaki sosyal düzenin bir parçasıdır. Bu doğrultuda kullanıcı ile takipçi arasında kurulan ilişki, fiziksel ortamda gerçekleşmeyen ama ritüelleşmiş ve toplumsal kabul ve normlarla inşa edilen bir etkileşim şeklini simgeler.

Goffman’a göre gündelik konuşmalar ve etkileşimler, kişilerin sosyal ilişkiler içinde sürekli olarak yeniden ürettiği ritüel şeklindeki davranış kalıpları tarafından düzenlenir. Bu ritüeller, kişinin içinde bulunduğu kültürel yapıya hem uyum sağlar hem de bu yapıyı sürekli olarak yeniden üretir (Bayad, 2016:82). Goffman’ın ritüel kavramı, kişinin sadece davranışsal açıdan değil aynı zamanda dilsel düzeyde de belli bir düzene bağlı olduğunu öne sürer. Etkileşimler, sözel ve sözel olmayan ifadelerle yeniden kullanılan, kişilerin sosyalleşme aracılığıyla benimsediği davranış şekillerine bağlıdır (Maynard, 1991; Bayad, 2016: 82).

Bourdieu ve Goffman’ın kuramsal yaklaşımlarının birlikte kullanılması, dijital beden temsillerinin hem toplumsal yapısını hem de kişisel sunum yöntemlerinin bir bütün olarak değerlendirilmesini sağlamaktadır. Böylece sosyal medya platformları sadece kültürel normların yeniden inşa edildiği sembolik alanlar değil aynı zamanda kişilerin kimlik sunum yöntemlerinin gösterildiği etkileşim alanları olarak ele alınabilmektedir.

Bu kuramsal çerçeve çalışmada, Roland Barthes’ın göstergebilimsel çözümleme yöntemi ile birlikte kullanılmaktadır.

METODOLOJİ

Roland Barthes, göstergebilimin önemli temsilcilerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Barthes, göstergeyi şu şekilde tanımlamaktadır: “Gösterge, Göstergebilimin toplumda nasıl uygulandığını kültürel ve toplumsal yapıları anlamlandırarak açıklamaya çalışmaktadır. Saussure’a göre gösterge, gösterilen ile gösterenin birleşiminden veya bir işitim imgesi ile bir kavramın birleşiminden doğan bir olgudur (Barthes, 1979: 30). Gösterge, gösteren ile gösterilenden oluşur (Barthes, 1979:30).

Barthes’a göre, gündelik hayatta kullanılan nesneler hem toplumsal anlam hem de işlevsel anlam taşır. Bu anlam taşıyan nesneleri “gösterge işlevler” olarak tanımlamaktadır (Barthes,1979: 33). Gösterge-işlevler nesneleri anlamlandırmada kullanılır. Bu anlamlandırma iki düzeyde gerçekleşir; birinci düzeyde nesne temel işlevini yerine getirir (kıyafetin bedeni örtmesi, yemeğin beslemesi). İkinci düzeyde ise toplumsal, kültürel ve estetik anlamlar doğrultusunda işlevini yerine getirir (Barthes, 1979: 33). Bu bağlamda, bu çalışmada analiz edilen Instagram gönderilerinde kullanılan unsurlar hem işlevsel hem de kişilerin kimlik sunumları, estetik tercihleri ve kültürel habituslarını yansıtan göstergeler olarak ele alınmaktadır. Her görsel unsur sadece işlevsel boyutu ile değil aynı zamanda anlam boyutuyla da incelenerek dijital beden temsillerinin yapısı açıklanmaktadır.

Gösterilen, göstergeyi kullananın ondan anladığı “şey”dir. Gösterilen, göstergenin bağlantısal iki ögesinden biridir (Barthes, 1979: 35). Barthes’a göre göstergebilimsel gösterilenler dildeki gibi standart bir biçime sahip değil bazen sözcük veya söz öbeği ile anlatılabilir bazen de sadece

görsel/işitsel öğelerden oluşur (Barthes, 1979: 38). Bu bağlamda, Barthes'a göre göstergebilimsel gösterilenler eşlemeli veya eşlemesiz olarak ortaya çıkabilir veya gösterilenler sözcük ya da söz öbekleriyle dile getirilebilir (Barthes, 1979: 38). Bu doğrultuda Instagram gönderileri de benzer şekilde kimi zaman metin ve görsel birlikteliği ile kimi zaman ise sadece görsellik üzerinden anlam üretir. Bu çalışmada incelenen beden temsilleri, Barthes'ın yaklaşımı çerçevesinde farklı dizgeler arasında benzer karşıtlıklar çerçevesinde oluşmaktadır. Örneğin, doğal/gösterişli ya da günlük bakım/idealize edilmiş bakım karşıtlıkları, bedenin sunum biçiminde ve kullanılan nesnelerde görünmektedir. Bu karşıtlıklar, kullanıcıların sosyal medyada kurdukları dijital habitus ve sembolik sermayenin önemli bir parçasıdır.

BULGULAR

Bu bölümde, çalışmanın yöntemi olarak seçilen Roland Barthes'ın göstergebilimsel çözümleme yöntemi açıklanarak seçilen Instagram gönderilerinin çözümlemesi yapılmaktadır. Çalışma kapsamında toplamda 5 Instagram gönderisinin çözümlemesi yapılmaktadır. Barthes'ın göstergebilimsel çözümlemesi kapsamında, Pierre Bourdieu ve Erving Goffman'ın yaklaşımları çerçevesinde 'annelik', 'güzellik', 'dijital kimlik', "beden" kavramları ekseninde çözümleme yapılmaktadır.

Çalışmanın kapsamında gönderileri çözümlenen fenomenlerden biri Sevinç Parlak'tır. Sevinç Parlak'ın Instagram'da paylaştığı bir görsel gönderi üzerinden Roland Barthes'ın göstergebilimsel analiz yöntemi aracılığıyla çözümleme yapılmıştır. Gönderi, geleneksel temsillerin modern dijital estetikle birleştiği, başörtüsü, feminenlik ve kişisel bir sunum içermektedir. Görseldeki göstergeler, dijital kimlik inşasının kültürel kodlar aracılığıyla nasıl oluştuğu hakkında bilgi vermektedir.

1. Sevinç Parlak- 25.05.2025-

https://www.instagram.com/p/DKFfgDasDBI/?img_index=5&igsh=ZXRsbHN3cHEyYn

N6 (Erişim Tarihi: 29.05.2025)

GÖSTERGELER	DÜZ ANLAM	YAN ANLAM
Başörtülü genç kadın, sade poz	Yeşil tonlarda bir kombin ile kameraya poz veren kadın imgesi	Duruş, örtünme biçimi ve zarif ifade geleneksel estetikle modern giyim tarzının bir araya getirilmesi
Tarih belirten retro filtre kullanımı	Görüntüde vintage filtre ve 90'ları belirten tarih damgası var	Nostalji olgusu → zamansızlık vurgusu → geleneksel kodların çağdaş kimlik içinde yeniden inşası
Başörtüsü ve makyaj uyumu	Başörtüsü, kombiniyle uyumlu ve yüz vurgulu zarif bir makyaj mevcut	Örtünmenin yalnızca dini değil; estetik, kişisel stil ve görünürlükle birleştiği bir dijital sunum biçimi gösterilmektedir.
Gülümseme ve el jesti	El çenede, hafif gülümseme ile izleyiciye bakan kadın	Feminenlik, nezaket ve pozitif bir kimlik imajı → Beden hem aktif hem de kabul gören bir özne olarak temsil edilmektedir.
Açıklama ve emoji: ✨	Yazılı açıklama yerine sadece bir yıldız emoji kullanılmış	Emojinin kullanımı duygusal anlam taşımaktadır; fazla söze ihtiyaç duymadan estetik anlatının görsel olarak yeterli olduğu mesajı verilmektedir.
Arka plan: çizgili modern yüzey	Gri çizgili modern bir duvar önünde poz verilmiş	Kamusal alan estetiği → modern kişisellik ve özgüvenli dışavurum, dijital ortamda kamusal temsilin sade ama etkili hali

Görselde yer alan başörtülü kadın imgesi, Roland Barthes'ın göstergebilimsel yaklaşımıyla değerlendirildiğinde hem fiziksel bir görüntü sunmakta hem de örtünmenin geleneksel bir normun

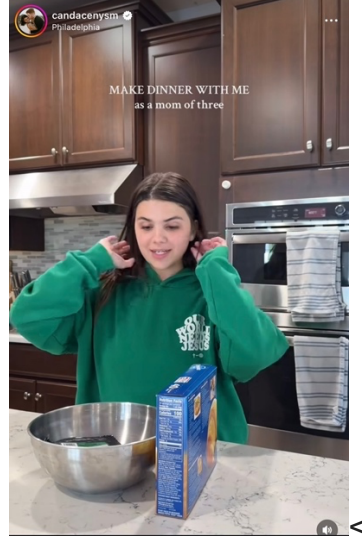
ötesinde estetik ile iç içe geçmiş kişisel bir stil ifadesi olarak yeniden üretildiği bir anlam düzlemi oluşturmaktadır. Kullanılan filtre, tarih damgası ve ifade dili, zamansızlık ve nostalji mitleriyle dijital kimliğin kültürel kodlarla nasıl bütünleştiğini açığa çıkarır. Pierre Bourdieu'nun kavramları çerçevesinde bakıldığında, bu görselde yer alan estetik tercihler (kıyafet, makyaj, poz verme biçimi), kişinin habitus'unun dijital yansıması olarak değerlendirilebilir. Parlak'ın beden temsili, onun sınıfsal ve kültürel konumuna dair belirli ipuçları taşımakta; aynı zamanda dijital ortamda sembolik sermaye üretmenin (beğeni, takipçi, görünürlük) bir yolu olarak işlev görmektedir. Bu doğrultuda beden yalnızca görsel değil aynı zamanda toplumsal değer taşıyan bir temsil aracı hâline geldiğini göstermektedir. Erving Goffman'ın benlik sunumu yaklaşımı bağlamında ise bu gönderi, kişinin sosyal medya üzerinden oluşturduğu "ön sahne"nin bir parçasıdır. Seçilen poz, ifade, jest ve arka plan; izleyiciye belirli bir izlenim aktarmayı hedefleyen, stratejik olarak kurgulanmış bir performanstır. Parlak'ın bu gönderisi, günlük hayatın dijitalleştirilmiş ritüelleri aracılığıyla benlik inşasının nasıl gerçekleştiğini ve bu sürecin nasıl görselleştirildiğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, bu gönderi, dijital alanda bedenin ve kimliğin nasıl yapılandığını; kültürel, sınıfsal ve estetik anlamların nasıl iç içe geçtiğini gösteren güçlü bir örnektir. Bu bağlamda dijital kimliğin sadece kişisel tercihler değil, aynı zamanda sosyokültürel yapıların görsel temsili olduğu ortaya konmaktadır.

Çalışma kapsamında gönderileri çözümlenen bir diğer fenomen Candace Morgan'dır. Morgan'ın içerikleri çoğunlukla günlük rutinlere ve annelik deneyimine odaklanmaktadır. Özellikle ev içi alanlarda geçen yemek yapma, çocuklarla ilgilenme ya da bakım süreçlerini içeren bu gönderilerde, "annelik" teması sunulmaktadır. Bu paylaşımlar, sosyal medya aracılığıyla "dijital annelik" kimliğinin inşasında önemli bir rol oynar. Bu kimliğe göre, annelik yalnızca çocuğa bakım vermekle değil; aynı zamanda annenin kendi fiziksel ve duygusal bakımını da yapması gerektiğini vurgulamaktadır. Kadın, bu içeriklerde hem öz bakımına dikkat eden, hem de çocuklarına ve evine yetişen "ideal anne" figürü olarak sunulmaktadır. Bu gönderilere, Erving Goffman'ın "ön sahne" kavramı bağlamında bakıldığında, sosyal medya kullanıcılarının annelik rolünü, dijital izleyici kitlesine sahnelediği bir performans alanına dönüştürdüğü söylenebilir. Morgan'ın gönderilerinde, gündelik yaşam pratikleri planlı bir şekilde sunulur; izleyiciye sunulan bu sahne, anneliğin kültürel normlara uygun biçimde sunulan bir temsildir. Böylece sosyal medya, özel yaşamın bir parçası olan annelik deneyiminin, toplumsal kabul ve görünürlük amacıyla dijital platformlarda yeniden üretilmesini sağlamaktadır. Anneler, sadece fiziksel kamusal alanda değil aynı zamanda dijital kamusal alanda varlık göstererek annelik kimliklerini kurmaktadır.

1. Candace Morgan- 29.05.2025

<https://www.instagram.com/reel/DKNs4oOMdZ/?igsh=ZzRjYjVkbW53YmR1> (Erişim

Tarihi: 30.05.2025)

GÖSTERGELER	DÜZ ANLAM	YAN ANLAM
"Make dinner with me as a mom of three" "(Üç çocuk annesi olarak benimle akşam yemeği yap)"	Mutfakta yemek hazırlayan üç çocuk annesi izleyiciyi kendine eşlik etmeleri için davet etmekte.	Annelik, üretkenlik, görev bilinci ve çoklu sorumlulukla ilişkilendirilen bir toplumsal rol olarak gösterilmektedir.
Rahat eşofman ve kapüşonlu kıyafet	Kadın, süslenmeden ve fazla çaba göstermeden sade ve rahat kıyafetler ile mutfakta	Bakımlı olmaktan ziyade pratikliğin ve samimiyyetin ön plana çıktığı bir anne kimliği inşa edilmektedir.
Metal karıştırma kabı ve hazır makarna kutusu	Mutfakta yemek hazırlığı başladığı gösterilmektedir.	Hızlı, çocuk odaklı pratikler → zamana karşı yarışan, ama üretkenliğiyle ön plana çıkan anne figürü
Kamera kadrajı (ev içi mutfak)	Evin iç mekânı, kadın mutfağın başında	Kadınların kamusal alandaki görünürlüğünden ziyade ev içi alanda görünürlük kazandığı, dijital platformda "annelik sahnesi"ne davet edilmektedir.
Gülümseme ve konuşma anı	Kadın kamera ile etkileşim kurarak doğrudan izleyiciye seslenmektedir.	Goffman'ın "ön sahne"si olarak dijital mutfak: izlenim yönetimi, ev içi emeğin değerli görünmesi ve sosyal medya üzerinden onay arayışı

Candace Morgan'ın Instagram gönderisinde, "üç çocuk annesi olarak akşam yemeği hazırlama" teması üzerinden kurulan anlatı ile dijital ortamda annelik kimliğinin nasıl görselleştirildiğinin

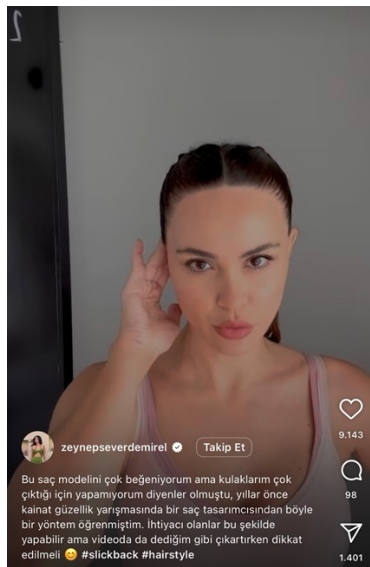
anlamlandırılmasında önemli bir role sahiptir. Gönderideki görsel ve metinsel göstergeler, Roland Barthes'ın göstergebilimsel çözümlemesiyle ele alındığında yalnızca bir yemek hazırlama sahnesi değil; aynı zamanda anneliğe dair kültürel mitlerin üretildiği bir dijital anlatıya işaret etmektedir. Annelik, üretkenlik, fedakârlık ve çoklu sorumlulukla ilişkilendirilmiş; beden ve mekânın kullanım biçimi bu rolü pekiştirecek şekilde düzenlenmiştir. Pierre Bourdieu'nun habitus kavramı bağlamında bakıldığında, Morgan'ın sunumu, toplumsal olarak içselleştirilmiş annelik normlarının dijital platformdaki yansıması olarak değerlendirilebilir. Rahat kıyafetler, ev içi mekânda bulunma ve sade görünüm; kişinin sahip olduğu sembolik sermayeyi, “doğallık” ve “samimiyet” üzerinden üretme stratejisidir. Bu bağlamda, ev içi pratiklerin Instagram gibi kamusal bir platformda sunulması hem sınıfsal hem de kültürel kodlarla biçimlenen bir habitus'un dışavurumudur. Erving Goffman'ın dramaturji yaklaşımı çerçevesinde ise bu gönderi, dijital ortamda kurulan bir “ön sahne” performansıdır. Kadının kameraya bakarak izleyiciyle doğrudan kurduğu temas, bir sahneleme eylemidir. Burada annelik, sadece özel alana ait bir durum değil aynı zamanda izleyicinin onayını bekleyen bir toplumsal rol olarak kamusal alanda sahnelenmektedir. Mutfak, dijital ortamda benlik sunumunun mekânsal sahnesine dönüşürken; bakım emeği, izlenim yönetiminin bir parçası hâline gelir. Böylece, sosyal medya içerikleri, dijital bedenin yalnızca estetik değil, aynı zamanda kültürel anlamlarla donatılmış bir kimlik göstergesi olduğunu ortaya koymaktadır.

Çözümlemesi yapılan bir diğer fenomen Zeynep Sever Demirel'dir. Zeynep Sever Demirel'in paylaşımında, kişisel bir bakım pratiği üzerinden toplumsal güzellik normlarının dijital ortamdaki yeniden üretimi gösterilmektedir.

1. Zeynep Sever Demirel- 31.05.2025

<https://www.instagram.com/reel/DKUL2T8sAWz/?igsh=bHpobmM2c21qNTZ4> (Erişim

Tarihi: 31.05.2025)

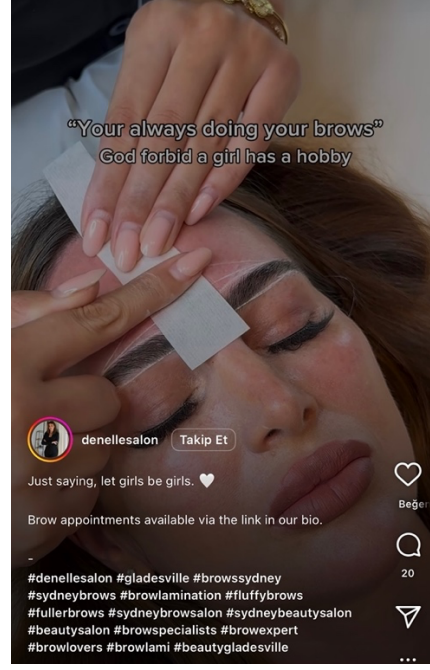
GÖSTERGELER	DÜZ ANLAM	YAN ANLAM
-------------	-----------	-----------

Odaklı yüz ve kulak ön planda tutulmaktadır.	Saçını geriye dönük toplayan kadın figürü	Kulakların görünürlüğü üzerinden estetik kaygıya gönderme yaparak beden kamusal bir problem alanına dönüşmektedir.
Duruş, bakış ve mimik	Net bakış, belirgin poz ve özgüvenli duruş	Kadın güçlü ve kontrol sahibi bir figür olarak sunulurken güzellik üzerinden özneleşme mesajı verilmektedir.
Açıklama: “kulaklarım çok çıktığı için...”	Bazı kadınların saç modelini uygulayamama nedeninin kulakları olduğu ifade edilmektedir.	Toplumsal baskı ve güzellik normlarına göre görünürlüğün sınırları belirtilmektedir.
“Çözüm önerisi” sunulmaktadır.	Video bir yöntem sunuyor: “ben böyle öğrendim”	Güzellik normuna ulaşmak için bedenin yeniden şekillendirilmesi gerektiği mesajı verilerek toplum tarafından kabul edilen normlar pekiştirilmektedir.
#slickback, #hairstyle	Saç modelini belirli bir estetik akıma bağlayarak mesaj verilmektedir.	Moda ve güzellik trendleri kültürel bir statüye dönüştürülmektedir.

Bu gönderi, estetik kaygıların nasıl görünür kılındığını ve güzellik normlarının kişisel bir deneyim üzerinden nasıl meşrulaştırıldığını göstermektedir. Barthes’ın mit çözümlemesinden hareketle saç modeli sadece bir tarz tercihi değil aynı zamanda kadınlığın görünür kodlarından biri olarak okunabilir. Bourdieu’nün kavramları doğrultusunda beden, dijital platformda sembolik sermaye yaratan bir araca dönüşmektedir. Goffman’ın ön sahne yaklaşımı doğrultusunda ise, kişi yalnızca bakımını değil, aynı zamanda güçlü ve bilgili bir özne olarak kendini sahnelediği söylenebilir.

1. Denelle Salon Kaş Bakımı Gönderisi- 30.04.2025

<https://www.instagram.com/reel/DJEGeg7SYOo/?igsh=Y3hqa2lian0dm1u> (Erişim Tarihi: 29.05.2025)

GÖSTERGELER	DÜZ ANLAM	YAN ANLAM
Kaş alma işlemi	Kaşına işlem yapılan kadın figürü	Doğal bedenin yetersiz olduğu fikri ile güzelliğin emekle üretildiği mesajı verilmektedir.
Yazı: “God forbid a girl has a hobby”	Bakım pratiği “hobi” olarak tanımlanmaktadır.	Estetik pratikler doğal ve eğlenceli gösterilerek güzellik normları meşrulaştırılmaktadır.
“Let girls be girls”	Kadınların kendini ifade etmesine yönelik bir savunma ifadesi kullanılmaktadır.	Normlara direniyor gibi görünse de bakım pratiklerini yeniden üretildiğini göstermektedir.
Yüz kadrajı ve düzenlenmiş kaş	Kadının kaşları biçimlendiriliyor	Dijital bedenin “optimize” sunumu ile güzellik sermayesi vurgusu yapılmaktadır.
Hashtag’ler	#brow #beauty gibi etiketler	Güzellik kişisel değil; profesyonel ve ekonomik bir alana ait olarak sunulmaktadır.

Bu gönderide, bakım pratiği kişisel bir tercih gibi sunulsa da, kültürel normların ve toplumsal baskının görünür kıldığı estetik kodlar hâkimdir. Barthes'ın göstergebilimsel çözümlemesi açısından bakıldığında bu tür bakım sahneleri, kadınlıkla ilişkilendirilen ritüellerin mitolojik anlatımına dönüşmektedir. Bourdieu'nun sembolik sermaye çerçevesinde değerlendirildiğinde dijital ortamda estetik görünüm ekonomik ve sosyal değer kazandıran bir unsur olarak işlev görmektedir. Goffman'ın benlik sunumu açısından ise bakım bir izlenim yönetimi aracına dönüşerek dijital sahnede performatif bir eylem hâline gelmektedir.

1. Psikolojik_Danışman_Anne Gönderisi- Hatice Duran- 31.05.2025

<https://www.instagram.com/reel/DKUX33KMJ0V/?igsh=cXlreDdrcGF6emk3> (Erişim Tarihi:

01.06.2025)

GÖSTERGELER	DÜZ ANLAM	YAN ANLAM
Mezuniyet cübbesi giymiş başörtülü kadın	Başörtülü bir kadın mezuniyet cübbesiyle törene katılıyor	Toplumsal cinsiyet rolleri içinde özneleşmiş bir kadın → geleneksel değerlerle eğitim başarısının sentezi
"Anne de oldum, baba da oldum, mezun da oldum" pankartı	Hem ebeveynlik hem de öğrenciliği birlikte yürütmüş kadın figürü	Çoklu rollerin yükünü üstlenen kadın → modern kahraman anlatısı, direniş ve dayanıklılıkla ilişkilendirilmiş annelik kimliği
Çocuklarıyla birlikte poz vermesi	Kadın çocuklarıyla birlikte fotoğrafta yer alıyor	Anneliğin biyolojik yönüne ek olarak kamusal başarıyla birleşen çok yönlü bir kimlik formu olarak sunulması
Yazı: "Her güçlü kadının arkasında onu güçlü olmaya mecbur bırakan bir hikayesi"	Güçlü kadın vurgusu, zorlayıcı yaşam koşullarının	Kadının gücü kişisel seçim değil, zorunluluklardan doğmuş bir toplumsal

vardır. Teşekkür ederim hikayem.”	sonucu olarak konumlanmaktadır.	gerçeklik → direnç, mücadele ve fedakârlık olgusu
Mimik ve beden dili (gülümseme, duruş)	Mutlu ve gururlu poz veren kadın ve çocuklar	Başarı ve emek görünür kılınıyor → izleyiciyle duygusal bağ kuruluyor → onay ve takdir yönelimli dijital sunum

Bu gönderi, anneliğin, kişisel başarının ve çoklu toplumsal rollerin dijital ortamda nasıl temsil edildiğini gösteren bir örnek sunmaktadır. Roland Barthes, Pierre Bourdieu ve Erving Goffman’ın kuramsal yaklaşımları çerçevesinde bir çözümleme yapılmaktadır. Bu gönderi, anneliğin ve kadın emeğinin dijital ortamda nasıl temsil edildiğini göstermektedir. Barthes’ın göstergebilimsel çözümlemesi çerçevesinde, ‘mezuniyet + çocuk + pankart’ birleşimi kişisel bir başarıyı aşarak, kadın kimliğinin çok katmanlı inşasını temsil eden mitolojik bir anlatıya dönüşmektedir Bourdieu’nun kavramları çerçevesinde, kadının akademik başarısı annelikle birleşerek sembolik değer kazanmakta ve dijital platformda bir sermaye biçimine bürünmektedir. Goffman’ın dramaturji yaklaşımıyla bakıldığında ise, bu paylaşım güçlü bir ön sahne performansı niteliğindedir. Kadın, yalnızca mezun değil aynı zamanda çocuklarıyla birlikte sahnelenen bir mücadele figürüdür. Gönderi, dijital ortamda onay, empati ve takdir toplamaya yönelik güçlü bir benlik sunumuna dönüşmektedir.

TARTIŞMA

Bu çalışmada, sosyal medya platformlarında özellikle Instagram üzerinden paylaşılan dijital beden ve kimlik temsilleri, Roland Barthes’ın göstergebilimsel çözümlemesi çerçevesinde analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, sosyal medyanın yalnızca kişisel ifadelerin yansımaları değil aynı zamanda toplumsal normların, kültürel kodların ve güç ilişkilerinin yeniden üretildiği bir alan olduğunu göstermektedir. Özellikle annelik, güzellik, estetik pratikler ve eğitim gibi temalar, sosyal medya paylaşımlarında mitolojik bir anlatı formuna dönüşmektedir. Barthes’ın mit kavramı bağlamında ele alındığında, annelik temsili “modern anne miti” olarak şekillenmekte ve bu mit, anneliğin çoklu sorumluluklar, üretkenlik ve görünürlikle ilişkili bir kimliğe sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum, günümüzde annelik kimliğinin salt biyolojik bir rol olmaktan ziyade sosyal, kültürel ve dijital bağlamda yeniden inşa edildiğini vurgulamaktadır. Pierre Bourdieu’nün habitus ve sembolik sermaye kavramları bu bağlamda, annelik rolü dijital platformlarda sosyal statüyü ve prestiji şekillendiren bir faktör anlamı taşımaktadır. Öte yandan, Erving Goffman’ın izlenim yönetimi ve sahne teorisi, sosyal medya kullanıcılarının anneliği izleyiciye yönelik bir performans alanına dönüştürdüğünü, dijital “ön sahne”de ideal annelik figürünü sahnelediklerini göstermektedir.

Güzellik ve estetik pratikler ise, dijital ortamda “kontrollü güçlü kadın miti” ve “bakım hobi değil zorunluluktur miti” olarak belirginleşmiştir. Bu mitler, kadınların güzellik normlarına uygun olarak

bedenlerini yeniden şekillendirmeleri ve estetik pratiklerini toplumsal beklentiler çerçevesinde şekillendirmeleri üzerine kuruludur. Bu bağlamda, sosyal medyada yapılan estetik uygulamalar yalnızca kişisel tercihler değil aynı zamanda ekonomik ve kültürel sermayeye dönüşen sosyal statü göstergeleridir. Bourdieu'nün estetik sermaye kavramı, bu dönüşümü anlamlandırmada kritik bir araç olarak ortaya çıkarken, Goffman'ın sahneleme yaklaşımı, bu estetik pratiklerin dijital ortamda bir performans biçimine dönüştüğünü göstermektedir. Böylece kadınların dijital kimlik inşası, hem toplumsal normların pekiştirilmesi hem de kişisel özneleşmenin ortak alanı olarak şekillenmektedir.

Çalışmada incelenen başörtülü kadın temsilleri ise, geleneksel değerlerle modern başarıyı bir araya getiren “direnişçi modern kadın miti” olarak anlamlandırılabilir. Bu durum, modern dijital kimliklerin çok katmanlı doğasını ve kadının çoklu rollerini dijital platformlarda görünür kılması açısından önemli bir örnek sunmaktadır. Özellikle eğitim başarısı ve annelik gibi rolleri bir arada sahneleyen paylaşımlar, kadınların sosyal alandaki güç kazanımlarını ve toplumsal kabullerini artıran sembolik sermaye üretimine katkı sağlamaktadır. Burada yine Bourdieu ve Goffman'ın teorileri, bu çoklu kimliklerin dijital ortamda nasıl sahnelendiğini ve izlenim yönetiminin nasıl işlediğini anlamaya yardımcı olmaktadır.

Bu bulgular, sosyal medyanın kültürel kodların yeniden üretildiği ve kişilerin kimliklerini hem sınırlayan hem de güçlendiren bir alan olduğunu göstermektedir. Dijital beden temsilleri, toplumsal normların mekânsal ve zamansal sınırlarını aşarak, yeni anlamlandırma süreçlerine yol açmaktadır. Ancak bu süreçte, kişilerin kendi tercihlerinin yanı sıra, sosyo-kültürel baskıların, ekonomik sermayenin ve ideolojik mitlerin etkisi de göz önünde tutulmaktadır. Sosyal medya, özgür bir ifade alanı olmanın ötesinde, toplumsal ve kültürel beklentilerin içselleştirildiği ve yeniden üretildiği karmaşık bir gösterge alanı olarak işlev görmektedir.

Bu çalışma sosyal medya üzerinden dijital beden ve kimlik temsillerinin çok katmanlı ve dinamik yapısını Barthes, Bourdieu ve Goffman'ın kuramsal perspektifleri çerçevesinde çözümlemiş, dijital alanlarda toplumsal cinsiyet rollerinin, güzellik normlarının ve annelik kimliklerinin nasıl dönüştüğünü göstermiştir. Gelecek araştırmalarda, farklı kültürel bağlamlarda benzer göstergebilimsel analizlerin yapılması, dijital kimlik inşasının evrensel ve yerel dinamiklerinin daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Ayrıca sosyal medyanın kişisel kimlik oluşumu üzerindeki psikososyal etkileri ve dijital performansların toplumsal cinsiyet politikalarına yansımaları da önemli araştırma alanları olarak öne çıkmaktadır.

SONUÇ

Dijitalleşme sürecinin sosyal medya platformlarında beden temsilleri ve kimlik inşası sürecinin nasıl gerçekleştiğine yönelik çözümlemeyi amaçlayan bu çalışmada, dijital bedenin kültürel, toplumsal ve estetik normlarla nasıl şekillendiği açıklanmıştır. Çalışmada, Pierre Bourdieu'nün habitus, alan ve sermaye kavramları ile Erving Goffman'ın benlik sunumu kavramı ekseninde dijital bedenin, kişinin toplumsal konumunu, kişisel yatkınlıklarını ve sosyal sermayesini nasıl yansıttığı ifade edilmiştir.

Göstergebilimsel çözümleme yöntemi doğrultusunda yapılan analizler ile kişilerin dijital platformlarda bedenlerini, toplumsal rollerini, kimliklerini ve değerlerini sundukları görülmüştür.

İncelenen gönderilerden hareketle güzellik normlarının, annelik anlatılarının ve estetik ideallerin sosyal medya platformlarında nasıl inşa edildiği ve yeniden sunulduğunu anlaşılmaktadır. Dijital alan, yalnızca kişilerin kendilerini ifade etme aracı değil aynı zamanda toplumsal kabul, onay ve görünürlük arzusu doğrultusunda sembolik sermayesini üretme aracı haline dönüşmektedir. Bu bağlamda, dijital beden hem kişisel tercihler hem de toplumsal yapıların, kültürel kodların ve teknolojik dönüşümün bir sonucu olarak üretilmektedir. Sosyal medya alanları, kişilerin beğeni ölçütleri ve kültürel sermaye unsurlarına uygun olarak kimlik sunumlarının gerçekleştirildiği bir alan haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Arpacı, M. (2020). Pierre Bourdieu'nun sosyolojisinde beden, cinsiyet ve cinsellik. *Habitus Toplumbilim Dergisi*, (1), 119–136.
- Bozkurt, R., & Koyuncu, A. A. (2023). Beden ve benlik ilişkisi: Teorik bir değerlendirme. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (25), 271–281. <https://doi.org/10.29029/busbed.1212484>
- Büyükgümüş, A. (2013). Türkçede Pierre Bourdieu. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(25), 113–122.
- Civelek, M., & Oğuz, T. (2020). Göstergebilimin kuramsal açıdan incelenmesine yönelik bir araştırma. *Alanya Akademik Bakış*, 4(3), 771–784.
- Çakır, P., & Temir, E. (2022). Sosyal medyada benlik sunumu ve mahremiyet kavramı ile ilişkisi: Nicel bir araştırma. *Yeni Medya*, (13), 205–228. <https://doi.org/10.55609/yenimedya.1112207>
- Çavuşoğlu, B. (2025). Sosyal paylaşım platformlarında benlik sunumu üzerine kavramsal bir çerçeve. *İletişim Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 53–62.
- Değer, B. E., & Sine Nazlı, R. (2022). Sosyal medyada influencer etkisi bağlamında benlik sunumu. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 25–45.
- Eşiyok Sönmez, E., & Özgen, Ö. (2017). Medya kullanımı ve beden imajı: Türkiye ve İngiltere örneği. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (27), 78–95. <https://doi.org/10.31123/akil.436747>
- Güler, P. (2021). Goffman'da benliğin sunumu ve ideal yaşam algısı: Pandemi döneminde Instagram üzerine bir araştırma. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 8(1), 169–182.
- Kalelioğlu, M. (2021). Göstergebilim kuramının genel bir değerlendirmesi, Türkiye'deki yeri ve önemi. *Söylem Filoloji Dergisi*, 6(1), 189–200.
- Kaplan, M., & Yardımcıoğlu, M. (2020). Alan, habitus ve sermaye kavramlarıyla Pierre Bourdieu. *Habitus Toplumbilim Dergisi*, (1), 23–37.
- Kavut, S. (2020). Kimliğin dönüşümü: Dijital kimlikler. *Selçuk İletişim*, 13(2), 987–1008. <https://doi.org/10.18094/josc.691445>
- Kılınç, U. (2021). Dijital dünyada sosyal medya, benlik sunumu, gözetim-denetim ve riskler arasındaki ilişkiler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(4), 1647–1669. <https://doi.org/10.16953/deusosbil.968889>
- Köse, H. (2016). Bourdieu düşüncesinde tahakküm-itaat ilişkisi ve sosyo-politik beden. *Ankara Üniversitesi İlef Dergisi*, 3(2), 173–199. <https://doi.org/10.24955/ilef.305521>

Dijital Medya ve Linç Kültürü: sosyal medya platformlarında anonim hesap kullanımı üzerine bir inceleme

Berna Algan Ardıç

Kapadokya Üniversitesi

Özet

Bu araştırma, sosyal medya platformlarında anonim hesap kullanımının dijital linç kültürüne katılım üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Dijitalleşme süreciyle birlikte bireylerin kimliklerini gizleyerek sosyal medya ortamlarında etkileşime geçmeleri, ifade özgürlüğü ile etik sorumluluk arasında yeni bir tartışma alanı oluşturmuştur. Özellikle TikTok, Instagram ve Twitter gibi yüksek etkileşimli platformlarda anonim kimliklerin, bireylerin dijital linç içeriklerine katılımını kolaylaştırdığı ve bu durumun dijital şiddetin görünmez biçimde yayılmasına neden olduğu gözlemlenmektedir. Bu kapsamda çalışma, anonim hesap kullanımının linç kültürünün oluşumu ve yaygınlaşmasındaki rolünü, üniversite öğrencilerinin sosyal medya davranışları üzerinden değerlendirmektedir.

Nicel araştırma yöntemlerinden betimsel tarama modeli esas alınarak yürütülen çalışmada, veri toplama aracı olarak iki bölümden oluşan bir anket formu kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini, 2024–2025 eğitim-öğretim yılında Ankara’da öğrenim gören ve kolayda örnekleme yöntemiyle seçilen 10 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Elde edilen bulgular, anonim hesap kullanımının ifade özgürlüğü ile sorumluluktan kaçış arasında bir gerilim yarattığını ve bu durumun gençlerin dijital linç pratiklerine katılımını etkilediğini göstermektedir. Sonuç olarak, çalışma anonimlik, etik sorumluluk ve dijital şiddet arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak, dijital etik farkındalığı, medya okuryazarlığı ve sosyal medya politikalarının geliştirilmesine yönelik öneriler sunmaktadır. Ayrıca araştırma, dijital kimlik inşasının toplumsal sorumluluk, empati ve etik farkındalıkla yeniden değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamakta, sosyal medya kullanıcılarının etik sınırları fark etmelerine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Linç kültürü, İptal kültürü, Dijital anonimlik, Dijital şiddet, Dijital kimlik

GİRİŞ

Sosyal medya, günümüz toplumlarında hem iletişim hem de kimlik inşasının en önemli alanlarından biri hâline gelmiştir. Ancak bu ortamlar, bireylerin kimliklerini gizleyebildikleri, sorumluluk sınırlarının bulanıklaştığı bir yapıya da sahiptir (Kavut, 2020). Bu durum, dijital şiddet, iptal kültürü ve linç olgularının yaygınlaşmasına zemin hazırlamaktadır.

Boyraz (2023), linç kültürünü dijital çağda toplumsal yargılama biçimi olarak tanımlamakta; Tanner ve Robards (2023) ise iptal kültürünün yalnızca olumsuz değil, aynı zamanda kültürel bir direnç biçimi

olarak da okunabileceğini öne sürmektedir. Ancak anonim hesaplar aracılığıyla yürütülen linç pratikleri, ifade özgürlüğü ve etik sorumluluk arasında derin bir gerilim yaratmaktadır.

Bu çalışma, üniversite öğrencilerinin görüşleri doğrultusunda anonim hesap kullanımının linç kültürüne etkisini inceleyerek dijital etik farkındalık düzeylerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

AMAÇ

Bu araştırmanın temel amacı, sosyal medya platformlarında anonim hesap kullanımının dijital linç kültürüne katılım üzerindeki etkisini incelemektir. Dijitalleşme süreciyle birlikte bireylerin kimliklerini gizleyerek sosyal medya ortamlarında etkileşime geçmeleri, ifade özgürlüğü ve sorumluluk kavramları arasında yeni bir tartışma alanı yaratmıştır. Özellikle TikTok, Instagram ve benzeri yüksek etkileşimli mecralarda anonim kimliklerin, bireylerin dijital linç içeriklerine katılımını kolaylaştırdığı ve etik sınırların belirsizleşmesine yol açtığı gözlemlenmektedir. Bu nedenle çalışma, anonim hesap kullanımının linç kültürünün oluşumu ve yaygınlaşmasındaki rolünü, üniversite öğrencilerinin sosyal medya davranışları üzerinden analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Araştırma, genç kullanıcıların sosyal medyadaki anonimlik pratiklerini yalnızca bir gizlilik aracı olarak değil, aynı zamanda dijital şiddetin görünmez aktörlüğünü mümkün kılan bir unsur olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda, üniversite öğrencilerinin anonim hesap kullanma eğilimleri, linç içeriklerine katılım biçimleri ve dijital etik farkındalık düzeyleri incelenerek, dijital ortamda etik dışı davranışların hangi koşullar altında normalleştiği ortaya konulacaktır.

Çalışmanın bir diğer amacı, anonimlik ve ifade özgürlüğü arasındaki ilişkinin sınırlarını tartışmaktır. Araştırma, sosyal medyada bireylerin kendilerini özgürce ifade etme hakkı ile başkalarına zarar vermeme sorumluluğu arasındaki dengenin ne ölçüde korunduğunu değerlendirmeyi hedeflemektedir. Bu kapsamda, anonim hesap kullanımının bireylerin dijital etik algılarını nasıl şekillendirdiği ve sosyal medya platformlarında sorumluluk bilincini ne ölçüde zayıflattığı sorgulanacaktır.

Sonuç olarak, bu araştırma sosyal medya kullanıcılarının anonimlik, linç kültürü ve etik sorumluluk konularındaki farkındalık düzeylerini ortaya koyarak, dijital etik eğitimi, medya okuryazarlığı ve sosyal medya politikalarının geliştirilmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Anonimlik ve Dijital Kimliğin Dönüşümü

Anonimlik, dijital çağda bireye hem ifade özgürlüğü hem de kimliğini gizleyerek var olma imkânı sunan ikili bir yapı taşır. Sönmez'e (2023) göre anonimlik, bireyin dijital alanda kimliğini gizleyerek düşüncelerini özgürce ifade etmesini sağlayan bir hak ve aynı zamanda temel bir gerekliliktir. Bu görüş, Kavut'un (2020) dijital kimliklerin "sabit bir öz değil, sürekli yeniden üretilen ve dönüşen yapılar" olduğu yönündeki tespitiyle paralellik gösterir. Kaya (2021) da sosyal medya kullanıcılarının, özellikle

genç bireylerin, dijital kimlik inşası sürecinde kültürel faaliyetler ve sanat paylaşımları aracılığıyla kendilerini yeniden tanımladıklarını belirtir.

Ancak bu dönüşüm, Bauman'ın akışkan modernite kavramı çerçevesinde düşünüldüğünde özgürleşmeden ziyade belirsizlik üretmektedir. Bauman'a göre modern birey, "özgür olduğunu sanan ama sistemin beklentileriyle yönlendirilen" bir özneye dönüşmüştür (Alpdoğan, 2020). Dijital kimliklerin "akışkan" ve "kırılgan" doğası, bu tespitle doğrudan örtüşür. Kullanıcı, bir yandan özgürleşirken, diğer yandan algoritmalar ve sosyal normlar tarafından şekillendirilen bir sistemin içinde görünmez biçimde denetlenir.

1.2. Baudrillard'ın Simülasyon Kuramı ve Dijital Linç Kültürü

Baudrillard'ın (Koçak, t.y.) simülasyon kuramı, günümüz toplumunda gerçeğin yerini imgelerin aldığı bir hipergerçeklik çağını tanımlar. Bu bağlamda, sosyal medyada gerçekleşen linç eylemleri çoğu zaman gerçek öfkenin değil, temsili bir öfkenin dijital performansıdır. Linç edilen kişi, çoğu durumda "gerçek bir eylem" değil, dijital ortamda dolaşıma sokulan bir "simülakr"ın hedefidir. Böylece sosyal medya, anlamın kaybolduğu ve duyguların manipüle edildiği bir hipergerçeklik alanına dönüşür.

Şener'in (2013) "dijital şiddet" kavramsallaştırması, Baudrillard'ın bu bakışını destekler niteliktedir. Şener, sosyal medya kullanıcılarının anonim kimlikler aracılığıyla gözetleyici, ifşa edici ve saldırgan tutumlar geliştirdiklerini; bu durumun etik sorumluluk duygusunu zayıflattığını belirtir. Dolayısıyla anonimlik, ifade özgürlüğünü korurken aynı zamanda şiddetin araçsallaşmasına da zemin hazırlar.

1.3. Linç Kültürü, Cancel Culture ve Toplumsal Eylem

Sosyal medyada linç kültürü, bireysel bir tepki biçiminden çok, kolektif bir toplumsal eylem olarak ortaya çıkmaktadır. Boyraz (2023) ile Demir ve Özcan (2021), dijital linç pratiklerinin bireylerin kişisel öfke veya tepkilerinden ziyade, topluluk içinde gelişen ortak davranış kalıplarıyla şekillendiğini belirtmektedir. Bu durum, Parsons'ın toplumsal eylem kuramında tanımladığı üzere, bireyin grup içinde etik sınırlarını yeniden tanımlaması ve sorumluluk bilincinin kolektif yapı içinde dağılmasıyla açıklanabilir. Dolayısıyla dijital linç, bireysel failden çok, grup tarafından meşrulaştırılan bir davranış biçimi hâline gelmektedir.

Tanner ve Robards (2023), "cancel culture" olgusunu yalnızca yıkıcı bir toplumsal refleks olarak değil, aynı zamanda bir "sosyal düzenleme" mekanizması olarak ele almaktadır. Bu yaklaşım, Foucault'nun iktidar anlayışıyla örtüşmektedir; zira Foucault'ya göre modern iktidar biçimleri dışsal bir otoriteye değil, bireylerin birbirini denetlemesine dayalıdır. Şener (2013) de sosyal medyada gözetleme kültürünün yaygınlaştığını ve kullanıcıların hem gözetleyen hem de gözetlenen konumunda olduğunu belirterek bu iktidar döngüsünün dijital ortama taşındığını ifade etmektedir. Bu bağlamda linç kültürü, yalnızca bir dijital şiddet biçimi değil, aynı zamanda denetim ve itaat üretiminin bir aracıdır.

Bauman'ın (2020) "akışkan modernite" kavramı da bu süreci açıklamada önemli bir çerçeve sunmaktadır. Bauman'a göre modern bireyler, sürekli değişen sosyal koşullar içinde kimliklerini yeniden inşa ederler. Kavut (2020) ve Kaya (2021), dijital kimliklerin bu süreçte bireylerin kimlik inşasını yönlendiren ve aidiyet duygusunu yeniden biçimlendiren bir alan oluşturduğunu vurgulamaktadır. Anonimlik, bu yeni kimlik biçiminde hem özgürleştirici bir unsur hem de etik sorumluluğu zayıflatan bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Görünmezliğin verdiği özgürlük duygusu, bireylerin dijital eylemlerindeki etik sınırları belirsizleştirmekte ve linç davranışlarını kolaylaştırmaktadır.

Baudrillard'ın simülasyon kuramı da bu bağlamda açıklayıcı bir çerçeve sunar. Koçak'ın (t.y.) belirttiği üzere, hipergerçeklik çağında gerçek ile temsil arasındaki fark ortadan kalkmıştır. Dijital ortamda gerçekleştirilen linç eylemleri, "gerçek adalet" in simülasyonu olarak ortaya çıkar. Kullanıcılar, dijital gösteri içerisinde etik bir tatmin yaşarken, eylemlerinin gerçek hayattaki etkilerini göz ardı ederler. Bu noktada Sönmez (2023), anonim hesaplara yönelik yasaklamacı politikaların temel haklar ve ifade özgürlüğü açısından yeniden değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Zira anonimlik, hem bireysel özgürlüğü koruyan hem de sorumluluğu dağıtan çifte işlevli bir olgudur.

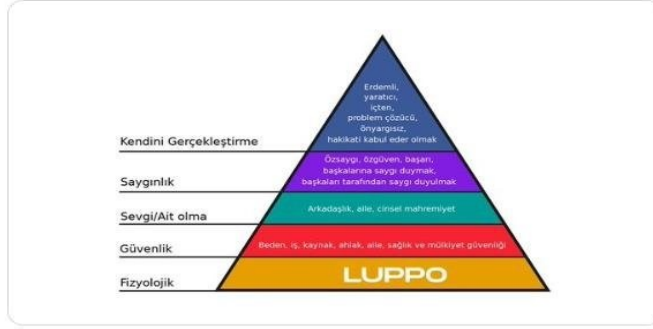
Sonuç olarak sosyal medya linç kültürü, Foucault'nun iktidar döngüsü, Bauman'ın akışkan özne anlayışı ve Baudrillard'ın simülasyon kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, yalnızca dijital bir davranış biçimi değil; modern toplumlarda ahlaki, kültürel ve politik bir "toplumsal eylem modeli" olarak görünür hâle gelmektedir. Bu eylem biçimi, hem iktidarın mikro düzeyde yeniden üretimini hem de bireylerin dijital kimlikler aracılığıyla kendilerini var etme çabalarını yansıtmaktadır.

1.4 Kuramsal Gerilimler: Özgürlük, Etik ve Gösteri

Anonimlik, dijital kültürde hem özgürlük hem de sorumsuzluk üretebilen çelişkili bir olgudur. Bir yandan bireylere kimlik baskısından kurtularak özgürce ifade imkânı sunarken, diğer yandan etik sorumluluk ve toplumsal denetim mekanizmalarını zayıflatır. Bu bağlamda anonimlik, hem özgürleştirici hem de yıkıcı potansiyeller taşıyan ikili bir yapıya sahiptir.

Bu ikilik, modern iktidar ilişkilerinin dijital alandaki görünümünü de yansıtır. Yanık'ın (2020) "Devlet gibi görmek: Luppò hadisesi" başlıklı makalesinde vurguladığı üzere, iktidar yapıları bireylerin davranışlarını görünür kılma ve denetleme biçimleriyle şekillenir. Anonimlik, bu denetim mekanizmalarına karşı bir "görünmezlik" alanı yaratarak özgürlüğün sınırlarını genişletir; ancak aynı zamanda etik sorumluluktan kaçışın da zeminini oluşturur. Dolayısıyla anonimlik, özgürlük ile gözetim arasındaki gerilimi dijital kültürde en açık biçimde ortaya koyan bir fenomendir.

Maslow ihtiyaçlar hiyerarşisi 2020 edit

ÖÖ 1:04 · 11 Nis 2020 · Twitter for iPhone

393 Retweetler 2,6 B Beğeniler

Şekil 1. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi görseli

Kaynak: Yanık, A. (2020, Mayıs 19). Devlet gibi görmek: Luppo hadisesi. Birikim Haftalık. <https://birikimdergisi.com/haftalik/10107/devlet-gibi-gormek-luppo-hadisesi>

Luppo ya da Kola
İşte bütün mesele bu...
#SOKAĞACIKMAYASAĞI

ÖÖ 12:36 · 11 Nis 2020 · Twitter for Android

235 Retweetler 1,6 B Beğeniler

Şekil 2. "Luppo hadisesi"ne ilişkin haber görseli

Kaynak: Yanık, A. (2020, Mayıs 19). Devlet gibi görmek: Luppo hadisesi. Birikim Haftalık. <https://birikimdergisi.com/haftalik/10107/devlet-gibi-gormek-luppo-hadisesi>

Baudrillard'ın simülasyon ve gösteri toplumu kavramları, bu dönüşümü anlamak açısından açıklayıcıdır. Baudrillard'a göre günümüzde gerçeklik, temsiller ve imajlar aracılığıyla tüketilmektedir (Koçak, t.y.). Dijital platformlarda kullanıcılar, kimliklerinin bir "gösterisini" üretir; anonim hesaplar da

bu gösterinin bir parçasıdır. Birey, görünmezliğini koruyarak görünürlük kazanır. Bu durum, görünür olma arzusu ile görünmez kalma güvenliği arasındaki paradoksu doğurur.

Bauman'ın "akışkan modernite" yaklaşımı, bu durumu toplumsal ilişkilerin kırılganlığı ve bireyin aidiyetsizlik duygusu üzerinden açıklar. Modern birey, sürekli değişen dijital akış içinde özgür olduğunu sanan, ancak görünmez algoritmik yapılar tarafından yönlendirilen bir varlığa dönüşmüştür (Alpdoğan, 2020). Sosyal medya, bireye sınırsız ifade özgürlüğü sunduğu yanılsamasını yaratırken, onu dijital onay, beğeni ve görünürlük mekanizmalarına bağımlı kılar.

Bu bağlamda anonimlik, kısa süreli bir "özgürlük hissi" verse de, uzun vadede etik sorumluluktan ve toplumsal aidiyetten uzaklaştıran bir yalnızlaşma biçimi üretir. Bauman'ın (akt. Alpdoğan, 2020) ifadesiyle bu, "özgür olduğunu sanan ama dijital sistemin akışına hapsolmuş bireyin trajedisidir".

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Bu çalışmada, sosyal medya platformlarında anonim hesap kullanımının dijital linç kültürüne etkisini belirlemek amacıyla nicel araştırma yöntemlerinden betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Betimsel tarama modeli, mevcut durumu olduğu gibi ortaya koymayı, katılımcıların görüş ve tutumlarını nicel veriler aracılığıyla analiz etmeyi amaçlayan bir yaklaşımdır. Bu doğrultuda, anonim hesapların linç kültürünün yaygınlaşmasındaki rolü, üniversite öğrencilerinin sosyal medya davranışları üzerinden incelenmiştir.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, 2024–2025 eğitim-öğretim yılında Ankara ilinde öğrenim gören üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Örneklem, kolayda örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Bu kapsamda, gönüllü olarak katılım gösteren 10 öğrenci (5 kadın, 5 erkek) çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu yöntem, ulaşılabilirlik ve zaman kısıtları açısından uygun görülmüş; örneklemin temsiliyet gücü, çalışmanın keşifsel (exploratory) niteliğiyle ilişkilendirilmiştir.

2.3. Veri Toplama Aracı

Veriler, araştırmacı tarafından geliştirilen iki bölümlü bir Google Forms anketi aracılığıyla toplanmıştır.

Birinci bölümde, katılımcıların yaş, cinsiyet, sosyal medya kullanım sıklığı gibi demografik bilgiler yer almaktadır.

İkinci bölümde ise, anonim hesap kullanımı, linç kültürüne katılım ve dijital etik farkındalık düzeylerini ölçmeyi amaçlayan 5'li Likert tipi (1=Kesinlikle Katılmıyorum – 5=Kesinlikle Katılıyorum) ölçek maddeleri bulunmaktadır.

Anket formu, katılımcıların ifadelerini özgürce ve rahat bir biçimde paylaşabilmelerini sağlamak için çevrimiçi ortamda uygulanmıştır.

2.4. Veri Toplama Süreci

Anket, 2025 yılı bahar döneminde bir ay boyunca çevrimiçi olarak uygulanmıştır. Katılımcılara araştırmanın amacı, gizlilik ilkeleri ve veri kullanım esasları hakkında önceden bilgi verilmiş, yalnızca gönüllü katılım esas alınmıştır. Katılımcıların kimlik bilgileri kesinlikle gizli tutulmuş, veriler anonim olarak kaydedilmiştir.

2.5. Veri Analizi

Toplanan veriler Google Drive tablo (Sheets) uygulaması kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin çözümlenmesinde frekans (f) ve yüzde (%) dağılımları hesaplanmıştır. Bulgular tablolar hâlinde sunulmuş, her tabloya ilişkin yorumsal analiz yapılmıştır. Elde edilen veriler, anonimlik, dijital etik ve linç kültürü arasındaki ilişkileri betimsel biçimde ortaya koymayı amaçlamıştır.

2.6. Etik İlkeler

Araştırma süreci, sosyal bilimlerde etik kurallar çerçevesinde yürütülmüştür. Katılımcılardan bilgilendirilmiş onam alınmış, gönüllülük esasına uyulmuş ve hiçbir kişisel bilgi paylaşılmamıştır. Veriler yalnızca bilimsel amaçlarla kullanılmıştır.

2.7 Araştırma Bulguları ve Tablolar

Tablo 1. Araştırma Sürecine İlişkin Bilgiler

Araştırma Aşaması	Açıklama
Araştırma Modeli	Nicel araştırma yöntemlerinden betimsel tarama modeli kullanılmıştır.
Evren	Ankara ilinde 2024–2025 eğitim-öğretim yılında öğrenim gören üniversite öğrencileri.
Örneklem	Kolayda örnekleme yöntemiyle seçilen 10 öğrenci (5 kadın, 5 erkek).
Veri Toplama Aracı	İki bölümlü Google Forms anketi: (1) Demografik bilgiler, (2) 5'li Likert tipi maddeler.
Veri Toplama Süreci	Anket çevrimiçi olarak 1 ay boyunca uygulanmış, veriler gönüllülük esasına göre toplanmıştır.
Veri Analizi	Google Drive tablo uygulamasıyla frekans (f) ve yüzde (%) hesaplamaları yapılmıştır.

Etik İlkeler

Katılımcılar bilgilendirilmiş onam ile katılmış,
kimlik gizliliği korunmuştur.

Tablo 2. Katılımcıların Cinsiyet Dağılımı

Cinsiyet	f (Frekans)	% (Yüzde)
Kadın	5	50%
Erkek	5	50%
Diğer	0	0%
Toplam	10	100%

Tablo 3. Sosyal Medya Kullanımı ve Linç İlişkisi

İfade	Katılıyorum (%)	Kesinlikle Katılıyorum (%)	Toplam (%)	Yorum
Sosyal medya kullanımı arttıkça linç olayları artıyor.	60	40	100	Kullanım sıklığı ile linç arasında güçlü bağ algısı.
Linç nedeniyle sosyal medyayı bırakmak normaldir.	70	-	70	Linç kültürü kullanıcı davranışlarını etkiliyor.
Yanlış bilgiler linç olaylarını artırıyor.	80	10	90	Bilgi kirliliği linç davranışını körükliyor.

Tablo 4. Adalet, Eleştiri ve Etik Tutumlar

İfade	Katılıyorum (%)	Kararsızım (%)	Katılmıyorum (%)	Yorum
-------	-----------------	----------------	------------------	-------

Sosyal medyada yapılan linçlerin çoğu haksızdır.	40	30	30	Linç meşruiyeti konusunda görüş ayrılığı.
Geçmiş hatalar için linç edilmek doğru değildir.	90	10	0	Katılımcılar etik olarak bu tutumu reddediyor.
Dijital linç bazen adalet sağlar.	30	40	30	Katılımcılar arasında kutuplaşma mevcut.

Araştırma Bulgularının Yorumlanması

Tablo 1. Araştırma Sürecine İlişkin Bilgiler

Araştırmanın yöntemi ve örnekleme dikkate alındığında, çalışmanın betimsel tarama modeli ile yürütülmesi mevcut durumu ortaya koyma açısından uygun görünmektedir. Evren olarak Ankara ilindeki üniversite öğrencilerinin seçilmesi, genç yetişkinlerin sosyal medya ve linç kültürüyle en fazla etkileşimde bulunan grup olmaları nedeniyle anlamlıdır.

Kolayda örnekleme yöntemiyle seçilen 10 katılımcı sayıca sınırlı olsa da, pilot düzeyde bir çalışma için temel eğilimleri anlamaya imkân vermektedir. Verilerin Google Forms aracılığıyla toplanması, çevrimiçi ortamda gerçekleşen bir olgunun (linç kültürü) doğasına uygun bir yöntemsel tercihtir.

Etik açıdan katılımcı gizliliğinin korunması ve bilgilendirilmiş onamın alınması, araştırmanın güvenilirliğini artırmaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların Cinsiyet Dağılımı

Cinsiyet dağılımı açısından örneklemin kadın ve erkek katılımcılardan eşit biçimde (5'er kişi) oluşması, toplumsal cinsiyet temelli önyargıların sonuçları etkilemesini önleyebilecek dengeli bir durum yaratmaktadır.

"Diğer" seçeneğinde yanıt bulunmaması, katılımcıların çoğunun ikili cinsiyet tanımını benimsediğini göstermektedir. Bu tablo, verilerin cinsiyet temelli karşılaştırmalara elverişli olduğunu, ancak küçük örneklem nedeniyle bu tür çıkarımların sınırlı kalabileceğini göstermektedir.

Tablo 3. Sosyal Medya Kullanımı ve Linç İlişkisi

Bu tablo, katılımcıların sosyal medya kullanımı ile linç olayları arasındaki ilişkiyi güçlü biçimde algıladıklarını göstermektedir:“Sosyal medya kullanımı arttıkça linç olayları artıyor” ifadesine %100 katılım olması, kullanım sıklığı ile linç eğilimi arasında doğrudan bir bağlantı algısı bulunduğunu ortaya koymaktadır.

“Linç nedeniyle sosyal medyayı bırakmak normaldir” ifadesine %70 oranında katılım, dijital linçlerin bireylerin platformdan çekilme veya kendini sansürleme davranışına yol açtığını düşündürmektedir.

“Yanlış bilgiler linç olaylarını artırıyor” görüşüne %90 oranında katılım, bilgi kirliliğinin dijital şiddet davranışlarını tetiklediği algısına işaret etmektedir.

Bu sonuçlar, katılımcıların linç olaylarını yalnızca bireysel öfke tepkileri olarak değil, sistemsiz bilgi akışı ve manipülasyonun bir sonucu olarak değerlendirdiklerini göstermektedir.

Tablo 4. Adalet, Eleştiri ve Etik Tutumlar

Bu bölüm, katılımcıların dijital linçleri etik ve adalet temelli nasıl değerlendirdiklerini ortaya koymaktadır:“Sosyal medyada yapılan linçlerin çoğu haksızdır” ifadesine yalnızca %40 katılım görülmesi, toplumda linç meşruiyeti konusunda belirgin bir görüş ayrılığı olduğunu göstermektedir.

“Geçmiş hatalar için linç edilmek doğru değildir” ifadesine %90 oranında katılım, katılımcıların etik sorumluluk ve zaman aşımı bilincine sahip olduklarını göstermektedir. Bu durum, dijital ortamda yapılan hataların sürekli gündeme getirilmesine yönelik eleştirel bir tutumu yansıtmaktadır.

“Dijital linç bazen adalet sağlar” ifadesinde görüşlerin üçe bölünmesi (%30 katılıyor, %40 kararsız, %30 katılmıyor), “dijital adalet” kavramının toplumda tartışmalı bir alan olduğunu göstermektedir. Bazı katılımcılar linç davranışını bir “sosyal yaptırım” olarak görürken, diğerleri bunun adaletle bağdaşmadığını düşünmektedir.

SONUÇ

Bu araştırmada, sosyal medya platformlarında anonim hesap kullanımının dijital linç kültürüne katılım üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bulgular, anonimlik kavramının genç kullanıcılar arasında çifte işlevli bir rol oynadığını göstermektedir. Bir yandan anonimlik, bireylere kendilerini ifade etme özgürlüğü sunmakta; diğer yandan, etik sorumluluk bilincini zayıflatmakta ve dijital linç gibi zarar verici davranışların görünmez biçimde yayılmasını kolaylaştırmaktadır.

Araştırmaya katılan öğrenciler, sosyal medya kullanım sıklığının linç olaylarını artırdığı ve bilgi kirliliğinin linç davranışlarını körüklediği görüşünde birleşmişlerdir. Bu bulgu, dijital ortamda anonim kimliklerin, bireyleri yanlış bilgi ve manipülasyonlara karşı daha savunmasız hâle getirdiğini ve linç kültürünün yayılmasında katalizör rolü oynadığını ortaya koymaktadır.

Etik tutumlar açısından, katılımcılar geçmiş hatalar nedeniyle linç edilmenin doğru olmadığını büyük ölçüde kabul etmektedir (%90), ancak dijital linçin adalet sağladığı yönündeki görüşler arasında

belirgin bir kutuplaşma gözlenmiştir. Bu durum, dijital linçin toplumsal adalet algısıyla ilişkili olarak karmaşık ve bağlamsal bir fenomen olduğunu göstermektedir. Katılımcıların bir kısmı, linç davranışlarını bir tür sosyal denetim veya adalet mekanizması olarak görürken, diğer bir kısmı bu eylemleri tamamen etik dışı ve zararlı bulmaktadır.

Bulgular aynı zamanda anonimlik ve ifade özgürlüğü arasındaki denge sorununu vurgulamaktadır. Sosyal medya kullanıcıları, kendilerini özgürce ifade etme hakkına sahip olmak istemekle birlikte, başkalarına zarar vermeme sorumluluğunu zaman zaman göz ardı etmektedir. Bu durum, dijital etik farkındalığının geliştirilmesinin önemini ortaya koymakta ve eğitim, medya okuryazarlığı ile platform politikalarının bu yönde şekillendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, anonim hesap kullanımı, dijital linç kültürünün yaygınlaşmasında önemli bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Araştırma, sosyal medya kullanıcılarının anonimlik, linç kültürü ve etik sorumluluk konularındaki farkındalık düzeylerini detaylı biçimde ortaya koymakta ve dijital ortamda etik davranışları teşvik edecek politika ve eğitim programlarının geliştirilmesine bilimsel bir temel sunmaktadır. Ayrıca, bu bulgular sosyal medya araştırmalarında psikolojik, toplumsal ve teknolojik faktörlerin etkileşimini anlamak açısından da önemli çıkarımlar sağlamaktadır.

ÖNERİLER

Bu araştırmanın bulguları doğrultusunda, sosyal medyada anonimlik ve dijital linç kültürü arasındaki ilişkiye yönelik olarak aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

Dijital etik eğitimi artırılmalıdır. Eğitim kurumlarında ve genç kullanıcıların yoğun olarak bulunduğu çevrimiçi platformlarda dijital etik, medya okuryazarlığı ve çevrimiçi sorumluluk konularına yönelik bilinçlendirici programlar düzenlenmelidir. Bu eğitimler, anonimlik hakkının sorumluluk bilinciyle birlikte kullanılmasını teşvik etmelidir.

Sosyal medya platformları düzenlemelerini güçlendirmelidir. Platform yöneticileri, anonim hesaplardan yapılan nefret söylemi ve linç girişimlerini tespit etmek üzere daha etkin içerik denetleme algoritmaları geliştirmelidir. Bununla birlikte, ifade özgürlüğünü kısıtlamadan etik sınırların korunmasına yönelik şeffaf denetim mekanizmaları kurulmalıdır.

Kullanıcı farkındalığı artırılmalıdır. Sosyal medya kullanıcılarının, paylaşım yaparken ve çevrimiçi tartışmalara katılırken dijital davranışlarının olası sonuçlarını fark etmelerini sağlayacak farkındalık kampanyaları düzenlenmelidir. Bu tür kampanyalar, empati temelli iletişimi ve yapıcı tartışma kültürünü teşvik etmelidir.

Araştırmalar disiplinlerarası biçimde genişletilmelidir. Gelecekte yapılacak çalışmalar, dijital linç olgusunu yalnızca sosyolojik değil, aynı zamanda psikolojik ve iletişimsel boyutlarıyla da incelemelidir. Böylece, anonimlik, kimlik ve etik arasındaki ilişkilerin daha derinlemesine anlaşılması mümkün olacaktır.

Politika yapıcılar için etik yönergeler oluşturulmalıdır. Kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları ve medya otoriteleri tarafından, evrimii davranışlara ilişkin etik standartların geliştirilmesi ve bu standartların uygulanabilirliğini sağlayacak düzenleyici politikaların hazırlanması gerekmektedir.

Toplumsal diyalog ve empati kültürü desteklenmelidir. Dijital ortamda bireylerin karşılıklı anlayış ve hoşgörü temelli iletişim kurabilmeleri için projeler ve evrimii kampanyalar geliştirilmeli; linç kültürünün yerine etik tartışma kültürü teşvik edilmelidir.

Kaynakça

- Alpdoğan, F. F. (2020). *Zygmunt Bauman sosyolojisi: Akışkan modernite özgür olduğunu zanneden köleler mi üretiyor?* Sosyoloji Dergisi, 32(1), 45–63. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2846216>
- Boyraz, H. M. (2023). *Linç kültürü – Cancel culture*. Medipol Üniversitesi. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10028248>
- Demir, S. T., & Özcan, A. (2021). Sosyal medya ve linç kültürü. *Kuram ve Araştırma Dergisi*, 58(2), 120–135. https://www.researchgate.net/publication/367327807_Sosyal_Medyada_Linc_Kulturu_Luppo_Alan_Dayi_Linc_Ornegi
- Demir, S. T., & Özcan, A. (2021). *Sosyal Medya ve Linç Kültürü*. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 56, 1–15. <https://doi.org/10.47998/ikad.957544>
- Kavut, S. (2020). Kimliğin dönüşümü: Dijital kimlikler. *Selçuk İletişim Dergisi*, 13(2), 987–1008. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1183376>
- Kaya, S. (2021). Sosyal medya kullanıcılarının dijital kimlik inşası sürecinde kültürel faaliyet ve sanat ile ilgili paylaşımlarının rolü. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 11(4), 1403–1419. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1863905>
- Koçak, Ş. (t.y.). *Jean Baudrillard ve Simülasyon Kuramı*. Academia.edu. https://www.academia.edu/7369795/Jean_Baudrillard_ve_Simulasyon_Kurami
- Sönmez, Y. (2023). *Sosyal ağ platformlarında anonim hesaplara yönelik yasaklamacı yaklaşımlar karşısında gereklilik ve temel haklar sorunu*. DergiPark. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3216904>
- Şener, G. (2013). Sosyal medyada mahrem ilişkiler, gözetleme ve dijital şiddet. *Akademik Bilişim 2013 Konferansı*, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 23–25 Ocak 2013. https://www.academia.edu/3425309/Sosyal_medyada_mahrem_iliskiler_gozetleme_ve_dijital_siddet
- Tanner, C., & Robards, B. (2023). ‘Cancelled?’ Beyond reductive approaches to ‘cancel culture’ as bad or good. *Monash Lens*. <https://lens.monash.edu/@politics-society/2023/09/04/1386105/cancelled-beyond-reductive-approaches-to-cancel-culture-as-bad-or-good>
- Yanık, A. (2020, Mayıs 19). *Devlet gibi görmek: Luppo hadisesi*. **Birikim Haftalık**. <https://birikimdergisi.com/haftalik/10107/devlet-gibi-gormek-luppo-hadisesi>

Modanın Dijitalleşmesi Bağlamında Sosyal Medya Platformlarının Giyim Kuşam Kültürüne Etkileri

Züleyha AYDIN; Doç. Dr. Emin TOKSÖZ

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Kültür Politikaları ve Yön.Tezsiz Y. Lisans

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Görsel İletişim Tasarımı Bölümü

Özet

Sosyal Medya Platformlarının gün geçtikçe artan kullanıcı sayısı ile ulaştığı kitlelerde yarattığı etkinin giyim kuşam kültüründe etkilerinin değerlendirildiği bu çalışmada; Dijitalleşmenin birey ve toplumun giyim kuşam kültürüne de yansıdığı gerçeklik üzerinden giyim kuşam kültürüne getirdiği yeni değişkenler ve dinamikler değerlendirilerek, sosyal medya platformlarının giyim kuşam kültürü üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada, altı kadın katılımcıyla derinlemesine mülakat sistemi ile görüşmeler yapılarak, nitel yöntem tekniklerinden söylem analizi tekniği ile dijitalleşme bağlamında sosyal medya platformlarının giyim kuşam kültürüne olumlu ve olumsuz etkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu değerlendirmelerin sonucunda sosyal medya platformlarının, giyim kuşam kültürüne olumlu ve olumsuz şekillerde tesir ettiği ve dijitalleşmenin giyim kuşam kültürü üzerinde işlevsel açıdan ekonomik, dini, psikolojik, siyasi etkilerinin olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Bu yeni oluşan interaktif ortam sosyal medya kullanıcılarına en yeniye ulaşma, ilk haberdan bilgi edinme imkânı sunmaktadır. Son yıllarda bu hızlı değişime her sektör ayak uydurmak için iş sahipleri, şirketler, satıcı olarak kendini ifade eden her ürün pazarlamacı sosyal medyada bir yer edinme yarışı içine girmişlerdir. Çağın gerisinde kalan, bu platformlarda varlık gösteremeyen ya da bu yeni dijital dünyayı doğru okuyamayan pazar sahipleri iflas etmiş ve piyasadan çekilmek zorunda kalmışlardır. Sosyal medya kültürünün kendi dili, sistemi, alışveriş dinamikleri, klasik yöntemlerden oldukça farklı olup, hiç beklenmeyen tepkiler, anlık gelişmeler, önlemeyen kabuller veya tenkitler, linç kültürü bu platformların gücünü, etkisini ve kalıcılığını umulmadık biçimde sağlamlaştırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Dijitalleşme, Kültür, Giyim Kuşam, İşlevler

GİRİŞ

Günümüz dünyasında her geçen gün bilim ve teknoloji sahasında büyük gelişmeler ve hızla değişen veri yığınları bireyin ve toplumun hayatına etki etmektedir. Manuel Castells tarafından "ağ toplumu" olarak ifade edilen enformasyon çağı olarak nitelenen bu internet çağı, bireyin sosyal medya platformlarını kullanarak pek çok bilgiye ulaştığı bir çağ olmakla birlikte, bireylerin birbiriyle iletişimine de sınırsız paylaşım imkânı sunan, globalleşen dünyanın küçük bir köy gibi her noktasından haber alınabilen, hızlı bilgi akışının baş döndürdüğü bir çağdır.

Bu yeni oluşan interaktif ortam sosyal medya kullanıcılarına en yeniye ulaşma, ilk haberdan bilgi edinme imkânı sunmaktadır. Son yıllarda bu hızlı değişime her sektör ayak uydurmak için iş sahipleri,

şirketler, satıcı olarak kendini ifade eden her ürün pazarlamacısı sosyal medyada bir yer edinme yarışı içine girmişlerdir. Çağın gerisinde kalan bu platformlarda varlık gösteremeyen ya da bu yeni dijital dünyayı doğru okuyamayan pazar sahipleri iflas etmiş ve piyasadan çekilmek zorunda kalmışlardır. Sosyal medya kültürünün kendi dili, sistemi, alışveriş dinamikleri, klasik yöntemlerden oldukça farklı olup, hiç beklenmeyen tepkiler, anlık gelişmeler, önlemeyen kabuller veya tenkitler, linç kültürü bu platformların gücünü, etkisini ve kalıcılığını umulmadık biçimde sağlamlaştırmıştır. Kullanıcıların her konuda fikirlerini beyan ettikleri, eleştirdikleri, yorumladıkları, hızlı, kolay ve etkileyici bir yoldan dönütte bulundukları bir platform olarak sosyal medya kullanımı giyim kuşam kültürüne de etki etmektedir.

Günümüzde modern çağın bir getirisi olarak hemen her iş dalı sosyal medya platformlarını kullanmaktadır. Yemek videoları ve yapılan ürünün satışına kadar her aşaması için ayrı hizmet veren platformlar yapısı gereği sosyal medyanın en geniş alışveriş ağı haline gelmiştir. Bu nedenle, sosyal medya siteleri, bireyselden, şirketlere, kılık-kıyafet sektörü için de aktif ve avantajlı bir etkileşim ağı olduğu görülmektedir.

Sosyal Medya Kavramı

Yeni yüzyılda, bireylerin internetle daha uygun ve yakından ilişki içinde olmalarından dolayı yaşadıklarını, hissettiklerini, beğenilerini ve deneyimledikleri hemen her şeyi sanal ortamda kimlikli veya kimiksiz kişilerle paylaşma isteklerinin arttığı ve gerçek hayatında yanında, ailesinde veya sosyal çevresindeki şahıslarla bir şeyler paylaşmak yerine sosyal medya üzerinden kendini tanımlama ve gerçekleştirme süreci gelişmiştir.

En yalın anlatımla sosyal medya, bireylerin internet üzerinden yer ve zaman sınırlaması olmaksızın fikirlerini ve görüşlerini belirtmelerine olanak sağlayan, internetin bulunduğu multimedya özelliklerini sınırsız bir şekilde kullanım imkanı tanıyan, aynı zamanda başka bireyler ile karşılıklı görüş alışverişine ve paylaşımına dayalı bir interaktif ortamın varlığını hayata geçiren bir geniş tabanlı platform olarak tanımlanabilir. (Bulunmaz, 2011: 29)

Ayrıca sosyal medya; haber alma, veri paylaşma olanağı sağlayan, birey ve toplulukların yorum yapabildikleri, çeşitli pek çok kişisel veya kurumsal birikimlerini sunarak hedef kitlelerine ulaştıkları, içerik üreticilerin deneyim ve bilgi birikimlerini aktardıkları web siteleri olarak da tanımlanabilir. Bununla birlikte kitlesel organize oluşların, yasal ya da yasal olmayan paylaşımlarında en kolay yapılabildiği serbest bilgi dağılımının gerçekleştirilebildiği, dünyanın sosyolog Stanley Milgram'ın ifadesiyle (1967) küçük dünya ya da global köy olarak bütün insanların birbirleriyle bağlantılar oluşturarak iletişime geçtiği ağ merkezli internet siteleridir.

Teknolojik açıdan hızla değişen dünya bireyin kurduğu iletişim biçiminde de değişimlere neden olmaktadır. Dijitalleşen dünyada bireylerin kurduğu iletişim hem gerçek hem de sanal gerçeklik içinde sosyal medya üzerinden kimliği belirli veya belirsiz kişilerle gerçekleştirilmektedir. Bu

platformların her geçen gün farklılaşan özelliklerine ayak uyduran, kendi hayatını sanal gerçeklik üzerinden kurgulamaya çalışan bireyler asıl gerçeklik yerine yapay bir gerçekliği deneyimleyerek ve yeni kavramsal terimler kullanarak bu yeni dünyayı üretmiş ve deneyimlemeyi tercih eder hale gelmişlerdir. Teknolojik olarak değişen bir çerve ekseninde sentetik bir gerçeklik üreten metaverse, gerçek dünyanın dijital bir ikizi olarak yinelendiğinde anlamlı kıldığı gerçeklik anlamını yitirmekte ve dünyayla olan ilişkilerimiz teknolojik bir ortam olarak dönüşmektedir. (Görgülü, 2022: 727)

İnternetin günlük hayati pratikleri içinde barındıran yapısı gereği, giyim kuşam kültürüne etkileri dijital dünyanın gerçek dünyaya yansımaları olarak oldukça reel tepkiler içermektedir. Manuel Castells'in enfemasyon çağında teknolojinin bireysel ve toplumsal hayatta bizzat değişmelere neden olduğunu ifade ettiği ağ toplumu "ağ kültürü" tanımlaması günümüz dünyasının gerçekliği olarak tecrübe edilen bir yaşam şekli haline gelmiştir. Bu yaşam şeklinin temel ihtiyacı, online olma, sürekli çevirim içi kalma problemlerini getirirken, diğer taraftan internet bağımlılığı gibi farklı bağımlılık türlerini de psikolojik problemler olarak sosyal hayata edindirmektedir.

Giyim Kuşam Kültürü

İnsan yaşamının en önemli ihtiyaçlarından biri olan giyinmek zaman ve mekana göre farklılık gösteren, kültürü kendi sistemi içinde yansıtır taşıyan bir yapıya sahiptir. Geleneksel motifler, geleneksel teknikler, kumaş türü, kullanım alanları ile var olduğu toprakların kültürünü, sosyolojisini, ekonomisini, tarihini içinde muhafaza ederek günümüze taşımıştır.

Giyim kuşam kültürü pek çok farklı dinamik etkisinden değişimler, farklılaşmalar göstermektedir. Ancak en çok etki sosyal ve kültürel değişmelerde kendini ortaya koymaktadır. Tüketicinin seçimlerindeki değişimi etkileyen unsurlardan en mühimi günümüz açısından değerlendirdiğimizde sosyal medya platformlarının giyim kuşam kültürüne etkileri olumlu ve olumsuz olarak cereyan edebildiği söylenebilir. Toplumların farklılaşan çeşitli özellikleri, onları diğer kültürlerden ayıran en önemli unsurlar arasında olduğu ifade edilebilir. Sosyal toplumları birbirinden farklı kılan unsurların başında gelenek görenekler, ananeler gelmektedir. Gelenekler nesilden nesle aktarılan kültürel öğelerden biri olarak kültürel mirasın devamlılığı bağlamında bireyin topluma aidiyeti için toplumların geçmişle geleceği arasında köprü görevi gören yapısal özelliği ile kültürün muhafazası ve aktarılmasında önemli vazifeler üstlenen bir olgu olarak değerlendirilebilir. Kültürel miras bireyin topluma aidiyeti, toplumların geçmişle geleceği arasında köprü görevi gören bir yapıya sahiptir. Gelenekleri etkileyen, coğrafya, tarih ve kültürel diğer unsurlar giyim kuşam kültürüne de etki edebilmektedir. Coğrafyanın etkileri, iklime bağlı olarak, kumaşların incelik kalınlıklarına, tarihsel bağlamda desen ve süslemelerine, antropolojik köklerine bağlı olarak giyim kalıplarına yansımaktadır. Kültürel olguların yaşamın tüm sahalarına etkisi günlük hayata, sanata, mimariye, yemek kültürüne ve giyim kuşam kültürüne de yansıdığı söylenebilir. Giyim kuşam insanlar arasındaki iletişimin bir şekli olarak, aidiyet, kimlik, inanç, siyasi görüş, sosyal sınıf, ekonomik gelir seviyesini ortaya koyan bir ifade şekli olmasıyla beraber, bireyin kişisel zevklerini de ortaya koyduğu

bir alandır. Kültür, giyim kuşamı etkileyen besleyen yapısıyla üst etkenlerdendir. Kültür; inanç, bilgi, maddi, manevi her türlü oluşumdur.

18. yüzyılın inanç ve düşünce sorunlarından doğan kültür tartışmaları günümüz dünyasında çeşitli platformlarda tartışılmaya devam eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Kültür, antropoloji, felsefe, sosyoloji gibi pek çok disiplinin ortak paydası olarak disiplinler arası ortak çalışma alanıdır. Kültür, latince toprağı işleme (cultura) (Çeçen, 1996:320), Avrupa dillerinde kazandığı anlamla yüksek genel bilgi olarak geçmiştir (Tatar, 2006:35). İnsan ürünü olan kültürün toplumsal olma özeliği, insanı diğer canlı türlerinden ayıran önemli bir özelliktir (Özkalp, 1994:72). Bu haliyle kültür, toplumun bireylerini ulusun sahip olduğu kabul edilen bütün tutum, davranış, düşünüş, yaşam biçimi, maddi ve tinsel dünya ile vurguladığı kendine has ilişki yöntemi olmak üzere tüm bu sayılanları bünyesinde toplayan bir pota gibidir (Aydın, 1998: 8). Kültür, bir toplumu diğerinden farklı kılan öğeleri içinde barındıran bir fenomendir. Bu yönüyle kültür, belirli bir toplumun karakterini meydana getiren fikirleri, bilgileri, bütün kültür sahalarını kaplayan ve onlara nüfuz eden inançları, tutum ve davranış tiplerini içeren sistemdir (Ülgen, 1970:185)

Nebi Özdemir kültürü şöyle tarif etmiştir; "Kültür, değişim ve dönüşümleri yaratan etkileşimler bütünü ve ürünüdür. Kültürün yaratım, aktarım, gösterim, deneyimleme, özümseme, benimseme, geliştirme gibi farklı süreçleriyle ilgili dinamikler sürekli değişen ve dönüşen disiplinler arası yaklaşımlarla yetkin çözümlenebilir." (Özdemir, 2017: 8)

Mümtaz Turan ise kültürü; "Toplum ve yaşamın oluşmasında; konuşulan dil, mitler, yazılı kaynaklar, yasalar, kurallar, ahlak, kuramlar, bilim, felsefe ve sanat uygulamaları gibi maddi ve tinsel ürünler bütünlüğüne kültür denir. Kültür, toplumun tüm bireylerinin birlikte meydana getirdikleri ve ikrar ettikleri değerlerdir. O halde kültür, bir toplumun yaşama biçimidir." şeklinde tanımlamıştır. (Turan, 1994; Aktaran: Yıldız, 2024:142) Bireylere yol gösteren, geleneksel davranış kalıplarına göre toplumsal normlara uygun kuralları içinde barındıran kültür, tüketici davranışlarını doğrudan veya dolaylı biçimde etkilemesiyle etki gücü yüksek bir itkidir. Sosyal medya platformları bu itkinin farkındalığı ile hem iyi bir pazar, hem de giyim kuşam kültürüne yön veren bir gerçeklik olarak dijitalleşen dünyamızda olumlu ve olumsuz etkiler yaratmaktadır. Giyim kuşamı belirleyen, moda, konfor, kalite, doğallık, uygun olma, erişilebilir olması ile sosyal medyanın sunduğu imkanlar örtüşerek, tüketiciye yeni kolaylıklar sunması noktasında oldukça başarılı bir vizyon geliştirdiği söylenebilir.

Giyim Kuşam ve Kültür İlişkisi

Giyim kuşam her şeyden önce bir ihtiyaçtır. Amerikalı psikolog A. Maslow'un 1943 yılında ileri sürdüğü İhtiyaçlar Hiyerarşisi teorisinde de yer verdiği beslenme, nefes alma, uyuma, örtünme ve korunaklı bir yere sığınma gibi, yaşam için hayati ve yaşamın devam ettirilmesi için karşılanması zorunlu olan ihtiyaçlardır. Bu ihtiyaçlar içinde de zorunlu olarak yer verilen örtünme ihtiyacı, giyim

kuşam kültürünü oluşturmuştur. Kıyafetler toplumları tanımlayan ve toplumun özellikleri hakkında fikir veren bir araçtır. (Kutlu, 2018; Aktaran: Yıldız, 2024:143)

İnsanın ürettiği maddi, manevi her şeyi içinde barındıran kültürün en önemli öğelerinden biri de giyim kuşam ürünleridir. Kıyafetler, maddi kültürün en belirgin ve güçlü yapısal değerlerinden ve geleceğe taşınan en önemli maddi kültür varlıklarındandır. Sözsüz öğeler toplumun geleneklerinden çeşitli materyaller içerir. Bu materyallerden birisi de sosyolojik faktörlerdir. (Yıldız, 2023:143)

Toplumların yaşam tarzlarının, değer yargılarının, gelenek göreneklerinin, siyasi yönetim usullerinin ya da politik rejimlerinin, hukuki yapılarının, kıyafetlere yansıdığı, dolaylı veya dolaysız giyim kuşam kültürüne etkileri olduğu muhakkaktır. Buradan hareketle kültür, toplumsal hayatın en önemli maddi kültür unsurlarından biri olan giyim kuşam ürünlerini olumlu ya da olumsuz tesiri altına alarak etkilemektedir. Giyim kuşam, sadece örtünme aracı değil, yaşanan coğrafyanın yansıması, bölge insanın tarihinin tezahürü, inancının dışa vurumunun sembolik dille kumaşa sirayetidir. Nasıl ki kültür, toplumsal kimlik inşasının en önemli temel taşı ise, giyim kuşam da kültürün inşasında temel unsurlardan biri olarak dikkat çeken en önemli fenomenlerin başında yer almaktadır. Giyim kuşam dili kendi kendine gelişen bir organizma değil, toplulukların ortak düşünme biçiminin ortaya çıkardığı kültürel birikimlerinin bir ürünü olarak görülmüştür. Her nedenle olursa olsun, kültürel yapıların herhangi birindeki değişim, kültürün bütününe ve dolaylı olarak diğer kurumları az veya çok etkileyeceğinden, kültür kuramının aynı zamanda bir sosyal değişim kuramı olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. (İşbilen, 2015: Aktaran: Yıldız, 2024:144)

Sosyal Medya Platformlarının Giyim Kuşam Kültürüne Etkileri Bağlamında Ekonomik, Psikolojik, Sosyolojik, Siyasi ve Dini İşlevleri

Ekonomik İşlevleri

Geçmişte kültür ve ekonomi kavramları birlikte düşünülmesi çoğu zaman olumsuz algılanmıştır. Kültür bilimcileri ekonomi, ekonomistleri de kültür ilgilendirmemiştir. Ancak günümüzde ekonomi ve kültürün birlikteliği artık anlaşılmıştır. Dolayısıyla ekonominin kültürel, kültürün de ekonomik bir yanının olduğu ortadadır. (Özdemir, 2012: 28/29)

Bireyler üzerinde yapılan derinlemesine mülâkatlar ve söylem analizleri sonucunda sosyal medya platformlarının giyim kuşam kültürüne olumlu ve olumsuz etkileri olabildiği tespit edilmiştir. Bu analizlere binaen sosyal medya kullanıcıların hayatlarında pek çok alana etkileri söz konusu olduğu gibi giyim kuşam alışkanlıklarına etkileri olduğunu bu etkinin başlangıçta alışveriş düzenlerinde gerçekleştiğini ekonomik açıdan aktif tüketici olarak ihtiyaçlarından fazla alışveriş yaptıklarını ifade etmişlerdir.

Sosyal medyanın ekonomi üzerinde tüketim alışkanlığını desteklemesi nedeniyle ihtiyacı olanı değil, sezonu olanı, sosyal medya fenomenlerinin tavsiye ettiği ürünleri almaları sonucu ekonomide olumlu para giriş çıkışları olmakta ve sektörel bazda önemli olumlu katkıları olmaktadır. Psiyasaların aktif

alışverişle canlılığını koruması ekonomiyi pozitif olarak etkilemektedir. Diğer taraftan, aile bütçesinin yetemeyeceği alışverişler, bireyin kendi geliri üzerinde tüketim yapması, kredi kartı borçlarının arması nedeniyle borçlanma, ödemede güçlük, icraya düşme sorunlarına da neden olması sebebiyle olumsuz sonuçları beraberinde getirmektedir. Ekonomik sıkıntıları sebebiyle istediğini alamayan, bireylerin aile içinde huzursuzlara neden olduğu da bir gerçektir. Bu realite de sosyal medya platformlarının ekonomik olarak işlevlerinin olumlu ve olumsuz yanlarının bireyi ve toplumu giyim kuşam kültürü bağlamında ekonomik işlevleri olan bir olgu olduğunu işaret etmektedir. Bu sebeple sosyal medya platformlarının sorumlu kamu personeline ele alınarak, uygun ekonomik politikalar geliştirilerek olumlu ve olumsuz işlevleri dikkate alınarak bireye ve topluma fayda sağlayacak şekilde planlanması gerçekleştirilebilir.

Psikolojik İşlevleri

"Adetler, örfler, görenekler ve gelenekler 'kültür unsurları' olarak, insanların duygularına, düşüncelerine ve davranışlarına ilk elden yani doğrudan doğruya tesir ederler." (Nirun ve Özönder, 1990:252) Buradan hareketle, kültür unsurlarının günümüz modern, dijital dünyasında sosyal medya platformları üzerinden yapılan paylaşımlar üzerinden bireyin ruhsal halini etkileyebildiği ve tesir etkisiyle bireyde davranış ve kabullerinde değişimler oluşturabildiği ifade edilmektedir. Giyim kuşam kültürü bireyin bizzat kendi karar vererek kişisel tercihlerini yansıttığı özgür alanlarındanır. Bu özgürlük alanını birey kendi tasarlarken pek çok değişkenden etkilenmektedir. Bu etkilenmeler onun iç dünyasında da tesirler oluşmaktadır. Bireyin psikolojik sağlığı giyim diline yansımaktadır. Depresyonda olan bir bireyin özensiz, bakımsız ev kıyafetleri ile günü tamamlaması veya geniş koyu renk bir hırkanın altına gizlenmesi ya da neşeli mutlu olduğu günlerde cıvı cıvı renkli giyimi ile ruh halinin dışa vurumunun giyimine taşınması oldukça olağan bir durumdur. Geleneksel giyim kuşam kültüründe de bireylerin içinde bulunduğu durumu, ruh halini yansıtan yansıtan kıyafet renkleri vardır. Bunlardan özellikle yastayken siyah giyme, yeni gelirken beyaz giyme, lohusayken kırmızı giymek gibi adetler Türk geleneğinde bilinen geleneklerdendir. Giyim kuşam kültürünün bireyin psikolojik haleti ruhiyesi ile bu kadar ilişkisi olması nedeniyle, güncel olarak sosyal medya platformlarının giyim kuşam üzerindeki etkileri bağlamında pek çok işlevi içinde barındırdığı muhakkaktır.

Sosyal medya platformlarının giyim kuşama kültürüne etkileri ekseninde bireyin güzel görünme, sosyal çevresinde kabul ve takdiri, sosyal medya beğenileri, takipçilerinin olumlu dönütleri, bireyi psikolojik olarak olumlu etkilemektedir. Bu pozitif işlevi birey açısından doğru idare edilemediğinde olumsuz bir işlev olarak bireyin psikolojik açıdan yıpranmasına neden olmaktadır. Giyim kuşam tercihlerinin sosyal medya platformlarında paylaşımları üzerinden eleştirilmesi, zevksiz bulunması, günceli takip edemediği demode olduğu ya da takipçilerince zorba ifadelere maruz kalması bireyi psikolojik olarak oldukça yıpratıcı bir etkiye sahiptir. Bununla birlikte sürekli şık ve bakımlı güzel

görünme ihtiyacı da bireyi uzun vadede psikolojik olarak olumsuz etkileyen işlevi olarak değerlendirilebilir.

Ayrıca bireyin psikolojik sağlığı bağlamında; olduğundan farklı görünme, sürekli beğenilme, takdir edilme arzusu birey açısından tanılanamayan ancak ruhsal açıdan çöküntü yaratan psikolojik bunalımlara sürükleyen bir ortam olarak sosyal medya platformları bireyi olumsuz etkilemektedir. Gerçek sosyal çevresiyle iletişim kurmak yerine bulunduğu sosyal ortamlarda dahi çevirim içi sohbetlere dahil olma arzusu ya da anı sosyal medyada paylaşım dürtüsü ile kendi yaşadığı sosyal çevresinden koparak anı gerçek anlamda yaşamayarak sadece sosyal medya platformlarında yer alma isteği bireyi ve toplumsal ilişkilerini olumsuz olarak etkileyen psikolojik işlevi olarak dikkat çeken bir gerçekliktir.

Sosyolojik İşlevleri

Sosyal medya platformları hem birey hem toplum açısından oldukça işlevsel bir mecra olarak günümüz dünyasında vazgeçilmez bir gerçekliktir. Sosyal medya araçlarıyla insanlar farklı kimliklere, inançlara, sahip olarak gelenekselliğin dışına çıkıp dünyanın küreselleşmesine katkı sağlamaktadır. İnsanların bu yeni oluşumları ya da farklılaşmayla bir toplumsal hareket niteliğinde olduğundan olaylar sosyolojik açıdan detaylarıyla öğrenilmelidir. (Çalışkan, Mencik 2015:255)

Sosyal hayatın değişen dinamiklerini gözlemleyebildiğimiz bir alan olarak giyim kuşam kültürü, toplumsal bozulmaların, baskıların, ideolojik akımların, iklimsel değişimlerin ekonomik bunalım veya yaşam standartlarının, eğitim düzeylerinin, siyasi etkilerin doğrudan etkilediği ve değerlendirildiği bir maddi kültür unsurudur. Bu nedenle sosyal işlevleri olarak ele aldığımızda sosyal medya platformlarını da etkileyen, baskılar, eğitim düzeyleri, siyasi, ideolojik akımlar giyim kuşam kültürünü doğrudan olumlu ve olumsuz etkilemektedir. Sosyolojik açıdan giyim kuşam kültürü, toplumların tarihsel değişim süreçlerini yansıtan bir olgudur. Göçler nedeniyle değişen coğrafi koşullara göre toplumların giyim kuşam kültürü değişmiştir. Yaşanılan savaşlar, din değiştirmeler, afetler, avlanan hayvanlar, yerleşik hayat veya göçebe oluşları dahi toplumların giyim kuşam özelliklerini ortaya koymalarında önemli faktörlerdendir. Bir toplumun antropolojik incelemeleri yapıldığında yine hiç kuşkusuz kıyafetlerindeki, boyutlar, çeşitlilik dikkate alınarak o toplumun antropolojik durumu hakkında veriler elde edilmektedir. Ya da arkeolojik kazılarda elde edilen maddi kültür unsurlarından giyim kuşam ürünleri incelenerek, kumaşı dokuma teknolojilerinden, dikiş materyallerine, kumaşın türüne, desenine, işlemesine bakılarak o topluma ait hangi çağa ait oldukları, el sanatları, zanaat olarak gelişme süreçleri, etnografik bilgileri elde edilmektedir. Bu sayılan özellikleri gereğidir ki giyim kuşam kültürünün sosyolojik ilişkisi oldukça iç içedir.

Günümüzde değişen sosyal hayat dinamikleri, teknolojik gelişmeler, sanayileşen giyim kuşam sektörünü giyim kuşam kültürü ekseninde olumlu ve olumsuz olarak etkilemektedir. Sosyal medya platformları toplumu oluşturan bireyi doğrudan etkilerken, sosyolojik etkilerde birey üzerinden

sosyolojik etkiler ve sonuçlar doğurmaktadır. Sosyolojik olarak, kırılğan, tahammülsüz, her değişkenden anlık etkilenmelere ve tepkisel hareketlere yanıt veren toplumsal bir yapıyı inşa eden sosyal medya, sosyolojik işlevleri bağlamında çabuk organize etmesi, kitlelere kısa sürede ulaşması, toplumsal taleplerin muhataplarına ulaşması, kolay erişim imkanları ile giyim kuşam kültürüne olumlu etkiler sunmaktadır. Ancak bu olumlu görünen pozitif algı yaratan tutumlar, istendik kabuller için geçerli olmaktadır. Bireyi ve toplumun ahlaki-insani değerlerini olumsuz etkileyecek ideolojik akımların hızla yayılması, filtre edilemeyişi muhatap kitleden sapmaların olması, kontrolsüz organize oluşlar bağlamında giyim kuşam kültüründe küçük yaşta teşhircilik, erken yaşta makyaj ve aksesuar kullanımı, dövme ve piercing yaptıırma, yerine ve yaşına uygun giyinememe gibi negatif işlevleri de toplumsal açıdan sorunlar oluşturmaktadır.

Sosyolojik işlevleri bağlamında, bireyin giyim kuşam kültürüne yüklediği anlamlar dışında sosyal bir gerçeklik olarak bireyin kimlik ifadesi, statü belirlemesi gibi işlevleri de olan giyinme alışkanlıklarını bir gösterge değer olması nedeniyle de olumsuz etkilemektedir. Kuşaklar arası giyim kuşam farklılaşmalarının daha somut bir şekilde sosyal medya platformlarına taşınmış olması nedeniyle Y kuşağı ile Z kuşağı arasındaki uçurumunda somutlaştığı bir mecra olarak bu platformlar kuşaklar arası çatışmayı negatif olarak etkilemektedir. Yeni teknolojilerin göçmeni olan Y kuşağı, bu dijital dünyanın yerlisi olan Z kuşağı arasında giyim kuşam kültürlerindeki farklılaşmanın en net görülebildiği platformlardandır. Kuşaklar arası çatışma sosyolojik olarak toplumlarda dinamik bir yapıda olan süreklilik gösteren bir realite olmasına rağmen dijital teknolojiler bu çatışmanın seyrinde bir ivme oluşturmaktadır. Bu ivme giyim kuşam kültüründe de görülebilmektedir. Elbette bunun tersine olan vintage dolaplar, Retro giyim kuşam paylaşımları da otantikleşmeyi de giyim kuşam kültürüne taşıyarak şalvar, yelek, eşarp gibi kıyafetler revize edilerek günümüze uyarlanmaktadır. Bu uyarlamalarla geleneksel giyim kuşam kültürünün sürdürülebilirliği de olumlu anlamda desteklenmekte ve yeni nesillere aktarılmaktadır. Kültür taşıyıcısı olarak giyim kuşama yeni işlevler sosyal medya paylaşımları ve beğenileri üzerinden gerçekleşmektedir.

Siyasi İşlevleri

Varoluşun temellerinden olan benlik, dünyayı, insanları ve kendimizi nasıl görüp algıladığımızı gösterir; her tür duygu, düşünce ve davranışımızı etkiler. İnsanoğlunda doğuştan gelen temel duygulardan biri olan beğenilme, birtakım davranışları da beraberinde getirir. Yönetici konumundaki idare, gücü elinde bulundurmanın verdiği güven ve üstünlüğe karşın, onaylanmak, beğenilmek ister. (Eker, 2014: 31) Genel olarak örgüt ve özel olarak da siyasal parti kültürü, bir siyasal partide çalışanların tutum, inanç, varsayım ve beklentileri ile bireylerin davranışlarını ve bireylerarası ilişkileri belirleyen faaliyetlerin nasıl yürütüldüğünü gösteren normlar demetidir. (Erengül, 1997: 25) Bu tanımlamalardan hareketle siyaset ve kültür etkileşimleri otoriteyi elinde bulunduranların dönemine göre bireyin hayatında ve toplumun hayatında önemli değişkenlere neden olabilmektedir. Siyasi erk, devlet bürokrasisi, politik liderler, siyasi aktörlerin hemen hepsi giyim kuşam kültürünü

etkiledikleri görülmektedir. Tarihsel süreç içerisinde değerlendirdiğimizde, Tanzimat dönemi fes, Cumhuriyet dönemi şapka ilk akla gelen örnekler olmakla birlikte, sık giyimli devlet büyükleri halka rol model olarak giyim kuşam alışkanlıklarını etkilemişlerdir. Ayrıca siyasi görüşü kendine yakın olan kitlelerinde aidiyet hissettiği görüşün benimsediği giyim kuşamı benimsediği ve kendin gibi düşünmeyeni giyim kuşam alışkanlıkları üzerinden eleştirdiği günümüzde sosyal medya platformlarında paylaştıkları kıyafet sitil ve markaları bir anda kutuplaşmaları belirleyen sembolik imgeler haline gelebilmektedir.

Siyasi bağlamda ayrıca sosyal medya kullanıcılarının kısıtlanması, bant daraltma yapılarak internet kullanımının kısıtlanması, siber gücü de elinde bulunduran siyasi gücün uygulamaları, hem giyim kuşam ürünlerinin satışı hem de reklamının kısıtlanmasına neden olmasıyla sosyal medya platformlarının hedef kitle ile olan bağıni olumsuz etkileyerek giyim kuşam kültüründe de bir tepkisel davranış olarak isyankar, karşıt bir giyinme tarzını benimsemesine neden olabilmektedir.

Dini İşlevleri

Bireylerin tercih ettiği kılık kıyafet bireyin benimsediği ahlaki değerleri de gösterge değer olarak ortaya koyduğu bir dışa vurumdur. Giyim kuşam kültürünün toplumun da ahlaki değerlerini ortaya koyan bir gösterge değer olduğu gerçekliği dikkate alındığında giyim kuşam kültürünü etkileyen her dinamik, birey temelli toplumu ve toplumun inançları ekseninde oluşup olgunlaşan ahlaki değerlerini de dolaylı veya doğrudan etkilediği görülmektedir. Moderniteden postmoderniteye, teknoloji den dijitalleşmeye dünyanın geçirdiği önemli dönemeçler bireyin ve toplumun giyim kuşam kabullerinde dini ve geleneksel giyimden uzaklaşarak, global, sıradan, standart bir giyim tercihi ne yönelerek yeni ama aslında birbirinden çokta farklı olmayan bir giyim kuşam kabulüne ulaşmıştır.

Önceleri ihtiyaç ile başlayan örtünme, sosyal bir olguya dönüştüğünde kendi içinde simgeleri olan bir tür dile de dönüşür. Bu durum geleneksel yaşamda beden in dili olarak kişinin anlatacağının belirteci iken modern yaşamda giyinenin karakterlerinin ipuçlarını bünyesinde taşıyan bir araç konumunda karşımıza çıkar. Ayrıca bireylerin bir arada yaşamasından oluşan topluluklar, bütün olarak diğer bir topluluğa göre farklı yaşam biçimlerini, kültürlerini oluşturmuşlar, dolayısıyla yaşamlarının her alanını giysilerine de yansımışlardır. Böylece her milletin, kültürün ve siyasal oluşumun sonucu olarak giysiler çağlara göre şekillenmiştir. (Koca, Koç, Vural: 2007)

Din ile kültürün karşılıklı ilişkileri, gündelik hayatta net görülen bir gerçeklik alanıdır. Bir yandan din kültürü dönüştürürken, diğer yandan kültür de, din içinden çıkan veya içinde hayat bulan dini çeşitli şekillerde etkiler. Bu noktada dinin tamamen kültürün bir ürünü olduğu veya tersine kültürü bütünüyle dönüştürdüğü gibi bir yanlış anlayışa düşülmemesi önemlidir. Belirtilebilir ki, kültür, halk dininin, popüler dindarlığın, örneğin folk İslam'ın oluşumunda çok etkili olur. Başka bir ifadeyle popüler kültür, popüler dinin belirlenmesinde rol oynar ve halk dinine tabi olanlar, bu anlamda popüler kültürden büyük ölçüde etkil enerek dini ona göre yaşarlar. (Okumuş, 2016: 275/276) Bu perspektiften ele aldığımızda kültür değişmelerine önemli etkileri olan sosyal medya platformlarının

inanç eksenli giyim kuşam kültürüne sahip bireylerin giyim kuşam kültürlerinde de popüler kültürün etkisi altında değişimlere neden olduğu ifade edilebilir. Nitekim sosyal medya fenomenleri olarak tanınan, influencer olarak tanınan, sosyal medya platformlarında geniş takipçi kitlelerini etkileyen kişilerce yapılan giyim kuşam içerikli paylaşımlar yapan kişilerin, kendi inançları bağlamında tercihlerini yansıtan giyim tarzlarını içerik videosu veya anlık postları onları takip edenlerce kabul görerek yeni giyim kuşam kabulleri, dinin gerektirdiği, emir ve isteklerini popüler kültüre uygun değiştirerek inanç bağlamındaki örtünmeyi olumsuz yönde etkileyerek, sosyal medya platformlarında görülen paylaşımlara uygun giyinmeyi tercih etmeleri nedeniyle giyim kuşam kültüründe dini işlevsel bağlamda olumsuz etkileri görülebilmektedir. Diğer taraftan bu örtünme biçimini kendine yakın ve sık bulan ancak dini inancı gereği olmasa dahi bu kıyafet tercihleri ile dini örtünme biçimlerine yaklaşp tercih eden sosyal medya kullanıcıları açısından da olumlu tercihler olarak da değerlendirilebilir. Her iki açıdan ele alındığında da sosyal medya platformlarının dini işlevleri içinde sayılabilecek giyim kuşam tercihlerini etkilediği ve nedenle de giyim kuşam kültürüne olumlu ve olumsuz etkileri olabildiği görülmektedir.

SONUÇ

Giyim kuşam kültürü, bireyin yaşamında en önemli ihtiyaçlar biri olmakla birlikte, çağa, coğrafyaya, yaşanan siyasi, ekonomik ve teknolojik süreçlere, gelenek göreneklere, inanca, toplumsal değerlere göre değişen, toplumun kimliğini yansıtan, maddi kültür unsurlarındandır. Kültürel ve sosyal değişimler giyim kuşam kültürünü doğrudan etkileyen önemli faktörlerdendir. Maddi kültür unsuru olan giyim kuşam, kültürdeki değişimlerin pratikte ilk deneyimlendiği sahalardandır. Giyim kuşam kültürü, toplumu ve bireyi doğrudan anlatan, kimlik tanımlayıcısı bir gösterge değerdir. Bireyin simgesel anlam yüklediği, kimliğini tanımlama aracı, bellek kodlarını taşıyan maddi kültür unsuru, çağdaşlığının ifadesi, inancının sembolü, alışkanlıklarının, ruhsal durumunun dışa vurum şekli olan giyim kuşamı, etkileyen dinamiklerinden biri de dijitalleşme olmuştur. Dijitalleşmenin bir getirisi olan sosyal medya platformları giyim kuşam kültürünü de etkilemektedir.

Yapılan literatür taraması sonuçları ve derinlemesine mülakat yöntemi ile elde edilen verilerin söylem analizi tekniği ile değerlendirmeleri sonucunda bu platformları kullanan altı kadının tecrübeleri ışığında sosyal medya platformlarının giyim kuşam kültürüne hem olumlu hem de olumsuz etkilerinin bulunduğu görülmüştür. Nitel bir yöntem olan söylem analizi tekniği ile elde edilen verilere göre sosyal medya platformlarının giyim kuşam kültüründe ekonomik, psikolojik, siyasi, dini işlevleri bulunmaktadır. Statü belirleme, gücü ortaya koyma, aidiyet ve kimlik tasavvurunu ifade etme biçimi olarak giyim kuşam stilleri sosyal medya üzerinden hedef kitleye çok kısa sürede ulaşmakta etki ve tepkileri doğrudan karşılık bulmakta, hızlı değişken bir süreç içinde kendini revize ederek, giyim kuşam kültürünü etkisi altında tutmaktadır.

Bu platformlarının kapitalist sistemin bir aracı olarak son derece işlevsel kullanıldığı, hedef kitlenin alışkanlıklarına uygun sonsuz, sınırsız teklifler sunduğu realitesiyle hızlı tüketici olmaya yeni

anlamlar yüklediği tespit edilmiştir. Sosyal medyanın her geçen gün artan kullanımı ve önemi yıllar içinde bireyde farkındalıklar geliştirerek, sosyal ağların sunduğu imkânları iş imkanına dönüştürdüğü görülmektedir. Giyim kuşam kültürünün dijital platformlarda sunumu, pazarlanması, tüketiciye ulaşması, sosyal medya kullanıcılarına yeni ufuklar açmaktadır.

Kaynakça

- Aydın, S. (1998). *Kimlik sorunu, ulusal ve Türk kimliği*. Öteki Yayınevi.
- Bulunmaz, B. (2011). Otomotiv sektöründe sosyal medya kullanımı ve Fiat örneği. *Global Media Journal*, 2(3), 19–50.
- Çalışkan, M., & Mencik, Y. (2015). Değişen dünyanın yeni yüzü: Sosyal medya. *Akademik Bakış Dergisi*, (50), 254–277.
- Çeçen, A. (1996). *Kültür ve politika*. Gündoğan Yayınları.
- Çimen, Ü. (2020). Kültür endüstrisinin yeniden üretiminde kitle iletişim araçlarının görevleri: Theodor W. Adorno değerlendirmesi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(29).
- Eker, G. Ö. (2014). *İnsan, kültür, mizah* (2. baskı). Grafiker Yayınları.
- Erengül, B. (1997). *Kültür sihirbazları*. Evrim Yayınevi.
- Görgülü, E. (2022). Jean Baudrillard'ın simülasyon kuramı bağlamında metaverse ve gerçeklik. *Ulakbilge*, (74), 727–738.
- İşbilen, A. (2015). Moda tasarımında anlatı ve kültürel kaynakları. [Yayın adı belirtilmemiş], 353–366.
- Kaya, Ö. (2020). Moda tasarımlarında yaratıcı sürecin önemi. *Uluslararası Disiplinlerarası ve Kültürlerarası Sanat*, 5(10), 175–183.
- Köse, H. (2007). Kültürel/siyasal bir kimlikleşme aracı olarak giyim-kuşam modası. [Yayın bilgisi belirtilmemiş]. <https://www.ayk.gov.tr>
- Kutlu, Y. N. (2018). Kültürlerarası etkileşimde giysi faktörü: Amalia Bloomer–Turkish dress clothing factor in cultural interaction. *Atlas International Refereed Journal on Social Sciences*, 4(13), 1192–1199.
- Nirun, N., & Özönder, M. C. (1990). Türk sosyo-kültürel yapısı içinde adetler, örfler, görenekler ve gelenekler. İçinde *Millî kültür unsurlarımız üzerinde genel görüşler* (ss. 251–264). Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Okumuş, E. (2016). Toplum bağlamında din-kültür etkileşimi. *Turkish Studies*, 269–292.
- Özdemir, N. (2012). *Kültür ekonomisi ve yönetimi*. Hacettepe Yayıncılık.
- Özdemir, N. (2017). *Kültür bilimi ve yönetimi*. Grafiker Yayınları.
- Özkalp, E. (1994). *Sosyolojiye giriş*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Özmen, E. (2018). Sosyal medya ve modanın dijitalleşmesi arasındaki ilişkiyi tanımlamaya yönelik bir durum çalışması: Y kuşağı örneği. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (29), 128–150.

- Tatar, T. (2006). Küreselleşme ve kültür. *Aydınlar Ocağı Küreselleşme Özel Sayısı*. Yedi Renk Yayınları ve Matbaacılık.
- Turan, M. (1994). *Kültür değişimleri* (Yayın No. 16). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Turancı, E. (2016). Modanın dijital medya dünyasında sunumu: Moda blogları üzerine bir inceleme. *TRT Akademi*, 1(2).
- Türkoğlu, S. (2025). *Tarih boyunca Anadolu'da giyim-kuşam*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Ülgen, H. Z. (1970). *Sosyoloji sözlüğü*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Vural, T., Koç, F., & Koca, E. (2007). Kültürlerarası etkileşimde giyim-kuşam. İçinde 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi bildirileri* (Cilt 2, ss. 793–808).
- Yıldız, Ş. (2024). Kültür etkisinden yansıyan moda bir bakış. *TJFDM*, 6(2)

ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

DİJİTAL

SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER

ÇALIŞTAY RAPORU

ETKİNLİK AKIŞI VE OTURUMLAR

6 KASIM 2025

ÇALIŞTAYIN YAPISI

Etkinlik iki ana oturumda gerçekleşmiştir. Her bir oturum, masa etrafında yürütülen tartışmalar şeklinde planlanmış olup, her masada bir oturum başkanı ve bir raportör yer almıştır.

10:00-12:00

SABAH OTURUMU

Başlık 1: Araştırma Süreçlerinde Kullanılan Dijital Yöntemlerin Eğitim ve Öğretimi Oturumu

12:00-12:15

KONUŞMA

Akademik Metinlerde Yapay Zekâ Kullanımını Tespit Etmede Yeni Nesil Yaklaşımlar

Assistin AI Detector

Sadi Özgür

12:15-13:30

ÖĞLE YEMEĞİ ARASI

13:30-15:30

ÖĞLEDEN SONRA OTURUMU

02

ASBÜ "Yapay Zekâ Kullanım Politikası" Belgesinin Tanıtımı ve Görüşlerin Alınması

03

Eğitim-Öğretim Süreçlerinde Dijital Araçların Etkin Kullanımı Oturumu

ÇALIŞTAY ÖNSÖZ

Prof. Dr. Musa Kazım ARICAN

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Rektörü

Dijitalleşme, teknik bir dönüşümün ötesinde zamanın, mekânın, bilginin ve insanın yeniden tanımlandığı bir eşik deneyimidir. Yapay zekâ, büyük veri, algoritmik karar sistemleri ve platform temelli iletişim ağları; üretim biçimlerinden anlam dünyamıza, toplumsal ilişkilerimizden epistemolojik ufkumuza uzanan geniş bir dönüşüm alanı oluşturmaktadır. Böylesi bir çağda sosyal ve beşerî bilimlerin konumu, hiç olmadığı kadar merkezî ve belirleyicidir.

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi olarak bu dönüşümü dışarıdan izlemek yerine onu kavramsallaştıran, eleştirel bir süzgeçten geçiren ve insan merkezli bir ufuk doğrultusunda yeniden inşa etmeye katkı sunan bir akademik duruşu benimsiyoruz. Yükseköğretim Kurulu tarafından yürütülen “Öncelikli Alanlarda Uzmanlaşan Üniversiteler Projesi” kapsamında üniversitemizin Dijital Sosyal Bilimler alanında uzmanlaşan üniversite olarak belirlenmesi, bu yönelimin kurumsal bir ifadesidir.

Üniversitemizin misyonu; evrensel değerler doğrultusunda Türkiye’nin sosyal bilim araştırma ikliminin gelişimine öncülük etmek, üretilen bilgiyi eğitim ve yaygınlaştırma süreçleri aracılığıyla toplumsal faydaya dönüştürmek ve ülkemizin ve bölgemizin geleceğine yön verecek düşünsel katkılar sunmaktır. Vizyonumuz ise araştırma odaklı, lisans ve lisansüstü eğitimi merkeze alan, uluslararası iş birliklerine açık, çok dilli ve çok kültürlü bir perspektifle dünya ölçeğinde saygın bir sosyal bilimler üniversitesi olmaktır. Dijital sosyal bilimler alanındaki çalışmalarımız, bu misyon ve vizyonun güncel ve stratejik bir tezahürüdür.

4-5 Kasım 2025 tarihlerinde Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültemiz tarafından düzenlenen “Süreklilik ve Dönüşüm Sempozyumu II: Dijital Sosyal ve Beşerî Bilimler” ve akabinde gerçekleştirilen çalıştay, bu stratejik yönelimin akademik bir zemin üzerinde tartışıldığı önemli bir eşik oluşturmıştır.

“Süreklilik ve dönüşüm” kavramlarını özellikle birlikte düşünmeyi tercih ediyoruz. Zira dijitalleşme, geçmiş bilgi birikiminin yeni araçlar ve yeni düşünme biçimleri aracılığıyla yeniden işlenmesini ifade eden bir süreçtir. Tarihsel metinlerin dijital ortamlarda yeniden okunması, arkeolojik verinin üç boyutlu modellemelerle analiz edilmesi, klasik filolojinin yapay zekâ destekli yöntemlerle derinleştirilmesi ya da insan-makine ilişkilerinin felsefî boyutunun yeniden tartışılması; aslında geleneğin dijital çağda farklı bir epistemolojik düzlemde sürdürülmesidir.

Bu çerçevede sempozyumda tarih, arkeoloji, edebiyat, psikoloji, sosyoloji ve felsefe alanlarında sunulan bildiriler; dijital araçların teknik imkânlar sunmanın yanı sıra yöntemi, yorumu ve araştırma sorularını da dönüştürdüğünü ortaya koymuştur. İkinci gün ele alınan yapay zekâ felsefesi ile dijital çağda

psikoloji, toplumsal ilişkiler ve kültürel dönüşüm üzerine yürütülen tartışmalar ise dijitalleşmenin etik, sorumluluk ve anlam boyutunu görünür kılmıştır.

6 Kasım'da gerçekleştirilen çalıştayda mesele bir adım daha ileri taşınmış ve "Dijital Çağda Sosyal ve Beşerî Bilim Öğrencisi Yetiştirmek" sorusu gündeme alınmıştır. Bu soru, teknik bir müfredat güncellemesinden çok daha kapsamlı biçimde yeni bir akademik özne tasavvurunu gündeme getirmektedir. Yapay zekâ destekli araştırma pratiklerinin eğitime entegrasyonu, dijital okuryazarlığın sistematik biçimde kazandırılması, veri etiği ve akademik sorumluluk alanlarının yeniden tanımlanması gibi başlıklar üniversitenin geleceğine dair stratejik bir perspektif sunmaktadır.

Dijital çağın en kritik meselesi, hızın değerleri gölgede bırakmasına izin vermemektir. Yapay zekâ ve veri temelli teknolojiler, insanın üretim kapasitesini artırırken insanın ahlaki sorumluluğunu da derinleştirmektedir. Sosyal ve beşerî bilimler bu noktada yorumlayıcı bir konumla birlikte yön gösterici bir rol üstlenmektedir. Bilimin merhametle, teknolojinin değerle ve yeniliğin sorumlulukla birlikte düşünülmesi gerektiğine inanıyoruz. Bu kitapta yer alan tam metin bildiriler ve çalıştay sonuç raporu, bugüne ilişkin akademik tartışmaları kayıt altına almakla birlikte geleceğin sosyal bilim tasavvuruna da katkı sunacaktır.

Emeği geçen tüm akademisyenlerimize, düzenleme kurulumuza, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültemizin değerli mensuplarına ve katkı sağlayan öğrencilerimize teşekkür ediyorum. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi olarak dijitalleşmenin sunduğu imkânları insan merkezli bir ufukla değerlendirmeye ve sosyal bilimlerin dönüştürücü gücünü toplum yararına sunmaya kararlılıkla devam edeceğiz.

DİJİTAL SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER

ÇALIŞTAY RAPORU (KASIM 2025)

TEMA: Dijital Çağda Sosyal ve Beşeri Bilim Öğrencisi Yetiştirmek

DÜZENLEYEN: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi

TARİH: 6 Kasım 2025

Yürütme Kurulu

Prof. Dr. Münire Kevser Baş / ASBÜ Rektör Yardımcısı

Prof. Dr. Selim Ferruh Adalı

Doç. Dr. Hasan Çağatay

Doç. Dr. Ahmet Faruk Çeçen

Doç. Dr. Nevfel Boz

Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. Selim Ferruh Adalı / ASBÜ Tarih / Tarih Bölüm Başkanı / Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Dekan Yardımcısı

Prof. Dr. Asım Egemen Yılmaz / Ankara Üniversitesi Elektrik-Elektronik Mühendisliği

Doç. Dr. Hasan Çağatay / ASBÜ Felsefe (Sorumlu Yürütücü)

Doç. Dr. Nevfel Boz / ASBÜ Yeni Medya ve İletişim

Doç. Dr. Ahmet Faruk Çeçen / ASBÜ Yeni Medya ve İletişim / İletişim Fakültesi Dekan Yardımcısı

Dr. Öğr. Üyesi Gürzat Kami / İstanbul Üniversitesi İslam Tetkikleri Enstitüsü

Arş. Gör. Doğucan Bayram / ASBÜ Sosyoloji

Arş. Gör. Sümeyra Koçin / ASBÜ Tarih

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Abdurrahman Atçıl / Sabancı Üniversitesi Tarih

Prof. Dr. Asım Egemen Yılmaz / Ankara Üniversitesi Elektrik-Elektronik Mühendisliği

Doç. Dr. Hülya Özkan Rigiderakhshan / ASBÜ Yeni Medya ve İletişim

Doç. Dr. Nevfel Boz / ASBÜ Yeni Medya ve İletişim

Doç. Dr. Sefer Kalaman / Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / Yeni Medya ve İletişim

1. Giriş ve Amaç

Dijitalleşme, yapay zekâ ve veri temelli teknolojilerin hızla dönüştürdüğü günümüzde, sosyal ve beşeri bilimlerin konumu ve sorumluluklarını yeniden değerlendirmek amacıyla "Dijital Çağda Sosyal ve Beşeri Bilim Öğrencisi Yetiştirmek" alt başlıklı Dijital Sosyal ve Beşeri Bilimler Çalıştayı, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi bünyesinde düzenlenmiştir. Etkinlikte, dijital araçların sosyal ve beşeri bilim eğitimindeki yeri, araştırma pratiklerinin dönüşümü, veri etiği ve bu süreçlerin pedagojik etkileri disiplinlerarası bir yaklaşımla ele alınmıştır.

Çalıştayda, "Araştırma Süreçlerinde Kullanılan Dijital Yöntemlerin Eğitim ve Öğretimi" ve "Eğitim-Öğretim Süreçlerinde Dijital Araçların Etkin Kullanımı" başlıklarıyla ilk ana oturum gerçekleştirilmiş, masa başı tartışmaları ve açık uçlu sorularla katılımcıların deneyim ve önerileri kayıt altına alınmıştır. Ardından ASBÜ Dijital Sosyal Bilimler ve Yapay Zekâ Koordinatörlüğü'nün hazırladığı Yapay Zeka Yönergesinin tartışılmasıyla, pratik uygulama ve öneriler üzerine diyalog geliştirilmiştir.

2. ÇALIŞTAY SONUÇLARI

Çalıştayda, dijital araştırma yöntemlerinin müfredata entegrasyonu ve öğrencilerin bu araçları kullanma yetkinlikleri, dijital araçların sınıf içi kullanımı, ölçme-değerlendirme yöntemlerine etkisi ve öğrenci-öğretim üyesi ilişkisi üzerindeki yansımaları ele alınmıştır. Öne çıkan bulgular şunlardır:

2.1. "Dijital Yerli" Yanılgısı ve Temel Yetkinlikler

Katılımcılar tarafından sıklıkla dile getirilen bir husus, günümüz öğrencilerinin "dijital yerli" olarak adlandırılmasına rağmen, bu yetkinliklerinin akademik ve analitik araçları kullanmada yetersiz kaldığıdır. Öğrencilerin sosyal medya kullanımında yetkin oldukları, ancak sistematik araştırma araçlarında (Excel, veri analizi vb.) zorlandıkları belirtilmiştir. Bu bağlamda, dijital okuryazarlık eğitiminin sadece teknik bir beceri değil, eleştirel bir düşünme biçimi olarak ele alınması gerektiği vurgulanmıştır.

2.2. Doğru Soru Sorma (Prompt) ve Metodoloji İlişkisi

Yapay zekâ ve dijital araçların etkin kullanımının temelinde "istem mühendisliği" (prompt engineering) becerisinin yattığı konusunda fikir birliğine varılmıştır. Ancak katılımcılar, doğru bir "istem" oluşturabilmek için öncelikle öğrencinin kendi alanında doğru bir araştırma problemi tanımlayabilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

- Sorunun kaynağının sadece dijital aracı kullanamamak değil, "neyi aradığını bilememe" ve metodolojik altyapı eksikliği olduğu ifade edilmiştir.
- Yapay zekânın verdiği çıktıların körü körüne kabul edilmemesi için öğrencilere, algoritmaların yanlılıkları (bias) ve "halüsinasyon" (uydurma bilgi) üretme risklerinin öğretilmesi gerektiği raporlanmıştır.

2.3. Eğitim Seviyesi ve Müfredat Entegrasyonu

Dijital yöntemlerin öğretime ne zaman başlanması gerektiği sorusuna verilen yanıtlarda, bu eğitimin lisans öncesi (ilköğretim/lise) dönemde başlaması ve üniversite seviyesinde lisansın ilk yılından itibaren devam etmesi gerektiği görüşü ağırlık kazanmıştır.

- Bu derslerin sadece "seçmeli" değil, zorunlu formasyonun bir parçası olması gerektiği önerilmiştir.
- Sadece teknik araç kullanımının öğretilmesi yerine, bu araçların arkasındaki felsefenin ve mantığın aktarılmasının önemi vurgulanmıştır.

2.4. Etik Sorunlar ve İntihal

Yapay zekâ araçlarının akademik yazımda kullanımıyla birlikte intihal kavramının şekil değiştirdiği, öğrencilerin sahte kaynakça üretme (hallucinated citation generation) veya bilgiyi atıfsız kullanma eğiliminde oldukları tespit edilmiştir. Katılımcılar, öğrencilerin "kesin bunu birileri söylemiştir" düşüncesiyle yapay zekânın ürettiği metinleri sorgulamadan kullandıklarını ve bunun düşünsel süreçleri zayıflattığını ifade etmişlerdir.

2.5. Ölçme ve Değerlendirmede Dönüşüm İhtiyacı

Büyük Dil Modellerinin yaygınlaşmasıyla birlikte klasik ödev ve değerlendirme yöntemlerinin geçerliliğini yitirdiği konusunda geniş bir uzlaşma mevcuttur.

- Ödevlerin Büyük Dil Modelleri tarafından yapılıp yapılmadığını tespit etmenin zorlaştığı, bu nedenle "sonuç odaklı" değil "süreç odaklı" değerlendirmeye geçilmesi gerektiği belirtilmiştir.
- Önerilen yeni yöntemler arasında; internet bağlantısız laboratuvar sınavları, sözlü tartışma oturumları, öğrencilerin yapay zekâ ile oluşturdukları çıktıları sınıfta savunmaları ve kullandıkları istemlerin (prompt) raporlaması yer almaktadır.
- Öğrencilerin yapay zekâyı bir "akademik hile" aracı olarak değil, bir "araştırma yardımcısı" olarak konumlandırmalarını sağlayacak rehberlik çalışmalarının yapılması gerektiği ifade edilmiştir.

2.6. Öğrenci Psikolojisi ve Üretim Kültürü

Dijital araçların öğrencilerin öğrenme motivasyonu üzerindeki etkileri tartışılmış; öğrencilerin hızlı tüketime alıştığı, dikkat sürelerinin kısaldığı ve zihinsel konfor alanlarına hapsedikleri gözlemlenmiştir.

- Yapay zekânın kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimi sunması olumlu bulunmakla birlikte, öğrencinin bağımsız düşünme yetisini köreltme ve bağımlılık yaratma riski taşıdığına dikkat çekilmiştir.
- "Dijital fanus" etkisiyle öğrencilerin zihinsel çeşitliliğinin azalabileceği, bu nedenle eğitimcilerin öğrencileri eleştirel düşünmeye ve insan odaklı etkileşime teşvik etmesi gerektiği vurgulanmıştır.

2.7. Eğitiminin Eğitimi ve Kurumsal Politikalar

Çalıştayda, sadece öğrencilerin değil, öğretim elemanlarının da dijital yetkinliklerinin artırılması gerektiği ortaya konmuştur.

- Birçok akademisyenin dijital araçları kullanmada çekimser kaldığı veya yetersiz olduğu, bu durumun "dijital göçmen" olmalarından kaynaklandığı belirtilmiştir.
- Kurumsal düzeyde "Yapay Zekâ Kullanım Politikası" ve "Yapay Zekâ Kullanım Etik İlkeleri" yönergelerinin oluşturulması, bu belgelerin sadece yasaklayıcı değil, yol gösterici olması gerektiği önerilmiştir.

2.8. İnsan Faktörü ve Özgünlük

Tartışmaların felsefi boyutunda, teknolojinin ne kadar gelişirse gelişsin "insan faktörü"nün, duygu, sezgi ve ilişki kurma kapasitesinin yerini alamayacağı vurgulanmıştır.

- Katılımcılar, öğrencilere "kusurlu kendi cümlelerinin, yapay zekânın kusursuz cümlelerinden daha değerli olduğu" mesajının verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.
- Eğitimde teknoloji bir araç olarak kabul edilmeli, ancak eğitimin merkezinde insan ilişkisi ve değer aktarımı kalmaya devam etmelidir.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi bünyesinde gerçekleştirilen çalıştay sonucunda ortaya çıkan temel öneriler şunlardır:

1. Müfredat Güncellemesi: Sosyal ve beşeri bilimler müfredatına "Yapay Zekâ Okuryazarlığı", "Veri Etiği" ve "Dijital Araştırma Yöntemleri" dersleri entegre edilmeli, bu dersler disiplinlerarası bir yaklaşımla kurgulanmalıdır.
2. Süreç Odaklı Değerlendirme: Ödev ve sınav sistemleri, yapay zekânın üretebileceği standart çıktıları ölçmekten ziyade; öğrencinin eleştirel düşünme, sentez yapma ve sözlü ifade becerilerini ölçecek şekilde yeniden tasarlanmalıdır.
3. Etik İlkeler ve Uygulama Rehberleri: Üniversite bünyesinde hem öğrenciler hem de akademisyenler için şeffaf, uygulanabilir ve geliştirici "Yapay Zekâ Kullanım Etik İlkeleri" belgesi yayınlanmalıdır.
4. Akademik Destek: Akademisyenlerin dijital yetkinliklerini artıracak hizmet içi eğitimler ve çalıştaylar düzenli aralıklarla tekrarlanmalıdır.
5. İnsan Odaklılık: Dijital dönüşüm sürecinde, sosyal bilimlerin özü olan eleştirel düşünce, özgünlük ve insani değerlerin korunması esas alınmalı; teknoloji amaç değil, bir araç olarak konumlandırılmalıdır.

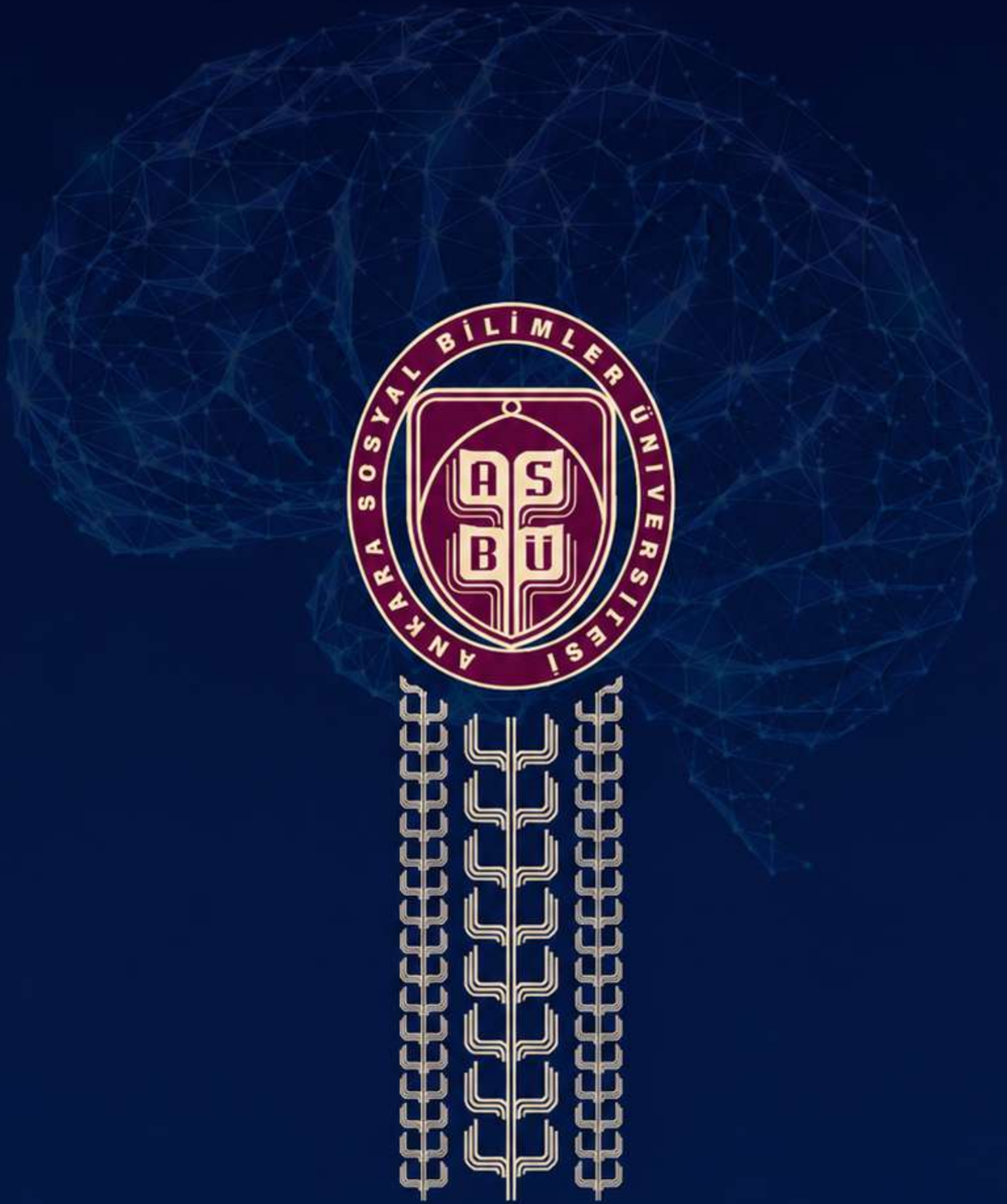
Bu rapor, çalıştayda yürütülen tartışmalardan hareketle, dijital çağda nitelikli sosyal ve beşeri bilim öğrencisi yetiştirmek adına öneri mahiyetinde bir yol haritası sunmayı amaçlamaktadır.

Çalıştaydan Kareler

Dijital Sosyal ve Beşeri Bilimler Çalıştayı

ISBN : 978-625-90674-0-7

